

Stipe ŠUVAR

LJEVO
|
DESNO
|
ILI
|
DESNO
|
LJEVO

170.462

1998.12.13 (492.1)

*Stipe
Suvar*

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

UVODNA BILJEŠKA

U nekoliko posljednjih godina pisao sam i govorio mnogo o stanju duhova u našem kulturnom i naučnom životu, o idejnim bitkama, o desnim i levim orijentacijama, o postignućima i propustima našeg komunističkog pokreta... Bili su to moji lajtmotivi. I beskrajno sam ih varirao. Kada je čovjek nečim zaokupljen, može biti jednostran i ponavljati se. To se i meni događalo.

Nudim javnosti, poredane, varijacije o spomenutim i srodnim temama, a koje su sve napisane ili izgovorene u razdoblju od 1971. do 1975. godine. Dakako, mnoge su moje konstatacije posve određene trenutkom izricanja i ne mogu se prenositi na neki aposteriorni trenutak. Na primjer, natuknice o liberalizmu danas zvuče »otrcano«, ali, koliko znam, 1972. sam ih prvi ili među prvima počeo varirati.

Pitao sam se: ima li smisla skupljati iverje svojih u javnosti prospnih reminencija i još ih jednom toj istoj javnosti podastirati? Učinilo mi se da bi smisao mogao biti u tome što postaje, možda, vidljiviji kontinuitet jednog publicističkog ili, u sretlijim trenucima, sociološko-političkog bavljenja temama koje su naše i kojima smo ipak prisiljeni da se svi bavimo...

Zahvalan sam »Zamku kulture« na ponuđenom i ustupljenom prostoru.

*Stipe
Suvar*

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

I

3

IDEJNA BORBA I TUĐE IDEOLOGIJE

SOCIJALISTICKO SAMOUPRAVLJANJE I TUĐE IDEOLOGIJE

[U procjepu između države kao administrativnog arbitra i tržišta kao stihijnog regulatora društvenih odnosa, snage samoupravljanja i njihova društvena svijest još su nedovoljno oformljene i prodorne; stoga još i trpe poraze u borbi s ideologijama građanske i birokratske restauracije. Sve ono što je u društvu antisamoupravno objektivno se javlja i kao uporište tih ideologija.

Tuđe, antisocijalističke i antikomunističke ideologije dobivaju više slobodnog prostora za svoje djelovanje i utjecaj u našem društvu ne zbog toga što se u nas tobože prebrzo razvijala demokracija već naprotiv zbog toga što se javila stagnacija u razvitku društva na osnovama socijalističkog samoupravljanja i na toj stagnaciji i tendencija potiskivanja prije svega radničke klase iz odlučivanja o bitnim odnosima u društvu, o proizvodnim, a time i o iz njih izvedenim odnosima.]

NE NALAZI SE SAVEZ KOMUNISTA POD STAKLENIM ZVONOM VEC JE GLAVNO POPRIŠTE IDEJNE BORBE

U Savezu komunista egzistiraju u manjoj ili većoj mjeri svi interesi i pogledi koje susrećemo i u našem društvu. Nije Savez komunista organizacija koja se nalazi pod staklenim zvonom, zaštićena od infekcije snagama i uvjerenjima koje s istinskom komunističkom orijentacijom nemaju nikakve veze. Naprotiv, on je vodeća politička partija, jedina politička partija u ovom društvu, u kojoj je koncentrirana i borba reakcionarnih i naprednih tendencija, u kojoj čak i pojačano dolaze do izražaja sve one političke i ideološke snage i ideologije koje se inače susreću i sukobljavaju u našem društvu.

*Stipe
Suvar*

- 4 U tom smislu, u Savezu komunista postoje i snažni otpori neposrednom samoupravnom odlučivanju i samoupravnoj integraciji društva od dna do vrha, a u kojem će najzad bazična jedinica biti ona asocijacija proizvođača, u kojoj je Marx gledao sredstvo »ekonomije slobodnog i udruženog rada«. Rekao bih da su upravo ti snažni otpori u samom Savezu komunista, koje su nosile birokratske snage ušančene u njemu, doveli i do neuspjeha bitke za radne ili ekonomske jedinice oko 1960, a mogli bi osujetiti i sadašnja nastojanja da se oživotvore osnovne organizacije udruženog rada. Otpori neposrednom samoupravljanju imaju svoju vrlo izrađenu i efikasnu ideologiju koja se poziva na opasnost »atomizacije« privrede i društva, usporavanje tehnološkog napretka, sprečavanje svakom suvremenom društvu neophodne velike koncentracije i velike mobilnosti sredstava, informacija i odluka, pa i na to da većina ljudi, a posebno radnika nisu sposobni da upravljaju, da ne razumiju ni politiku ni opće interes državai. Naravno, to su floskule, jer samoupravljanje nije još ni imalo pravu historijsku šansu da pokaze da najbrže i najuspješnije razvija proizvodne snage. Tehnokracija i birokracija je stoga na riječima zdušno za samoupravljanje, ali ne za neposredno već za *svoje* samoupravljanje, takvo samoupravljanje koje će značiti tek manipulativni mehanizam za njezinu suverenost u odlučivanju.

DVIJE LINIJE »SKRETANJA« U SKJ

[U Savezu komunista su u cijelom razdoblju od oslobođenja, ili barem od sukoba s Informbirom naovamo pritajeno egzistirale, a s vremenom na vrijeme i snažnije izbijale na površinu političkog života i dvije linije »skretanja«. Jedna, građansko-liberalistička linija ISLA je i ide za tim da Savez komunista Jugoslavije pretvori u partiju sitnobaržoaskog socijalizma, ili u najboljem slučaju u političku partiju socijaldemokratskog tipa. Prije 21. sjednice Predsjedništva SKJ 1971. ta je linija jačala i razarala Partiju, čimila je nemoćnom. A druga je linija dogmatsko-konzervativna, koja želi da Partija vlast ne »pušta« klasi i da država »uveče red«.]

O TRI BLOKA OPONACIONA SVIJESTI U SKJ

U SKJ danas su latentno prisutna tri opoziciona bloka svijesti, nasuprot onoj svijesti i politici koju bismo po tradiciji mogli nazvati generalnom linijom Partije. Sa stajališta jedinstva Partije to su immobilizirajući i razbijacički blokovi svijesti.

Jedan je blok svijesti konzervativne ljevice. Naoko je paradoksalno govoriti o konzervativnoj ljevici. Ali ona postoji i relativno je snažna, a pripa-

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

5

daju joj ljudi i u Partiji i izvan nje koji su se zaustavili na jednom momentu razvoja socijalizma u nas, na bilo kojem, može to biti 1943, 1945, 1948, 1965, 1966, 1971. I sve što se poslije događalo prosuđuju s onim trenutkom, da se tako izrazim, kad se njihova svijest zaustavila i dalje ne doseže. I oni veoma pritišću na politiku Partije i iznutra i sa strane, traže da se korigiramo u svemu onome što je uslijedilo nakon što se njihova svijest zaustavila. I nadaju se da će se to korigirati kadli-tadli, da ćemo ta »skretanja« ispraviti.

Imamo, nadalje, drugi blok svijesti, koji bih nazvao, blok svijesti vezan za tendencije sitnobaržoaskog socijalizma. Dok je nosilac prvog, da ga uvjetno tako nazovemo, konzervativni ljevičar, nosilac ovog drugog bloka je školovani skorojević, koji je u našoj Partiji naročito došao do izražaja u vrijeme buđanja »izuma«. Zapravo, taj je skorojević nosilac tehnikratskog koncepta vladavine u društvu, kako bi se on izdigao za elitu vlasti i osigurao sebi određeno potrošačko obilje kao dokaz za uspješnost vlastite »karijere«.

Treći je blok opozicione svijesti novoljevičarski. Što se tiče institucionalne snage u ekonomskom i političkom pogledu, pa i proširenosti u Partiji, on je beznačajan, ali nije za potcenjivanje, jer utječe na dio mlađe generacije, i to na njem najintelektualniji dio, utječe na stanje svijesti među inteligenjom, koja je, najzad, kreator svih ideja.

Našu generalnu liniju izražava orientacija na socijalističko samoupravljanje, i to je blok svijesti koji je daleko najjači u Partiji, ali se radi o metodama borbe da ostali blokovi svijesti budu neprestano suzbijani i što je moguće više odišćeni iz Partije, i to otvorenom idejnom borborom.

OTVORENI SOCIJALIZAM I OTIMANJE ZA NAŠE DUŠE

Orijentaciju na »otvoreni« socijalizam smatram gotovo najkрупnijom tekvinom cijelokupnog dosadašnjeg socijalističkog razvitka naše zemlje. Činjenica je da se u Jugoslaviji, za sada jedino u svijetu, razvija »otvoreni« socijalizam koji dopušta slobodu putovanja preko granica i vrlo široku razmjenu dobara i ideja i s kapitalističkim društvom.

Naša se zemlja pred nešto više od jedne decenije široko fizički i duhovno otvorila prema svijetu, a posebno prema zapadnom kapitalističkom svijetu, kako zbog našeg geopolitičkog položaja i aktualnih privrednih potreba, tako i zbog svega onog što nam je historija namrla. A taj zapadni kapitalistički svijet je industrijski, tehnološki i civilizacijski još mnogo jači od nas. Njegov je sistem vrednota stoljećima izgradivan, a ljudskim masama i danas — naročito ljudskim masama u zemljama u razvoju i zemljama koje su nerazvijene,

*Stipe
Suvar*

- 6 gdje često elementarne tekovine životnog standarda i svakodnevne civilizacije nisu razvijene — izgleda atraktivan i na prvi pogled poželjan, dok ih dugo ne uhvati u svoj žrvanj.

Naš razvitak u pravcu »otvorenog« socijalizma — ponavljaju, svakako poželjan i neizbjegjan ukoliko se ne pomišlja na kržavljenje samog socijalizma — bio je praćen, što je također pozitivno, i klimom razgoličavanja našeg vlastitog društva zbog učinaka stihijnog razvijatka i čestih subjektivnih promašaja. U tom smislu došlo je do odbacivanja mnogih dogma i zabluda, kao i do velikih političkih i ideoloških lomova, što je, i jedno i drugo, bitno utjecalo na svijest širokih masa, ljudi, a posebno, rekao bih, mladih generacija.

Činjenica je da se naš socijalistički i komunistički pokret nije dovoljno snalazio u odnosu na te okolnosti otvaranja prema svijetu i u smislu suszbijanja onog — a u duhovnim sferama ne može se sve suszbiti — što donosi slobodna razmjena ideja i dobara. Razmjenu treba maksimalno pustiti, ali znati biti bitku za vlastite poglede, za vlastitu orientaciju i znati promjenama u vlastitom društvu paralizirati opasnost importnih infiltracija.

Mi smo, kao otvoreno društvo, popriše borbe raznih snaga za svijest i duše ljudi, a biti slijep prema toj činjenici znači biti slijep i prema vlastitoj susbini i vlastitoj budućnosti.

Nikakva ideološka infiltracija ni utjecaj sa strane ne mogu inače biti ključni elementi destrukcije društva ili eventualno njegovog zapadanja u krizu, pa i u restauraciju kapitalizma, pod uvjetom da naš unutrašnji društveni razvitak teče zadovoljavajuće. Ali i ovaj subverzivni momenat mora biti predmet naše neprestane brige, ne u smislu da mi sve objašnjavamo time i sve plašimo time, nego u smislu da znamo djelovati i na materijalnom i na duhovnom planu.

IZMEĐU BIROKRATSKE REPRESIJE I IDEJNE BORBE IZBOR SE NE POSTAVLJA

Moramo primjenjivati stav Programa Saveza komunista Jugoslavije: »Mi jugoslavenski komunisti, iskreno i smjelo kao što smo uvijek činili, iznosimo svoje poglede i shvaćanja, uvjereni da se u sukobima ideja i njihovim realizacijama u praksi provjeravaju i potvrđuju životnost, istinitost i nadmoćnost, dakle, marksistička naučnost svake koncepcije.« I u Platformi za pripremu stavova i ocjena Desetog kongresa SKJ to se ponavlja, ali na nešto restriktivniji način, kada se kaže da SK mora da njeguje slobodu mišljenja, »ali se mora odlučno suprotstaviti pokušajima da se pod vidom teoretskih diskusija vodi politička akcija protiv Saveza komunista.«

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

7

Ovo »odlučno suprotstaviti« može značiti i apriornu anatemu i birokratsku intervenciju i represiju. A može značiti i pribiranje najboljih misaonih snaga Partije, da se argumentima i snagom ideja tuku protivnici. Dakako, svi smo na riječima za ovo drugo, ali mnogi od nas često idu linijom manjeg otpora, idu na birokratsku represiju i slične metode, koje više štete nego koriste.

TEHNOKRATSKA IDEOLOGIJA I NAS BIJEG IZ OPANAKA

Na prvom mjestu među tuđim ideologijama, koje se javljaju u našem društvu je tehnokratska ideologija. Njezin je najdublji izvor u shvaćanju da sva suvremena ljudska društva konvergiraju na osnovama sve veće tehničke racionalnosti i da to posvuda rađa isti tip društva i iste društvene odnose: univerzalnu tehničku civilizaciju, u kojoj proizvodnju preuzimaju strojevi, a kontrolu nad strojevima, a time i nad društvom, imaju specijalističke elite. Društveni odnosi se mijenjaju napretkom tehničke moći i efikasnosti. One dovode do nestanka bijede i siromaštva i osiguravaju racionalno upravljanje društvom. Tehnički napredak i velika produkcija dobara tobože rješavaju sve društvene probleme. Oni donose demokraciju i jednakost, ukidaju klasnu podjelu i radničku klasu i donose kraj svih ideologija kao smiješnih, folklornih nazora o društvu. Prema tome, iz tog je ugla smiješna i nekakva borba za socijalizam i komunizam kao borba za fiksije ideologija kojima je došao kraj.

U pozadini tehnokratske orijentacije stoje neke sociološke i filozofske doktrine koje su najumniji ljudi građanskog svijeta formulirali u toku posljednjih stotinjak godina, a osobito nakon prvog i drugog svjetskog rata, i kao odgovore i alternative marksizmu. To su sve one teorije što univerzalnost i epohalnu posebnost industrijskog društva uzimaju kao sebi dovoljne. Iz industrijskog društva ulazi se, dakako, u postindustrijsko društvo. A Marx i marksisti su dokazivali i dokazuju da se formiralo građansko društvo i da se iz njega revolucionarnim preobražajem, koji vrši prije svega radnička klasa, ulazi u komunističko društvo.

Praktično ponašanje velikog dijela naših rukovodnih struktura u priredi i u drugim oblastima, kao i prodor funkcionalističke misli, koja nije ništa drugo nego garnirung tehnokratske orijentacije, u naše društvene nauke, u sfere kulture i umjetnosti dovoljno pokazuju da je prodor tehnokratske ideologije u naše društvo zabrinjavajući.

Na toj ideoološkoj platformi organizira se danas glavni otpor socijalističkom samoupravnom razvitku. Možemo očekivati, a to se već i pokazuje, da će na toj platformi biti dan i glavni otpor tzv. radničkim amandmanima na Ustav SFRJ. Naime, otpori neposrednom samoupravljanju, a posebno sadaš-

*Stipe
Suvar*

- 8 njim nastojanjima da se stvore osnovne organizacije udruženog rada, imaju svoju izrađenu i vrlo efikasnu ideologiju.

Neukost, nepismenost, javašluk, patrijarhalnost, pompoznost političkog birokrata, promašaji, neracionalnost i nepravde etatističkog upravljanja, neorganiziranost i pasivnost radničke klase uz njezinu koncentriranost na osiguranje i odbranu egzistencijalnog minimuma, koji joj često nije zagarantiran, ne-poslovnost i primitivnost dijela sadašnjeg personala koji organizira proizvodnju i poslovanje, nedovoljna primjena nauke i inovacija — sve su to pojave na koje upiru prstom zagovornici tehnikratske orientacije u nas, smatrajući da nas jedino elita onih koji znaju i umiju upravljati proizvodnjom, praviti poslove i mlatiti pare može izvući iz krize privrednog i društvenog razvoja i definitivno udaljiti od opaska i pastirskog načina života. Za njih je socijalizam to, a svi drugi socijalistički postulati su zastarjeli, nerealni, naivni i treba ih prepustiti profesionalnim »ideoložima« i »tamburašima«.

U tom smislu karakteristično je u nas veličanje i zagovaranje velikih proizvodnih i tehničkih sistema, kao da su oni sami po sebi dovoljni za socijalizam. Nitko pametan ne bi trebao biti protiv velikih sistema, protiv velikih koncentracija sredstava i kadrova, ali i njihove mobilnosti. To je jedan od osnovnih preduvjeta razvoja proizvodnih snaga u nas. Međutim, nama su potrebni veliki sistemi u kojima će biti razvijeno samoupravljanje i u kojima će većina proizvođača vršiti odlučujući utjecaj odozdo, a ne da njome manipuliraju »štabovi« i »timovi« na vrhu. Ne trebaju nam ni veliki sistemi koji će se postavljati kao monopolji. Tehnikracija i birokracija su na riječima zdušno za samoupravljanje ali ne za neposredno samoupravljanje udruženih radnika već za svoje samoupravljanje, takvo samoupravljanje koje će značiti tek manipulativni mehanizam za njihovu suverenost u odlučivanju. Ako ne vodimo računa o socijalističkom samoupravnom karakteru tzv. velikih sistema, onda je dovoljno da u njihovom organiziranju i vodenju preuzmemo iskušane recepte kapitalističkog društva.

Tehnikratska ideologija nesumnjivo je ideologija građanskog društva, čija bi pobjeda u nas poništila i onemogućila socijalističke tekovine, a našu bi privredu i društvo gurnula u naručje velikih inozemnih centara tehnološke, a time i političke moći.

IDEOLOGIJA ESTATIZMA I NJEZINE EVENTUALNE SANSE

Dakako, u nas nije izgubila na težini utjecaja ni ideologija etatizma, sa svim njezinim praktično-političkim derivatima. Njezin je *mvens* snažna, uređena, unitarna država, koja upravlja privredom i kontrolira kulturu, određuje koliko će biti slobode i demokracije, otklanja sve probleme društva i ga-

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

9

rantira pravdu i jednakost. Što su naši društveni problemi veći, a i nezadovoljstva ljudi usprkos općem napretku u civilizaciji i standardu — izrazitija, to i masovna svijest koja priželjkuje strogu i mudru ruku reda i mira može jačati. Stoga na žilavost i opasnost ove ideologije, kao i na snagu njezinih protagonisti u našem društvu, moramo također računati na duži rok. Socijalnu osnovu etatističke svijesti i njezina reproduciranja čine društvene strukture koje se naslanjaju na neprevladanu praksu birokratskih monopolija i dušebrižništva, ili koje gube privilegije koje su stekle na takvom monopolu. A uslijed mnoštva historijskih i aktuelnih razloga, ona se može naslanjati i na raspoloženja nezadovoljstva u narodnim masama, koje može obuzeti jača nevjericu u socijalistički samoupravni put društvenog razvitka, ako zastoji i kolebanja na tom putu izazivaju dublje i šire društvene poremećaje.

Snage etatizma održavaju se na odvojenosti sredstava i dohotka od proizvođača i radnih ljudi; one se u preobraženim oblicima koncentriraju u otudene centre ekonomski i društvene moći; pouzdavaju se u svoje još očuvane monopolije i u svoju suverenu arbitarnu ulogu tamo gdje ona još samoupravljanjem nije nagrižena i razorenja, a nije u mnogo slučajeva. U otuđenim centrima moći danas se amalgamiraju etatizam i tehnobiokratizam, što nije čudno, jer im je bit ista: usurpacija odlučivanja u društvu, tendencija razvlašćivanja raničke klase i radnih ljudi.

STALJINIZAM JE U ODREĐENIM UVJETIMA POLITIČKI IZRAZ ETATIZMA

Tipični politički izrazi etatističke svijesti i raspoloženja su neostaljinistički vapaji i pritisici, kao i drugi oblici političkog konzervativizma koji se inspirira neprevladanim sektaškim i dogmatskim shvaćanjima o ulozi države i partije u našem socijalističkom društvu i koji kriterije prošlih etapa našeg društvenog razvitka primjenjuju na današnju etapu.

[S]taljinizam, koji zapravo znači praktično izopačenje marksističke ideje vodilje o ulozi radništva u socijalizmu, praksu ovjekovjećenja opunomoćenika klase: radničke države, radničke partije, birokracije i njihovog pretvaranja u nove sile iznad klase i nad klasom, u nas je još prisutan kao mentalno-psihološki sklop, a doněklevi i kao sklop realnih političkih odnosa. Naša je revolucija u svojoj biti bila i ostala antistaljinistička, a ono najosnovnije u čemu je ona takva, dakle, antistaljinistička, sadržano je u samoupravnoj orientaciji. U slučaju poraza te orientacije, ostaje i dalje kao moguća, i to vrlo realna, alternativa — zasnivanje staljinizma, odnosno neostaljinizma (jer »klasičnog« staljinizma nigdje više nema!), kao »zaokruženog« društvenog sistema i sistema svijesti. Mi na tu opasnost moramo računati, ne zbog samozastršivanja, već

*Stipe
Suvar*

- 10 radi odlučne orijentacije na deetatizaciju i debirokratizaciju društva, na konačno prevladavanje svijesti i odnosa koji vuku na državno-partijski monopolizam i na socijalizam »čvrste ruke«. Potrebno je da protresememo učmala bunkere neostaljinizma i kominformovštine, iz kojih stalno na nas pripucavaju ne baš rijetki protagonisti dogmatizirane i konzervativne svijesti i nude nam eventualnu birokratsku diktaturu kao tobože jedini autentični socijalizam, a sebe kao bogomdane spasioce.

STRANPUTICE «ZLATNE MLADEŽI» I PITANJE O SISTEMU VREDNOTA

Spomenuo bih, recimo, i specifične razonode potrošačkog društva, koje su u nas u ekspanziji, a koje su dostupne samo takozvanim višim slojevima omladine, onim koji se mogu osloniti na svoj obiteljski *background*, u tom smislu što su djeca roditelja koji na određeni način u nas čine društveni establišment. Ti viši slojevi omladine danas se orientiraju, npr. na diskop-klubove, na butike, na sve ono što je drugoj omladini nedostupno iz najjednostavnijeg razloga što za to treba imati džeparac koji je gotovo veći od ukupne zarade jednog prosječnog mlađog radnika i uopće mlađog čovjeka iz takozvanih nižih društvenih slojeva.

Tu je naše društvo otvorilo breše — stihijnim razvojem a i mnogim propustima organiziranih socijalističkih snaga, pa prema tome i krivnjom našeg komunističkog pokreta u proteklom razdoblju — infiltraciji mnogih vrednota i pogleda na svijet, koji dakako ne mogu biti naši, koji omladinu odvlače na neke druge kolosijke, neke druge društvene orijentacije, koje se ne mogu smatrati socijalističkim.

Spomenuo bih, primjerice, da su pogledi na svijet kod nas i tipično inferiorni i provincijski kada se radi i o odnosu prema Istoku, prema Zapadu, prema tzv. trećem svijetu, prema drugim kontinentima, narodima, rasama, civilizacijama. Mi sve, na jedan specifičan način, što se odražava dosta široko i na svijest omladine, mjerimo kroz podvrgavanje kriterijima zapadne Evrope, i mnogim malogradanskim kriterijima života koji su тамо izrasli, i koji se i u nas, dakako, rasprostiru ne samo uvozom nekakve propagande nego i određenim strukturalnim promjenama našeg društva koje izlaze u susret toj masovnoj potrošačkoj kulturi i civilizaciji.

Na drugoj strani naše mlade generacije donekle su opterećene spoznajom kako na socijalističkom Istoku, u Sovjetskom Savezu i drugim socijalističkim zemljama, a pogotovo u drugim dijelovima svijeta, tobože nema ništa što je vrijedno pažnje, nema ništa progresivno, nema ništa što je ljudski plodonosno i obećavajuće za ljudsku budućnost.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

11

Posrijedi je jednostranost odgoja, jednostranost utjecaja i infiltracije sistema vrednota, za koju možda u jednoj savjesnoj analizi sâm komunistički pokret nije u cijelosti kriv, ali do toga su dovele mnoge pukotine i deformacije u našem dosadašnjem društvenom razvoju.

TKO JE PUHAO U JEDRA LIBERALNE DEMOKRACIJE?

[Naoko je paradoksalno da se uz tendencije preobraženog etatizma i tehnobirokratizma, ušančenog iza kulisa formalnog samoupravljanja, danas vežu i tendencije propagiranja i širenja liberalne demokracije u našem društvu, pa i u Savezu komunista. Mnogi u afirmiraju liberalne demokracije vide jedinu mjeru i jedino iskušenje našeg socijalističkog puta. Samoupravljačku demokraciju pak smatraju fetišom, tlapnjom i prevarom. Ona ili nije moguća ili nije potrebna. Jedino je liberalna demokracija dostaona čovjeka, uvažava ga i odgovara ljudskoj prirodi.] U njezinom punom procvatu završava historija, jer čovjek realizira svoje »prirodno pravo«, u borbi za čije je priznanje i niklo gradiško društvo. Budući da je liberalna demokracija najrazvijenija u demokratskim republikama i monarhijama Zapada, mi i nemamo drugi zadatak nego da je recipiramo, presuđujemo, njegujemo u još primitivnim uvjetima balkanske hajdučije i otimačine.]

Veliki sistemi, kao poligoni tehnobirokratske efikasnosti u privredi, a liberalna demokracija kao njihova kulisa u politici, za mnoge čovjekoljupce u nas jedina su moguća dostignuća našeg društva, ako ono neće da ga proguta kakav azijatski despotizam ili da samo sebe uguši u historijskom nasleđu balkanskog provincializma.

[Ako smo marksisti, znamo, međutim, za historijsku ograničenost liberalne demokracije. U njoj ljudska većina samo prividno odlučuje, a danas su njezini oblici uglavnom i najprikladniji oblici manipulacije i represije, iza kojih stoje vlasnici kapitala.]

[U nas postoji slična tendencija: kao što vlasnik kapitala nudi i dozvoljava demokratske »igrarije« i formalne slobode sve dok doista nije ugroženo njegovo pravo vlasništva nad kapitalom, tako i u nas tehnokrate i njihovi glasnogovornici u partijskoj politici i u javnom mnjenju stalno nude obilje demokracije pod uvjetom da ih se pusti da u pozadini mîrno upravljaju sredstvima i donose ključne odluke] (onaj tko upravlja proširenom reprodukcijom vlada i društvom). [Stoga je od krupnih zadataka najprogressivnijih snaga u Savezu komunista i u u društvu, kada se radi o bitkama na idejnoj fronti, i u tome da ukazuju na himeričnost liberalne demokracije kao naše perspektive i na potrebu da sve što je liberalna demokracija doista pozitivno dala bude apsorbirano samoupravljačkom socijalističkom demokracijom, u kojoj odu-mire političko posredništvo između udruženog rada i društvenih sredstava.

*Stipe
Suvar*

12

II

NAŠA REVOLUCIJA I LENJINSKO NASLJEĐE

RIJEC JE O HISTORIJSKO-PRAKTIČNOJ VJERNOSTI LENJINU

Mislim da grijemo kada pristupamo vezi između lenjinske misli i naše revolucije najviše ili prvenstveno sa stajališta pitanja o vjernosti Lenjinu. Da li smo mi lenjinisti, a drugi nisu, tko je veći lenjinista itd., to pitanje samo po sebi nije važno. Ono uvijek vodi citatologiji, nestvaralačkom, dogmatiskom odnosu prema samome Lenjinu i lenjinskoj misli. Mogli bismo izricati i pohvale i kritike Lenjinu i lenjinizmu, a pri tom je važno s kojih to pozicija eventualno činimo, kao i da li svoje interpretacije možemo potvrditi argumentima i pozvati se na odgovarajuću društvenu i historijsku praksu. U tom je smislu za nas najvažnije da se pitamo, koliko je, u čemu i kako naša revolucija primjenjivala i obogaćivala lenjinizam i koliko je i sama onaj veliki historijsko-praktični i duhovno-kulturni čin i djelo, kojemu je Lenjin bio u krajnjoj liniji duhovni začetnik.

O ČETIRI PRISTUPA LENJINU I O AKTUELNOSTI POVRATKA LENJINU

U nas, kao uostalom i općenito u suvremenom svijetu, postoje najmanje četiri pristupa Lenjinu.

Prvi je buržaasko-liberalni i socijaldemokratski pristup koji uglavnom Lenjina i lenjinizam i sve ono što je u svijetu inspirirano njima odbacuje kao više-manje jedan duhovni izraz aziјatskog despotizma u zemljama gdje je socijalistička revolucija tobože greškom pobijedila i nema kamo dalje nego da propadne. Nekad i pod izlikom unapređivanja naše partijske teorije — to se, dakako, ne odnosi na programatske dokumente naše Partije — u nas se vršila

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

13

i ozbiljna revizija odnosa prema Lenjinu s te pozicije, a u pravcu odbacivanja Lenjina i lenjinizma. Pojavilo se dosta tekstova u časopisima, u knjigama, u publicistici, koji su izražavali takav pristup lenjinizmu. Taj se pristup ugnijezdio i na katedrama.

Drugi je pristup apstraktno-ljevičarski i novoljevičarski. Poznato je da se Lenin bespštedno obraćavao s tzv. lijevim komunizmom. A danas te pozicije ljevičarenja, kojem je on pripisao karakter djeće bolesti, preuzima, u promjenjenim okolnostima, tzv. nova ljevica. I nije to posve bezazlena i ne-proširena duhovna pozicija i na našim fakultetima i katedrama, među našim marksistima, koji sebe smatraju najboljim marksistima, pa ih i drugi ponekad drže takvima.

U nas je živ i živahan i dogmatsko-birokratski, pa ako hoćete staljinički, pristup Lenjinu i lenjinizmu. To je oblik revizije lenjinizma koji u nas još uvijek ima najveće šanse da se eventualno nametne, budući da ima određenu tradiciju i dosta pristaša. Jer, ne zaboravimo: naša revolucija nije uvijek bila u izvornom kontaktu sa Lenjinovom teorijom i politikom, već je u određenim fazama i određenim stvarima njezin kontakt s njima bio posredovan staljinizmom i birokratsko-dogmatskom revizijom samog lenjinizma. Dakako, radi se o konkretnim okolnostima u prošlosti naše Partije. Ne smijemo gajiti iluziju da smo se svega toga otarasili. Elementi staljinizma žive i u našoj teoriji i u našoj praksi.

Najzad, tu je onaj pristup Lenjinu i lenjinizmu, koji je u nas najprošireni, onaj istinski, do kojeg nam je jedino stalo i na čijem bismo snaženju morali što više raditi. Uvjetno bih ga nazvao u duhu samog lenjinizma: revolucionarno-kritički pristup Lenjinu i lenjinizmu.

Smatram da je u nas u neku ruku aktuelan apel za povratak Lenjinu, ako to sudimo po stanju duhova. Dobar dio naših studentskih generacija, te silne vojske nove inteligencije, koja se obrazuje u našoj zemlji, malo i slabo ili nikako poznaje Lenjina i lenjinizam. Na drugoj strani, proširio se funkcionalizam i pozitivizam u društvenim naukama. Svi citiraju Maxa Webera, svi znaju i za Durkheima. U modi je frankfurtska škola. Nisam protiv toga, ali sam protiv prešućivanja i negiranja Lenjina i lenjinizma. Na Lenjina se, na drugoj strani, pozivaju i naši dogmatičari, a dakako ni dogmatski nam pristup Lenjinu i dogmatski »povratak« lenjinizmu ne treba. I zato je, u tom smislu, aktuelan zahtjev za istinski povratak Lenjinu.

LENJINIZAM NAŠE REVOLUCIJE I VJERNOST LENJINU: DVIJE RIJEĆI O DIJALEKTIČKOJ VEZI

Nije dovoljno zaustaviti se na konstataciji, da je naša revolucija uvijek, u svim detaljima i u svakom historijskom momentu bila u dubljoj vezi s onim

*Stipe
Suvar*

- 14 što je Lenjin zacrtao. Nije to stvar nekakve osude ili zamjerke, niti licitiranja u vjernosti Lenjinu i lenjinizmu. Jer, imamo pravo na konkretnu reviziju Lenjinovih i lenjinskikh stavova, ali historijski afirmiranu u okviru svjetske borbe za socijalizam. I mi smo u tom smislu dali značajan i velik doprinos marksizmu-lenjinizmu.

***LENJINSKI SMISAO NAŠE POLITIKE NESVRSTANOSTI,
ALI INSUFICIJENCIJA LENJINSKIH INTERPRETACIJA***

Naša politika nesvrstanosti, ali i angažiranosti u povezivanju sa zemljama u razvoju, praktična je primjena Lenjinova učenja o imperijalizmu, odnosno o snagama koje ga u određenim historijskim okolnostima najodlučnije ruše. A mi smo na tom planu u teoriji još dosta insuficijentni. Praktične aspekte »napipamo«, ali štošta ne proučavamo i ne uočavamo. Našu politiku nesvrstanosti u svijetu mogli bismo teoretski mnogo lakše braniti, da je i teorijski izvodimo iz karaktera epohe, koji je dijagnozirao Lenjin.

U pomanjkanju jačeg teorijskog angažmana na ovom pravcu, počeli smo uvoziti buržoaske teorije o tome da naučotehnička revolucija rješava probleme čovječanstva i da je problem, i naš i svjetski, kako kroz industrijsko društvo preći u postindustrijsko, a ne kako iz kapitalističkog preko socijalizma, kao prelaznog društva, ulaziti u besklasno društvo.

***DIKTATURU PROLETARIJATA SAGLEDAVAMO NA
LENJINSKOM TRAGU***

Pedesetih godina naglasili smo onaj duboki smisao Lenjinove »Države i revolucije«, odnosno njegove poruke, kojom on nastavlja na Marxa i Engelsa, o odumiranju države. Ali zar nije u nas bilo široko rasprostranjeno shvaćanje da je samoupravljanje nešto drugo od diktature proletarijata i da ono čak znači slabljenje diktature proletarijata ili odustajanje od nje. Mnogi članovi Partije ni do danas nisu shvatili diktaturu proletarijata u Lenjinovom smislu, već je više-manje shvaćaju kao teror na poraženim klasama. U Platformi za Deseti kongres SKJ prvi je put eksplicitno samoupravljanje definirano kao oblik diktature proletarijata. Rekao bih da smo ipak i tu nepreoznati, nepotpuni. Trebalo je reći: samoupravljanje je bit i oblik diktature proletarijata, bit barem za naš historijski momenat. Dakle, i u ovoj se sferi moramo jače i više okrenuti teorijskom osmišljavanju i primjeni na naše prilike one teorijske linije koju je dao Lenjin, nastavljajući na Marxa i Engelsa.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

LENJINSKI KURS SKJ U DVije KLJUČNE DOMENE
I — PITANJE DOSLJEDNOSTI

15

Cini mi se da se naročito u dva domena trebamo, i u teorijskom smislu i u praktičnoj primjeni, i dalje inspirirati lenjinskom mišlju.

Prvo, to je sfera teorije i prakse partije. Napadi na Lenjina i u nas najčešće dolaze zbog njegove teorije partije i prakse koja iz te teorije mora proizlaziti. Lenjinska tema par exsselance je, primjerice, odnos spontanog i svjesnog u radničkom pokretu. To je problem odnosa partija-klasa, to je problem klase za sebe i klase po sebi, to je problem klasne svijesti, to je problem sindikata. Ne možemo kazati da smo u svemu, kada je riječ o toj sferi, ostali na lenjinskem kursu. Ne mislim na ropsku vjernost svakoj Lenjinovoj riječi, već na stvaralačku razradu i primjenu. U našoj je Partiji od Dilasa do »izama«, s kojima se danas borimo, neprestano bila prisutna, pa je u godinama do 21. sjednice Predsjedništva SKJ i uzela maha, i to nam je donijelo političku krizu iz koje smo jedva isplivali, tendencija socijaldemokratizacije Saveza komunista. A ona je imala oslonac i u nekim našim teorijama koje su se udaljavale i od Lenjina i od Marxa, a odnosile su se na socijalno-klasnu strukturu društva, na ulogu radničke klase i na ulogu radničke partije, itd.

Druga je sfera, u kojoj je lenjinsko teorijsko i praktično-političko nasljeđe i za nas vrlo aktuelno, sfera vlasti, države i demokracije. Mi smo se više-manje i u teoriji i u praksi partije pridržavali lenjinskog nasljeđa, iako je tu bilo momenata posredovanih staljinizmom, sve do proglašenje samoupravnog društva. I onda je trebalo razrađivati ulogu partije na lenjinskim osnovnim principima, ali u društvu koje razvija samoupravljanje. A to je nov historijski početak, u odnosu na koji ni Lenjinova misao i djelo ne pružaju neke konkretnе orijentacije. Jer, Lenjin samoupravljanje nije razvijao niti je došao do tog praga. A u tome smo mi onda donekle zakazali. Na šestom kongresu KPJ ispravno je proglašeno da Partija neće više biti partija vlasti, već da će prevenstveno u samoj klasi poraditi na tome da vlast klase postane neposredna. I tu se javio podbačaj u stvaralačkoj razradi lenjinizma, koji smo, po mom mišljenju, platili i spomenutom tendencijom socijaldemokratizacije Saveza komunista. Nakon pada Rankovića, iskršlo je pitanje reorganizacije Saveza komunista. Tada za dlaku u našoj partiji nisu pobijedile snage koje su tražile likvidaciju partije u tome smislu što su tražile njen povlačenje iz proizvodnog odnosa, a to znači i povlačenje iz klase, kako bi ona kao partija djelovala samo od općine na gore, što znači kao partija koja je u rukama i u službi povlaštenih društvenih slojeva.

Razvojem nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ te su tendencije srušnjene, ali još ne posve.

*Stipe
Suvar*

16

III

O INTELIGENCIJI JE RIJEĆ

PONESTO O ANTIINTELEKTUALIZMU...

O antiintelektualizmu je u nas pisano. Uostalom, čine to i mnogi intelektualci koji zapravo isповijedaju intelektualizam, a polaze od apriornog uvjerenja da intelektualci i inteligencija, intelektualni rad i stvaralaštvo u društvu posvuda i uvijek stradaju, pa se to pogotovo događa u našem društvu, koje ima tobože seljačku antiintelektualnu tradiciju a i vladajući ljudi i vodeće društvene institucije tobože ne vože i ne trebaju inteligenciju. Uvjerenje o svemoćnom razarajućem učinku antiintelektualizma osnovna je, dakle, duhovna pozicija intelektualizma mnogih!

U našem društvu, dakako, ima mnogo toga što još nastoji da degradira i intelektualni rad i nosioce intelektualnog rada i nosioce intelektualnih zvanja. Spomenimo, na primjer, krajnje nebržljiv i potcjjenjivački odnos prema novatorstvu i racionalizatorstvu, prema izumima i onima koji se kao entuzijasti izumilaštvo bave. Svakako je nenormalno da u zemlji, u kojoj se toliko žudi za napretkom i razvojem proizvodnih snaga, za širenjem civilizacije i civilizacijskih kulturnih dostignuća, za modernizacijom svih sfera življenja, za što većom potrošnjom, pronalasci i pronalazači uživaju nisko ili gotovo nikakvo i materijalno i moralno uvažavanje i stimuliranje. Možda i u tome, barem dijelom, leži razlog prevelike orijentiranosti naše privrede na uvoz licenci i patentata iz inozemstva, pa i pojava da nam dio talenata i najkreativnijih ljudi odlazi u inozemstvo isključivo zbog toga što osjeća da u domovini ne može pokazati svoje sposobnosti. Ako bismo se pitali otkuda taj nehaj, to nipođaštanjanje, ta vrsta štetočinstva, koje nanosimo samima sebi, dio odgovora mogli bismo naći i u održavanju po sili inercije našeg tradicionalističkog mentaliteta da smo duduše sposobni ratovati, braniti čast i dostojanstvo, oduprijeti se svakom dušmaninu, odricati se i biti seljački postojani, ali da smo daleko manje sposobni za kulturne i naučne pot hvate, za razvijanje tehnike i korištenje i obogaćivanje tekovina civilizacije. I nije to, kao što se često misli, izraz seljačkog analfabetizma i nevjerovanja u inovacije, već prvenstveno izraz malogra-

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

17

đanskog osjećaja inferiornosti prema Evropi i Zapadu, koji su nam stoljećima bježali u razvijanju civilizacije, znanosti, industrije, a i danas nam još u tome odmiču, uprkos našim velikim dostignućima i smanjivanju historijski naslijednog jaza u civilizacijsko-industrijskoj razvijenosti.

Sada su u modi i narudžbe studija i ekspertiza od stručnih i naučnih institucija, ali se i to često čini ne zbog toga da bi se doista nešto mijenjalo i da bi se to što se u njima predlaže i provodilo, već i opet da bi se pokazalo da je s nama, eto, sve u redu i da se i mi pouznavamo u nauku. A zapravo u slučajevima formalnih narudžbi, da bi se onda isporučene studije stavile u ladicu, i te kako sebe potcjenjujemo i pokazuјemo svoj u arhaičnom tradicionalizmu ukorijenjen stav potcjenjivanja svega onog što »mudraci pišu u knjigama, a nema veze sa životom«. A to onda i kod onih koji su u ulozi takvih »mudraca« izaziva porazna ponašanja: ni oni sami svoj zadatak ne uzimaju ozbiljno, znaju da njihove studije neće biti povrgnuti ni kritičkoj ocjeni ni praktičnoj provjeri, pa i napišu često bilo što i bilo kako. I usput razvijaju kod sebe jednu tipičnu osobinu intelektualizma: pate tobože zbog odbacivanja i potcjenjenosti, a zapravo se osjećaju komotno, jer i ne moraju ići iznad razine stručjačkog rutinerstva i plagijatorstva, skrivanja u nemušte formule i davanja otužnih rješenja!

Antiintelektualizam se u nas pokazuje i u implicitnim uvjerenjima da se treba čuvati pametna čovjeka, jer će nam donijeti neku opasnost, jer će nam pričinjavati glavobolje, jer će nas u ovome ili onome postidjeti, jer će postavljati prevelike zahtjeve, jer »zastranjuje« i »skreće«, jednom riječju, jer je neugodan i opasan.

Iza tog uvjerenja, koje je dosta prošireno, stoji zapravo dugotrajno se-ljačko iskustvo s ljudima iz vlastite sredine ili onima koji su dolazili odnekud da ih uvaljuju u nevolje, jer su širili pobunu ili šizmu, ali i strah malograđanina da mu netko ne poremeti sve ono što je on tobože s mukom stekao i namakao.

... I NEŠTO VIŠE O INTELEKTUALIZMU

No, dosta o antiintelektualizmu! On je naša tema samo uzgred, i poznati nam je. Lakše je ukazati na njegove korijene i posljedice. Intelektualizam nije društveno ništa manje opasan i neprihvatljiv, ali ga se mnogo više zabaruje, jer mnogi i mnogi intelektualci u nas boluju od njega i tu svoju boljku pokazuju i kada je skrivaju!

Jedna provizorna lista značajki intelektualizma mogla bi biti stradalništvo, superiornost, izdvojenost, titularnost, iznimnost, nedohvatljivost.

**Stipe
Šuvar**

18 Ako je istina da su dvorske lude u srednjem vijeku bile preteće kasnijeg sloja inteligencije, koja je izrastala i umnažala se u građanskom društvu, onda bi mogla biti istina i to da mnogi nosioci intelektualnih zanimanja u jednom mladom i još uvijek nedovoljno pismenom socijalističkom društvu, kao što je naše, nasljeđuju po sili duhovne inercije, ali još više zbog neprevladane društvene podjele rada, svijest o svojoj iznimnosti koja, s jedne strane, ima konstantu o stradalništvu, a, s druge, konstantu o pravu na privilegije. Mnogi u šebi samima gledaju intelektualca jednostavno zbog toga što su se domogli kakvog rutinskog zanimanja izvan neposredne materijalne proizvodnje koja, uglavnom, još određuje život radnika i seljaka. I iz te pozicije «intelektualac» tuže se na nedovoljno uvažavanje, a i traže poseban status. Klasno društvo je na našem tlu posebno izgradilo svijest o tragičnosti pozicije intelektualaca.

Cesto su vrhunski stvaraoci bili stradalnici, a i danas im ruže ne cvjetaju, ali u uvjetima novog društva, kada se velika množina ljudi svrstala u stručnjake i umjetnike, preuzeta je, po inerciji duhovnog nasljeda, i ta svijest o stradalništvu, premda je društvena pozicija velike većine daleko od bilo kakvog stradalništvua, čak je vrlo konformna i konformistička. Ali gotovo svaki tzv. estradni umjetnik (a u nas ih se namnožilo nekoliko desetina hiljada) pričat će vam kako naša tobože primitivna sredina nema razumijevanja za njegov talent i umijeće, a jednako će se i mnogi knjigovoda, umišljajući da je i on neki veliki intelektualac, potužiti da društvo nema razumijevanja za njega koji je intelektualac, premda mnogi knjigovode u našem društvu imaju osobni dohodak znatno veći od dohotka sveučilišnih profesora. Taj lažni osjećaj stradalništva, kao tipična crta intelektualizma, zapravo izražava potrebu za socijalnom mimikrijom, potrebu da se sve veći broj ljudi stavi u položaj društvene žrtve upravo u trenutku kada su doživjeli socijalnu promociju u tom smislu što su pobjegli iz uvjeta mukotrpнog života radnika i seljaka. A onda je, prirodno, takav osjećaj nadopunjeno osjećajem superiornosti u tom smislu što se vlastita profesija, kao intelektualna, proglašava društveno najvrednijom i najpotrebitijom za koju se treba žrtvovati, ali od društva tražiti i posebno uvažavanje. Nisu od te svijesti najčešće pošteđeni ni nosioci vrhunskih intelektualnih zanimanja.

Možete susresti sveučilišnog profesora koji se s mnogo bijesa i prezira, doduše prikrivenog, i s nonšalantnom podsmješljivošću, sada tobože rezignirano, miri s ustavnom reformom svog fakulteta: eto, ja i čistačica ne samo da postadosmo jednaki već ona ima i veća samoupravna prava, ja sam u odnosu na nju u mnogo neravnopravnijem položaju. To je duboko ukorijenjena svijest povlaštenog čovjeka klasnog društva, koja se odupire izjednačavanju s »fukarom«, »masom«, »ruljom«, »svjetinom«, »primitivnim svijetom«, odnosno s onima koje on tamo svrstava. A upitate li ga da li sebe smatra pripadnikom radničke klase, uvrijedit će se i iznenađeno postaviti protupitanje: a po čemu ja to nisam pripadnik radničke klase?

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

U nas danas postoji prava trka za stručnim i naučnim titulama, zvanjima, priznanjima, što je s jedne strane vrlo progresivno i društveno poželjno, a s druge također upozorava na snagu intelektualizma kao određene negativne konstelacije svijesti, koja još nije razorenja socijalističkim samoupravnim preobrazbama u društvu. Treba nam mnogo više ljudi i sa titulama, ali je vidljivo da se u lov na titule ide i zbog njih samih, a ne zbog kvaliteta rada koje će one pokrivati. A i fakulteti se otvaraju i tamo gdje doista još nema ni stvarnih uvjeta ni stvarnih potreba. Doktorske titule se također u mnogo slučajeva dijele bez adekvatne pokazane sposobnosti doktoranata. Ta glad za titulama proizlazi iz društvene potrebe da se osigura pozicija intelektualca čisto vanjskim obilježjima, a ne i kvalitetom rada, ljudskog angažmana i ličnosti.

19

U biti je slično i sa trkom po svijetu za specijalizacijama i titulama. U nekim strukama u nas već se formirao kriterij vrednovanja na toj osnovi: smatra se da netko ne može biti dobar sociolog, psiholog, atomski fizičar, pa i liječnik, ako nije po nekoj osnovi barem neko vrijeme boravio na američkim sveučilištima, u zapadnim klinikama i institucijama. Na stranu što je to i izraz naslijedenog evropskog provincialnog mentaliteta, a ne zaboravljujući na činjenicu da bi nas zatvaranje u naučnim i kulturnim komunikacijama sa svijetom skoro stajalo i u biti onemogućavalo uspješan razvoj našeg društva, ali i u ovome se pokazuje snaga intelektualizma kao više-manje tradicionalnog sklopa svijesti o izdvojenosti i iznimnosti intelektualnih zvanja kao takvih, bez obzira na njihov kvalitet i društvenu korisnost.

Sterina produkcija, profesorijalna nauka koja umire od dosade i prežva kačke učenosti, frazerska publicistica, institutsko »kreiranje« malo vrijednih i malo upotrebljivih studija i projekata, familijarna i dodvaračka kritika, birokratizam i antibirokratskih intelektualaca, monopolji onih koji se na riječima bore protiv monopola, jednom riječi, snižavanje kvaliteta duhovne produkcije u našem društvu, uz zadržavanje starih klasnih odnosa između sfere materijalne proizvodnje i sfere duhovne proizvodnje — u tome je, pored ostalog, cijena koja se plaća stanju duha koji sam nazvao intelektualizmom.

KORIJENI ANTIINTELEKTUALIZMA SU STARODREVNI

U našem društvu postoje duboki strukturalni uzročnici određenog antiintelektualizma. Ima to svoju dugu tradiciju. Pada mi na pomet anegdota o Milošu Obrenoviću. Kada se naljuto na Vuka Karadžića, onda je zaprijetio: u Srbiji su samo dva pismena čovjeka, Vuk i moj sekretar, i to mi je previše! Još je u nas veoma prisutan mentalitet koji se diže nepismenošću svih oblika. Doduše, antiintelektualizam nije prevladavajuća tendencija u organiziranim

*Stipe
Suvar*

20 socijalističkim snagama našeg društva. I tu grijše oni dijelovi inteligencije, koji sada na osnovu nekih neizbjježnih, a nepopularnih mjera koje su pogadale »slobodu izražavanja«, dižu poviku o stradavanju. Jer, ne možemo dozvoliti svaku slobodu izražavanja. A sad se digla jedna hajka i čuju se optužbe da naš komunistički pokret ide duboko u staljinizam, odnosno da se u njega vraća, kao da je naš pokret ikad bio staljinistički.

Antiintelektualizam je uvjetovan i određenom socijalnom strukturu. A ima u obilju i ljudskog atavizma i primitivizma. Pametan se čovjek više smatra smetnjom nego ispomoći. A treba reći da mnogi svoju pamet prokokaju. Postoji i određena negativna tradicija u odnosu komunističkog i socijalističkog pokreta prema inteligenciji.

IMPROVIZIRANA KLASIFIKACIJA NAŠE INTELIGENCIJE ILI O KARAKTERISTIČNIM PROFILIMA

U jednoj mogućoj, u ovom trenutku posve improviziranoj klasifikaciji, mogli bismo kazati da postoji kao karakterističan profil u redovima naše inteligencije, profil intelektualca - narodnjaka, zatim intelektualca - profete, čovjeka čistih ruku — mesije, zatim profil tehničara, čovjeka koji je intelektualac po tome što zna mehanizme po kojima funkcioniraju i rade sat, televizor ili auto, pa se često cijeli dan time bavi. Dakle, tehnička pamet, koju je građansko društvo rodilo i koja je čovjeka preporodila u smislu materijalne moći, ali ga je istovremeno dovela na rub da on pokuša postati robot, a pošto je ipak »nesavršen«, robot ne može postati i onda postaje samo nešto tuplji čovjek.

Onda imamo profil, koji bih nazvao — profesorijalni kovač nauke. Profesorijalni, to je još stari izraz za profesorsku, katedarsku nauku, nauku kao karijeru, nauku kao zvanje — da ne objašnjavam. Takve nauke imamo u obilju, a na drugoj strani i te kako oskudijevamo u istinski znanstvenim proučavanjima naše suvremenosti.

Ili, najzad blizak tome, i uvijek se od njega ne može distancirati, jest jedan profil, koji bih nazvao — »uvoznik svjetske pameti«.

Dakako, postoji i jedan profil intelektualca, koji se ne može ovako pežorativno ocrtati, kako bi se mogli ovi profili. To je intelektualac koji samo shvaća da ima jedno svoje ljudsko mjesto pored svih drugih ljudi, koji još u tom smislu društvene podjele rada nisu intelektualci — iako su na putu mnogi da postanu. I to svoje mjesto pravi običnim, ne izdvaja se, ne strši, nego teži da se utapa što se tiče društvene pozicije. Ne traži za sebe ni izuzetnost, ni iznimnost, već hoće da se izjednačuje u smislu položaja u društvu, u smislu društvenog ponašanja, ali jedino zna da može više pridonijeti u duhovnoj proizvodnji društva svojim radom, kreativnošću, marljivošću. Dakle, imamo i takav profil. I on sve više izrasta... .

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

Ali da se vratimo na nabrojene prethodne profile.

21

Narodnjak je zapravo prosvjetitelj. Mi se najviše njemu divimo. Duhovni otac »narodne« inteligencije posvuda je: francusko 18. stoljeće, idejna priprema buržoaske francuske revolucije, najveće građanske revolucije. I sve ono što je u nas bilo kulturni pokret, nacionalni pokret u 19. stoljeću, pa i u prvoj polovici 20. stoljeća, bilo je uglavnom prožeto idejom prosvjetiteljstva.

Obično je rezoniranje bilo ovakvo: naš je narod seljački, neuk, pri prost, nepismen, treba ga spašavati, prosvjećivati, treba mu donijeti knjigu, treba...

Narod se tako ne preporođuje i u krajnjem smislu ne spašava. Narod spašava sam sebe kad se javi kao subjekt u historijskoj akciji. Iako to prosvjetiteljstvo ima svoju funkciju u historijskom slijedu zbijanja, iako nam je i danas potrebna borba protiv analfabetizma, i to može biti plemenita borba — da me se pogrešno ne shvati — ne mislim na konkretne modalitete neophodnog funkcionalnog prosvjetiteljstva, nego na prosvjetiteljstvo kao stav prema društву, prema klasi, prema narodu, kao stanje svijesti. Taj narodnjak uvijek izigrava narodnog čovjeka, ali zapravo hoće da pokaže da je on nešto iznad naroda i da ga on spašava.

Onda imamo profetu — čovjeka čistih ruku. Ponešto smo o njemu rekli, kad smo rasuđivali i o nekim situacijama u samom komunističkom pokretu. To je onaj koji bi htio da se distancira, a ne može! Ne može zato, jer se afirmaira na potrebi da iskazuje svoju omjenu profinjenost, duhovnu nadmoć, ne-ma mu ništa ravna i on se samo iščudava i našim primitivnostima, i bedastotama naše birokracije, i pokvarenostima »ovozemaljskog« svijeta. I, kada bi mogli danas kod nas egzistirati masovno Isusi Kristi, kao što ih se godišnje po stotinjak u Americi pojavi, pa okupe oko sebe sekte, taj je pogodan za ulogu Isusa Krista.

Profeta — čovjek čistih ruku — uvijek je neokaljan, uvijek je u pravu, uvijek ima sigurnu ocjenu i uvijek je bezgrešan. Ne može mu se ništa predbaciti, jer su njegove ruke čiste. Ali može mu se ipak predbaciti, da su čiste ruke također, u krajnjoj liniji, štetocinske ruke u realnim historijskim situacijama, pa i na našem tlu.

O tehničaru sam osnovno rekao.

Na redu je profesorijalni kovač nauke. Naša je sudbina još da uvozimo tzv. tehnologiju znanja. Sada se već smatra da osnovno što razlikuje društva i zemlje nije ni stupanj industrijskog razvoja, ni količina kapitala ili sredstava kojima netko raspolaže, pa u krajnjoj liniji ni snaga atomskih bombi, nosača aviona, topovnjača i podmornica i vojnih paktova na papiru i u realnosti, već je snaga u tome tko je najjači u onome što se amerikanizirano kaže »how-know«, kako nešto učiniti. To je ta tehnologija znanja.

*Stipe
Suvar*

22 Mi smo tu u strahovito neravnopravnom položaju prema razvijenijim dijelovima svijeta, i moramoći u svijet, moramo se prema njemu otvarati, moramo mnogo učiti, moramo mnogo preuzimati. Ali, tu je onda negativno — uz druge negativnosti — i to što cvate profesorijalni kovač nauke. Odleti na kakav kurs ili univerzitet u inozemstvo, na kakvu specijalizaciju, pokupi tamo znanje ili ga slabo pokupi i onda se ovdje ponaša kao uvoznik svjetske pameti. Tu se taj profesorijalni kovač nauke i uvoznik svjetske pameti povezuje, stapa u jedan profil, u jedan tip.

I najzad, ekspanzija naše inteligencije kao čisto mehanička činjenica je tu. Otvoreno je mnogo novih škola, mnogo novih fakulteta, 12 univerziteta, a uskoro će se osnovati još nekoliko. Gdje će to završiti, još ne znamo. Ljudi su se trebali naoružati formalnim titulama, zvanjima, specijalizacijama, magistrijama, disertacijama, priznanjima. Tu je onda došla do izražaja tradicionalna snaga titule, diplome, trke za tim kićenim perjem kod ljudi, iza čega često pojedinci skrivaju svoju nekreativnost, postaju pozori, profesorijalni kovači nauke, uvoznici svjetske pameti, a zapravo su često u smislu kriterija pravog intelektualca — kreativca i stvaraoca — paunovi koji nemaju baš takvo perje da se preljeva u svim mogućim bojama da čovjek u njemu može uživati.

To je, možda, jedna prestroga karakterizacija nekih od tih profila, ali zašto ne biti svjestan da postoje?

NA TRAGU VLADIMIRA DVORNIKOVIĆA ILI O SINTETIČKOM PROFILU NAŠEG INTELEKTUALCA

Moguć je sintetički profil intelektualca u nas. Za njega bismo mogli reći da je jednom nogom u prošlosti, a drugom nastoji zakoračiti u budućnost, i da je prilično rastrgana ličnost, u tom smislu jedan homo duplex. Jer, izvorista su inteligencije na ovim balkanskim vjetrometinama, sa rijetkim izuzecima, u onim situacijama koje je još opisao pokojni profesor, u svojoj mladosti vidojdanske orientacije, Vladimir Dvorniković.

To je bio intelektualac iz naroda, kako se tada govorilo, od kakvog ne-pismenog seljaka ili sitnog obrtnika, koji je ovim ili onim čarobnim putem, kada se počela formirati građanska klasa, otišao u svijet na velike škole. To je priča o Ivici Kičmanoviću, a i mnoge druge priče. Taj intelektualac je briljirao kada je zašao u svijet. On je negdje na fakultetu u Beču, Pragu, pa kasnije u Zagrebu, Beogradu i Ljubljani pa onda još kasnije u Parizu, pa danas na Berkeleyju, Humboldtu, Sorbonni dolazio da prednjači svojom bistrinom svježinom, jednom tipičnom dinarskom ili balkanskom agonalnošću, dakle, na-tjecateljskom straštu. I onda su se gospodice iz tih razvijenih, kulturnih sredina divile, okretale: evo gorštaka, koji je izučio velike škole i kako on svima

Ljevo i deano
ili desno i ljevo

23

nama imponira! I u njegovoj pokrajini, u rodnom kraju, prorokovali su mu veliku i lijepu budućnost, pa je on onda došao nazad u svoju domaju, u svoj zavičaj, dokopao se kakve funkcije, službe, službice, sinekure. I sad su svi očekivali od njega velika djela, a i on je bio duboko uvjeren da će ih pružiti. I, kakva je bila tipična sudbina? Tipična sudbina je bila da tih velikih djela nije bilo; on se oženio manje lijepom ili lijepom kakvom lokalnom gospodicom, pa su tu bila djeca, pa problem stecí trbuhi ili kućicu. U kavanama se tužio na primitivnog sreskog načelnika, na primitivnog pisara, na birokratu koji mu ne dà mira, na sredinu koja ga ne razumije. Svi su s njime suočjevali i nekako neosjetno je došla starost, došlo se pred grob i onda su bili i pokopi, možda i u stilu Krležine pjesme »Nad otvorenim grobom tužni zbore«, a nakon njegove smrti ljudi su za njega govorili: eto, bio je to genijalan čovjek, ili bio je to pametan čovjek, koliko je on mogao pružiti da ga nisu omele primitivne hajdučke, seljačke, balkanske i druge prilike i okolnosti!

To još imamo kao prošlost, takvu sudbinu, ali imamo i ovu budućnost: naša intelektualna je, usprkos ovome što joj se možemo svi rugati — a to je onda i autokritika — ipak vrlo vitalna, neistrošena inteligencija, inteligencija koja je još ipak pretežno u formiranju, a ne u nekoj svojoj dekadenciji, u formiraju u tom smislu što je čeka stapanje sa radničkom klasom, sa svijetom rada. Ona buja i nosi u sebi mnogo kreativne snage i za mijenjanje tih sredina u kojima se ona brojčano umnaža.

Znate li vi što znači za jedan Čačak da ima danas 200 liječnika? Što znači za jednu Kosovsku Mitrovicu da ima 200-300 inženjera? Što znači za jedno veliko poduzeće — a ima ih kod nas već dosta — da ima 500 i više fakultetski obrazovanih ljudi? To je snaga, koja ako ne ničim, onda mehaničkim, kvantitativnim prisustvom mora donositi ono što je njen udio u društvenoj podjeli rada, a to je širenje kvantuma intelektualnog rada u strukturi ukupnog ljudskog rada. A to je već onda duhovni napredak cijelog društva.

Inteligencija je jedan segment specijalista, koji ne treba takav da ostane, koji se mora pretopiti u svijet radnog naroda, ali sada ona je u tom smislu snažna i vitalna, u smislu činjenja tog koraka u budućnost. To nije u cjelini taj korak u budućnost, jer nasuprot onoj tipičnoj sudbini kakvu je podrugljičko opisao Vladimir Dvorniković imamo tog intelektualca koji je ipak štota, što je danas na špici svjetskog znanja, svjetske kulture i pobrao i osvojio i prisvojio, i razvija i tome daje doprinos.

Vidite, kad naši ljudi koji završe naše fakultete odu u inozemstvo, onda se u inozemstvu mnogi čude koliko imaju temeljitu i bolju naobrazbu. Naši fakulteti nisu, recimo, tehnički dobro opremljeni, ali daju dobro znanje. Uzimimo nekoliko slučajeva učestovanja u »Apolo-programu«, slučajeve naših poznatih liječnika itd. To su možda sporadični dokazi da ima tu mnogo kreativne snage i vitalnosti.

*Stipe
Suvar*

24 Na žalost, jedna je od naših relacija — to ne izbjegne ni jedna zemlja ukoliko nema strogu kontrolu granica — i izvoz pameti. Mi također u tome plaćamo skupu cijenu razvijenijima od nas. Mnogi ljudi, koji se u našim skućenim okolnostima, u radnim organizacijama, recimo, koje sam spomenuo, ne mogu iskazati, ne mogu pokazati svoje potencijale, odu trbuhom za kruhom u svijet i najednom se pokaže da su veliki kreativci. Postanu i veliki naučni radnici, postanu šefovi čitavih naučnih programa, firmi, kreatori, veliki profesori.

Mi moramo u tom smislu društveno stvarati što šire uvjete da oni tu kreativnu snagu koju u sebi nose, pokazuju ovdje.

STVARNOST INTELIGENCIJE U PROIZVODNJI: IZMEĐU PATERNALISTE I LUMPENPROLETERA

Dakako, ima još niz mogućih podjela. Spomenuo bih, recimo, problem inteligencije u proizvodnim radnim organizacijama. Imamo je sada već dosta. U nekim poduzećima imamo je i previše, jer nije iskorištena i nije na pravim mjestima. Toj inteligenciji nije lako. Ona je u procjepu između radništva, koje je isto tako vrlo heterogeno, i rukovodećeg segmenta, koji je nerijetko blokira. Dok se neki najnapredniji, u smislu kreativnom pa i u smislu duhovnom, dijelovi radništva stupaju s inteligencijom, drugi su još na razini lumpenproleterske svijesti i zabušavanja države kao Alaj-begove slame, itd.

Ako taj dio inteligencije također hoće da kreativno djeluje, a da i sam ne zabušava — poslije određenog vremena mnogi od tih intelektualaca u radnim organizacijama postaju također zabušanti — onda oni moraju naći jednu relaciju prema ovakvoj heterogenoj strukturiranoj radničkoj klasi, utapati se u nju. A na koji način, kašto u njoj kreativno djelovati, preuzimajući svoju dionicu u podjeli rada?

Na drugoj strani, još su često na čelu radnih organizacija ljudi bez fakultetske diplome, što je, uz ostalo, i posljedica činjenice da su se u nas rukovodeće strukture od oslobođenja naovamo ipak manje formirale po kriterijima stručnosti, a više po kriterijima političkih ili nekih drugih zasluga.

Tu imamo dosta skućene mogućnosti kreativnog potvrđivanja u svijetu rada i proizvodnje. I što se događa? Mnogi se razočaraju, prepuste se i sami malogradanaciji življenja, i onda prihvataju koncept malogradanske kulture. Oni u malom mjestu nastoje da se njihove žene oblače u buticima iz velikih gradova, zatvaraju se u vlastite krugove, razvijaju svoje specifične razonode, nastoje da prisvoje taj malogradanski koncept življenja. To je jedan izlaz, često. A, jedan dio ostaje na nivou bundžija, neshvaćenih genija, koji prosišpa i lomi snage i energije istjerujući pravdu, a da ne uspijeva nešto temeljno promijeniti u svojoj okolini, nego u krajnjoj liniji bude poražen.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

Dakako, jedan dio, i to ne mali, uspijeva, vuče, postaje motorna snaga u kreativnom smislu. Tamo gdje je najviše takvih, poduzeća su nam najbolja i u proizvodnom i u društvenom smislu. 25

Tu ima i jedan drugi momenat. U nas inteligencija dolazi u poduzeće, a da prethodno nije ni omirisala realni svijet rada. I dođe često formirana od srednje škole do fakulteta sa sviješću da ona treba biti gospodin koji spašava situaciju, veliki stručnjak koji mijenja svijet, a onda se sukobi sa realitetima. Plemenite namjere su tu, jedna distanca je već donesena iz školovanja, i treba djelovati. I onda ti realiteti često na takvog mладог čovjeka, koji dođe da bude intelektualac u poduzeću, dјeluju razočaravajuće. On onda ide na to da uvodi red, disciplinu i tehnikratsku prosvjećenost.

U tome se onaj stari rukovodilac, paternalista patrijarhalnog tipa nađe često na zajedničkom poslu s mladim školovanim stručnjakom, prvi da bi sakrio svoju tehničku inferiornost poziva se na tehnikratski koncept, a drugi donosi iz škole stereotip da je znanje sve, da je tehnika sve, odvojeno od njihovog situiranja u proizvodni odnos, u društvene odnose. Onda, iz toga se rađa ta tehnikratska orientacija u poduzeću, koja se na cijelom društvenom frontu reproducira. Njezin je osnov ipak tu, a u dalekoj duhovnoj njenoj pozadini je — građanska filozofija progresa, kao progresa tehnike, ekspanzije pod svaku cijenu: sve raste, sve ekspandira. (To sad građanski svijet podvrgava kritici, preispituje se, jer je došao u nesavladive krize).

Dakle, uzmimo samo taj detalj vezan za intelektualca u proizvodnom poduzeću, koliko se toga može reći. Tako bismo mogli kazati i za mnoge segmente inteligencije, sa nužnim specifičnostima, u tzv. društvenim djelatnostima; inteligencije koja djeluje u institucijama obrazovanja — ima je 300.000 u Jugoslaviji, inteligencije koja djeluje u kulturi u užem smislu, inteligencije koja djeluje u Armiji — za nju pogotovo vrijede specifičnosti. (Naša Armija ima mnogo inteligencije. Zapravo je oficirski kadar u nas danas kadar intelektualaca. Čak i oni koji su bili polupismeni seljači u ratu pa su dobili čin, danas su obrazovani intelektualci, jer ih je Armija školovala u pretežnom broju slučajeva).

Ili, recimo, inteligencija u naučnim institucijama u užem smislu, u zdravstvu, u svim društvenim djelatnostima. Za svaku od njih mogla bi se iskazati jedna posebna sociološka priča.

INTELEKTUALNA OMLADINA ĆEZNE ZA PRIVILEGIJAMA!

Sloj intelektualne omladine u nas, školske i studentske, pretežno ima elitičku orientaciju, a nerijetko i gotovansku svijest. Kada mladi ljudi završe visoke ili više škole, pa dođu na radna mjesta, očekuju da za godinu, dvi-

*Stipe
Suvar*

26 je ili tri, moraju dobiti i stan i visok dohodak i nabaviti najbolja kola, steći sve pogodnosti na koje radnička omladina uopće ne može računati. Osjećaj elitizma u redovima intelektualne omladine javlja se i u specifičnom avangardizmu pod firmom lijevih zahtjeva. Ta je omladina često zarobljena jedino svježcu o posebnosti inteligencije i o posebnoj sumnjičavosti i prognaničkoj strasti u društvu prema inteligenciji. A faktično ona nerijetko teži za privilegijama elite i traži za sebe izuzetan položaj u društvu.

INTELIGENCIJA I RADNIČKA KLASA: O STAPANJU ILI MOŽDA UTAPANJU

Stapanje radničke klase i inteligencije već je tu. Ono je prezentno. Ono je u začecima, ali ipak kao zbijanje treba tek da se odigra u kompletnijem, totalnijem smislu.

Inteligencija je u nas još i povlašteni sloj i dio radničke klase. Ima i jednog i drugog u njenom društvenom položaju. Ona je povlašteni sloj i po tome što ipak ima još uvijek relativno distanciranu ulogu kao nosilac intelektualne proizvodnje u društvu, jer se intelektualna proizvodnja nije dovoljno proširila na sve članove društva. To je određeno stupnjem intelektualizacije cijelokupnog ljudskog rada i ljudske proizvodnje...

U našim je partijskim dokumentima to pitanje načelno vrlo jasno postavljeno, samo što naši programatski dokumenti, kao i svi programatski dokumenti, uvek sadrže u sebi elemente toga da ono što priželjkujemo proglašavamo već postignutim. To bismo mogli nazvati normativni idealizam, idealizam u normama. I spor je u nas oko toga koliko je taj proces napredovao, a ne oko toga da li se on javlja ili se javio.

Spor je, recimo, teorijski, kada je riječ o radničkoj klasi i radnom narodu, da ne možemo s obzirom na našu socijalnu strukturu i društvenu podjelu rada kazati da se radnička klasa pretopila u radni narod, odnosno da je radni narod postao identičan s radničkom klasom. Ali, postoji tendencija tog stapanja i približavanja.

To se odnosi i na inteligenciju. Ukoliko je socijalizam na djelu, a pot gotovo njegova samoupravna forma, njegova samoupravna organizacija, onda mora biti na djelu i to stapanje inteligencije s radničkom klasom. Ali, proglašiti to već ostvarenim ne znači samo pogriješku u teorijskom smislu, već može donijeti i velike praktične štete, čak u političkom smislu.

Realni društveni odnosi pokazuju da to stapanje jest u začecima, ali da nije gotova činjenica. Oko toga je spor i oko toga su nedoumice. Prema tome, ako se postavi pitanje da li je u nas inteligencija dio radničke klase, rekao

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

bih da jest, ali ako bih se na tome zaustavio, znao bih da nisam rekao punu istinu, možda ustručavajući se da je kažem zato što se smatra da to nije poželjno danas tvrditi u ime toga što svi smatramo da moramo slijediti taj naš normativni idealizam, pa zatvarati oči pred realnim društvenim strukturama, odnosima i tendencijama napetosti između povlaštenih slojeva i radničke klase. A inteligencija je u tom smislu — još je to dobrom dijelom — povlašteni sloj, iako je u začetku proces njenog stapanja sa radničkom klasom, u onom klasičnom smislu radničke klase kakva je naslijedena od građanskog društva.

*Stipe
Suvar*

28

IV

STARE IDEJE I DESNE ORIJENTACIJE

BILI BISMO LOŠI MARKSISTI, KADA NE BISMO BILI SVJESNI SNAGE STARIH IDEJA

Bili bismo loši marksisti, odnosno uopće ne bismo bili marksisti, kada ne bismo bili svjesni snage starih ideja, milenijskih inercija lažne svesti, što se s pokolenja na pokolenje prenosi, pa zarobljava i naša sadašnja pokolenja, a zarobljavat će i buduća, te ako bismo mislili da nad svim tim svijetom starih ideja možemo odnijeti pobjedu naprsto izgradnjom novih tvornica, u naivnom uvjerenju da baza određuje nadogradnju, a ne i obratno, ili pak zaoštrevanjem verbalne, propagandne ofanzive protiv svega što označavamo kao antisocijalističko, a da to antisocijalističko precizno i sa krajnjim konzervencama ne odredimo i razgolitimo.

Naše robovanje duhovnoj zaostavštini prošlosti — ali ne onoj što se ugrađuje u budućnost, već i naš same vraća u prošlost — još je golemo i to je prvorazredni fakat, kada se radi o zadacima tzv. idejne borbe danas, u svoj njezinoj širini i na svim poprištima duhovne proizvodnje društva.

U našem duhovnom podneblju, ili u našim duhovnim podnebljima, kako hoćete, još su i te kako aktuelne inspiracije onim što bih nazvao srednjovjekovno-građanskim fondom ideja, koje formiraju prosječnu ljudsku svest, nacionalnu svest, svest tzv. elitnog intelektualca, a nerijetko i svest socijalističkog aktiviste. A raspon je tog fonda doista velik — od kosovskog mita ili mita o trubi Zrinskoga, ili od stereotipa o tobožnjem patrijarhalnom čojsству, kakvog nigdje drugdje nema i koje nas i dan-danas resi i koje od našeg čovjeka, eto, i dalje pravi našeg čovju, pa sve do neizvijenog provincialnog mentaliteta, koji nas i danas toliko nagoni na pomarnu grabežljivost u odnosu na konfekcijska čuda potrošačkog društva kapitalističke provenijencije i u isto vrijeme i na poniznost pred tobožnjom civilizacijsko-kulturnom superiornošću evropskog malograđanina Zapada, kojeg mi sa zaostalom Balkana trebamo, eto, dostizati.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

OBRAĆUN SA SVIJETOM STARIH IDEJA OSTAJE KONSTANTA

29

Obračun sa svijetom starih ideja stoga ostaje konstanta i predstavlja zapravo i najaktuelleriji zadatak naše kulturne politike. U revalorizaciji — s marksističkih pozicija — kulturne baštine i reviziji, odnosno razaranju starih, a ponekad i prastarih gledanja na vlastitu prošlost, na to tko smo i kamo to idejno i kamo to možemo ići, malo smo uznaredovali, štošta dosad propuštali; neosjetno smo zarastali u mahovinu građanskog pozitivizma, koji je bez dvojbe retrogradan.

Još u našem podneblju nisu pobijedeni svijest tradicionalnog estetiziranja, lažna provincialna tankoćutnost, folirantska skrivanja sitnih malograđanskih duhova iza zabrinutosti za kulturu i kuknjave nad njezinim položajem, tobožnjim stradanjem i ugroženošću, a na drugoj strani pojavili su se i apologete tipično tehničkih gledanja na kulturu kao na surrogat svijeta strojeva, kao na industriju zabave i snova, kao na parfemska izmaglicu koja se širi sve od tamo gdje multinacionalne kompanije imaju svoja sedišta pa do naših još budavih balkanskih zavjetrina i »malih mista«. A i tu se radi o prozirnim nastojanjima građanskog društva da održi svoje tržište i da i u nama nađe krotke konzumente, pa u našoj tradicionalističkoj senzibilnosti da privatimo »moderno«, a zapravo stare podvale, doista i nalazi plodno uporište.

DUH SREDNJOVJEKOVLJA JOŠ JE OKO NAS

Mi priželjkujemo da neprestana, bogata, svestrana marksistička duhovna produkcija, odnosno reprodukcija najnaprednije društvene svijesti skine ionako neprozirne velove s raznih tokova naše suvremenosti i da se pretače u svakidašnju borbenu i stvaralačku svijest milijuna ljudi — u skladu s Marxovim i Engelsovim načinom da ideje postaju materijalna snaga kada ovlađuju masama — ali još mnogi tradicionalni sklopovi i kolotečine svijesti, stvaranja, mnoge duhovne orientacije ne samo da nisu izloženi marksističkim uplivima nego nisu ni na razini marksizmu konkurentnih suvremenih građanskih gledanja. Pripadaju predmarksističkom građanskom svijetu ideja, te mu i samo građansko prosvjetiteljstvo 18. stoljeća ostaje nedostizno. Iole detaljnija analiza stvaralaštva u društvenim naukama i u raznim oblastima kulture i umjetnosti u nas lako pokazuje svu tu nagomilanost starih i prastarih ideja, koje čak odražavaju i srednjovjekovni duh i svijest i prenose ih na nove načinštaje u socijalističkom društvu druge polovice 20. stoljeća.

*Stipe
Suvar*

30

DESNICA SE POSVUDA KITI LIJEVIM PAROLAMA

Bio bih skeptičan prema tvrdnji da desni pokret ne može preuzimati i uspješno koristiti lijeve parole. Ne smijemo izgubiti iz vida činjenicu da kod desnih pokreta, od kako su se oni formirali u doba francuske revolucije pa do danas, stalno postoji zakon mimikrije. Oni ne mogu politički prodirati i uspijevati, ako se ne kite lijevima parolama. Danas nigdje u svijetu ne postoji desnica koja i sama ne govori o socijalizmu, a dakako socijalizmu daje svoj sadržaj.

NI TUČENA, NI POTUČENA

Što se tiče pitanja tko je kako »tučen« i da li je »tučen« samo forumski pa i samo tapšanjem po ramenu, rekao bih da je desnica u nas tradicionalno jača i da, na žalost, nije ozbiljnije tučena, pa ni potučena. Ona je jača zbog toga što pretežno kontrolira kulturne institucije, što se u njima lijepo ugnijezdila, i što je tu tetošimo iz straha da ne povrijedimo svete nacionalne i druge vrednote, iza kojih se skriva. A intelektualno, naša se desnica ne može pometi iz 19. stoljeća, pa ma koliko joj mi »crveni« tepali i tapšali je po ramenu. No, ni lijeve pozere u nas nitko nije ozbiljno »tukao«, usprkos tome što su s vremena na vrijeme na nišanu raznih foruma.

Ne prihvaćam podjelu na intelektualce i »najamnu« inteligenciju. Ako se radi o vrhunskoj kreativnoj inteligenciji, složio bih se da postoje slabe spoне između Partije i nje, ali ne isključivo krivnjom »struktura« i »forums« u Partiji, već i zbog elitističkog postavljanja i ponašanja vrhunske kreativne inteligencije, u čijoj je svijesti duboko usaćena prastara konstanta o izuzetnosti i izuzeću, prema onoj Dantoevoj: o koliko krvi стоји стих! Naša vrhunska inteligencija, dakako ne sva, više protestira što prema njoj ne postoji dovoljna mecenatska uviđavnost, nego što doista i sama shvaća da je najdublji problem u klasnom elitizmu kulture i umjetnosti, i da se na prevladavanju toga naše društvo nije bitnije pomaklo naprijed u odnosu na građansko društvo.

MALOGRAĐANSKI JE POLUINTELIGENT JOŠ U VEĆINI

U našim uvjetima malograđanski se način života formirao u 19. stoljeću, kasnije je onda bujao, nadograđivao se. To korespondira sa tzv. nacionalnim romantizmom u književnosti, u nauci, u politici, u kulturi shvaćenoj u svoj

Ljevo i desno
ili desno i lijevo

31

njezinoj širini. Tada se kao protagonista nacionalne kulture formirao malograđanski poluintelligent. I ostao je dominantan u strukturi inteligencije svih naših nacija do dana današnjega. Bila je naša puka iluzija da će političkom pobjedom socijalizma doći do smjene takvog profila intelektualca ili, zapravo, poluintelligenta i da će na njegovo mjesto stupiti čovjek drugog profila, koji kreira jednu novu svijest. Tako u smislu duhovne inspiracije, u smislu duhovnog uporišta malograđanstine mi imamo još uvijek relativno brojno zastupljen i relativno društveno dominantan, čak i po vođenju kulturnih institucija ili onih institucija gdje se kreira duhovna proizvodnja društva, jedan profil tog čovjeka čiji su duhovni horizonti iz 19. stoljeća. Ni jedna njegova misao i ideja ne može premašiti taj vidokrug ili ako ga premaši, premaši ga pod uvjetom naglog prekida i sa nacionalnim i sa prošlošću, gradeći ga, pretežno, u ulozi stručnjaka, specijaliste, tehničara, kao pristašu svjetskog tehnokratizma i svjetske filozofije industrijskog progresa pod svaku cijenu.

Jedan dio inteligencije danas i u uvjetima socijalizma u nas odlijepljuje se od te strukture nacionalističkog malograđanina tako da prihvata kozmopolitizam univerzalnog tehnokrate, koji onda prenosi na naše tlo. A nama nedostaje dominacija onog profila socijalističkog i komunističkog intelektualca koji će biti — ono što sam i ja češće spominjao, pozivajući se na Gramsciju — oranganski intelektualac radničke klase, socijalističkog i komunističkog pokreta.

Dovesti u vezu naš socijalistički realitet sa tom malograđanstinom, sa njenom duhovnom inspiracijom, sa poluintelligentom kao protagonistom u duhovnoj proizvodnji društva, može se najviše na osnovi toga što je taj naš socijalistički realitet i sam, i u materijalnom i u duhovnom smislu, još uvijek napola to staro građansko društvo. Naša je iluzija bila i jeste dobrim dijelom još sada da mislimo kako će se političkom pobjedom socijalizma sve ono što je povjesni smisao socijalizma već time oštvariti i da je time osnovni uvjet zadovoljen.

Mnogo su dublja kretanja u društvu, i u materijalnoj i u duhovnoj proizvodnji, posrijedi, ili bi trebala biti na djelu, da bi došlo do dubljih promjena u tom našem socijalističkom realitetu.

MALOGRADANSKO SA SOCIJALISTIČKOM FRAZOM KAO ZASTAVOM

I mnogo toga u tom našem socijalističkom realitetu je takofer malograđansko. Ono je samo uzelo na zastavu socijalističku fazu, sakrilo se iza samoupravne kulise i maše time, a malograđansko je po svom biću, po svome društvenom izvorištu.

I u Partiji mi imamo toga malograđanskog u tom smislu. Štoviše, mi smo i proživiljavali, a vjerovatno ćemo i proživiljavati društvene potrese upra-

*Stipe
Suvar*

- 32 vo zbog toga što je jedan broj komunista podlegao strasti sitnovlasničkog mentaliteta i zapravo se zalaže u društvu, u svom dnevnom ponašanju, za ideale sitnoburžoaskog socijalizma!

Tu je onda aktuelan izvor veze između nacionaлизма i tog malograđanskog u našem socijalističkom realitetu.

O DESNICI KAO LOJALNOM SLUGI I O LJEWICI KAO SEKTASKOM STRADALNIKU

Može se dokazati da je Komunistička partija Jugoslavije, kao ni jedna partija u komunističkom pokretu, izuzimajući možda Boljševičku partiju u Lenjinovom razdoblju i donekle danas Komunističku partiju Italije, bila pridobila inteligenciju za sebe.

Gotovo sve ono što je u našoj inteligenciji vrijedilo, bilo kreativno, ušlo je u NOB i revoluciju. Dio je izginuo, dio je stradao, dio se održao i otišao poslije rata na funkcije ili se vratio na kulturni rad. Iz NOB je Komunistička partija Jugoslavije izašla sa vrlo čvrstim vezama ne samo sa inteligencijom koja je bila lijeva po svojoj orientaciji nego i sa jednim dijelom lojalne građanske inteligencije.

I onda, nama se dogodilo to da smo desnu inteligenciju, u tom duhovnom smislu, manje-više tolerantno ostavili da rukovodi institucijama, katedrama i svime što proizvodi kuluru. I ona se tu postavila naoko korektno, ali prema nama gospodski prezirivo i u stvari nije ušla u akciju za ono što hoćemo. Ona se tako i danas postavlja. Mi prema njoj ne okrećemo oštricu, ne idemo na raskrinkavanje njenog gospodskog položaja i uloge. A obračuni su se u nas uglavnom odigrali u onom dijelu inteligencije koja je pristupila pokretu, ali je iz ovih ili onih razloga od njega otpadala. U smislu Gramscijeve podjele radi se o organskoj inteligenciji. Mi smo dakle, imali »gubitke« u organskoj inteligenciji. Tu je bilo mnogo grešaka na strani pojedinaca, ali bilo je i partijskih grešaka u odnosu na njih.

DESNICA JE SNAŽNIJA, ŠTO SE DUHOVNOG UTJECAJA TIČE...

Što se tiče duhovnog utjecaja — češće sam to tvrdio i pisao — u nas je intelektualna desnica još mnogo snažnija od svake vrste ljevice, ako se izuze zme sam organizirani komunistički pokret i organizirane socijalističke snage koje su na vlasti. Govorim ovdje o kulturi, o stanju kulture, kulturne svijesti.

Ljevo i desno
ili deeno i ljevo

Osobno se pribajavam toga da idejno-politički tukući protivnika koji je manje snažan, ne zaboravljamo na protivnika koji je snažniji. 33

*STOVIŠE, VRHUNSKI SU STVARAOCI
PLEMENITA BIĆA...*

Vrhunski stvaraoci u kulturi nisu, dakako, nikakva zla bića. Štoviše, to su plemenita bića, možda i najplemenitija, kao što oni sami o sebi to najčešće misle. I imaju dobre namjere. Mislim da u njih postoji jedna spremnost i jedna susretljivost da se doista radi na transformaciji zatećenog. Oni su često ispunjeni kritičkom gorčinom. Samo, njihova se kritička gorčina zasniva na dvije inspiracije. Jedna je inspiracija da kulturni stvaralač nije priznat u ulozi tradicionalnog mesiće, a druga je inspiracija da je radni svijet daleko od kulture i da mu treba pomoći. Rekao bih da je problem u tome da radni svijet pomogne i ovima koji su vrhunski kulturni stvaraoci da i oni shvate bit problema. A bit problema nije u kulturnom prosvjetiteljstvu i u kulturnom mesijanstvu, već u prirodnom izrastanju ljudskih potreba kao potreba za vrhunskom kulturom u svakidašnjem životu svakog čovjeka, od onog koji je još nepismen, do onog koji je školovan za vrhunskog »fah-idiota«. I tu, što je ono što u društvenoj proizvodnji, bilo materijalno, bilo duhovno, konstituira tu potrebu, vidjeti što je to i kako to razvijati i stimulirati osnovno je za preobrazbu relacija kulturni stvaralač — radni čovjek, iako je, dakako, i radni čovjek uvijek bar malčice u kulturni stvaralač, a kulturni stvaralač, pa i vrhunski, također i radni čovjek. A to znači, da u ovome što mi težimo sada u kulturni briga ne budu samo vrhunske reprezentativne institucije i njihova sudbina i onda da svi dižemo paničnu poviku ako, recimo, nekoj od tih institucija koja radi vrlo tradicionalno, vrlo zatvoreno, proizvodi nešto za snobove, uzmanjka novca i onda mi izvedemo iz toga zaključak: propada kultura ili propada posebno hrvatska kultura ili neki sličan zaključak. Te institucije u prvom redu treba napraviti dinamičnima, pokretnljivima da budu prisutne odnosno djeluju u radnim sredinama, da djeluju u unutrašnjosti. I to nije tehnički problem, to je više problem duhovne orijentacije.

*O KNJIŽEVNIKU MALOG NARODA KAO MESIJI
I O INERCII SVIJESTI*

Nekad je književnik u malom evropskom narodu, pa zvao se i hrvatski, slovenski ili srpski, značio mnogo više nego danas. Tako reći bio je izbavitelj svojeg naroda, buditelj nacionalne svijesti, čuvar i stvaralač jezika. Pisao je za svoj polupismeni narod, za seoske učiteljice i vrsne gradske činovnike.

**Stipe
Suvar**

34

Danas je socijalna struktura mnogo složenija. Pisac je dobio i takmace. Najpropulzivnije grupe inteligencije danas se ne vezuju na nacionalne već na opće, tako reći univerzalne duhovne tendencije; tako, recimo, ekonomisti, sociolozi, psiholozi, tehnička inteligencija svih grana. U toj je novoj strukturi književnik objektivno izgubio na značaju, tim više jer i nacionalno pitanje nije više pitanje zornica i budnica. A postoji neki refleks inercije da književnik hoće još uvijek biti — čuvat nacije. Kod toga ne ide za tim da svoj nacionalni svijet poveže sa suvremenim univerzalnim dimenzijama čovječjeg duha, već se radije vraća nekim idealima XIX stoljeća kad je imao ključni položaj.

Književnici sve više žive u nekakvom staleškom rezervatu, i tu se osjećaju kao družba koju sve više potiskuju. Jasno, ona malobrojna pera, koja su dovoljno jaka da se sama društveno potvrđuju, ne mare za taj ceh i za njegovo zatvaranje u sebe. No, mnogi ljudi koje nazivamo književnicima prosječni su, ugled ne stječu literaturom, već dјeluju preko svog ceha i pokušavaju uznenimravati narod zato da bi ojačali ili očuvali svoj položaj tradicionalne intelektualne elite.

Smeta me što uvijek, kada je riječ o inteligenciji, postavljamo u prvi red pisca. Pisac je vrlo važan, mora ga se cijeniti i podupirati i u naše vrijeme i u današnjim okolnostima nacionalnog života. No, stvar je u tome što se inteligencija ne sastoji iz nekoliko tradicionalnih skupina i društava, već je vrlo razgranata i u njoj postoje nove strukture i novi slojevi koji se također ponašaju na različite načine.

**MOŽDA INTELIGENCIJA PRIPADA RADNIČKOJ KLASI,
ALI U NJEZINIM SE REDOVIMA JOŠ REPRODUCIRAJU
I SVETOSAVSKI I DOMAGOJEVSKO-KLERIKALNI PROFILI**

Nemam ništa protiv tvrdnji da naša inteligencija jest i postaje u golemoj većini socijalistička i dio radničke klase. Stoviše, i sam izričem takve tvrdnje. Ali se čini nespornim i to da društvena podjela rada još inteligenciju i izdvaja i odvaja od neposrednih proizvođača materijalnih dobara i da su veliki dijelovi naše inteligencije još uvijek kao svojim životnim nazorom prožeti tradicionalističkim mesjanstvom i cehovskim elitizmom i da to ipak daje osnovni pečat njihovom cjelokupnom društvenom angažmanu. Možemo primjerice tvrditi, da s tehničkom inteligencijom nemamo ozbiljnih političkih problema, da je ona konstruktivna, da se uključuje u proizvodnju, da sama sebe osjeća dijelom radničke klase, ali mogli bismo u isto vrijeme potkrijepiti i tvrdnja da se ona još uvijek pretežno obrazuje odvojeno od svijeta rada i da zauzima stav tehnokratskog prosvjetitelja, da je privržena tipičnim vrednotama

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

potrošačkog društva i da njezina konstruktivnost često znači nešto drugo: apolitičnu lojalnost i apstinenciju od društvenog angažmana i zbog relativno uskih društvenih vidokruga.

35

Možemo na isti način rasuđivati i o humanističkoj intelicenciji, koja nam inače izgleda nekako malo sumnjiva zbog ovih ili onih »skretanja«, ali zar se i ovdje još uviјek ne radi o poziciji tradicionalnog izopćenika koji sebi štošta umišlja, pa se i intelektualnim proletarijatom proglašava više po tome što se osjeća u ovome ili onome prikraćena, a manje se radi o tome da je kod tog dijela inteligencije doista dokinuta mesijanska svijest i socijalna distanca prema radničkoj klasi.

Snaga starih ideja ogleda se i u reproduciranju te i takve izdvojenosti i svijesti kod dijelova inteligencije. Jer, inteligencija se proizvodi idejama koje joj se usađuju, da bi ih onda mogla sama prenositi, itd.

Ne smijemo žimiriti ni pred činjenicom da se u nas još reproduciraju i svetosavski i domagojevsко-klerikalni duhovni profili, jednako kao što se mnoge pojedinačne svijesti pretežno formiraju isključivo u horizontu građanskog tehnokratizma, primitivno-patrijarhalnog socijalizma ili, recimo, podanice najamničke poniznosti prema birokratskom ili kakvom sličnom autoritetu.

Mi razvijamo i teoriju samoupravljanja i napredujemo, doduše vrlo mušotrno, u razvijanju samoupravnih društvenih odnosa, ali nas i u tome i te kako pritišće breme stare svijesti i mentaliteta, koje prijeći da se štošta što proklamiramo i zapišemo kao samoupravnu normu pretvara u samoupavnu praksu. Na jednoj strani tu je prisutnost autoritarne ličnosti i patrijarhalne strukture svijesti, koja rađa, pod plaštom samoupravljanja, patrijarhalno-patriotističku vlast i odnose, u kojima još gospodare preobraženi harambaše. Na drugoj strani, radi se i o određenoj mistifikaciji, fetišizaciji samoupravljanja kao društvenog odnosa i društvenog procesa, koje samo po sebi sve preobriće i stavlja na svoje mjesto, umjesto da ga tretiramo kao historijski ograničen društveni odnos i društveni proces, koji nose živi, konkretni ljudi, oslobođeni svakog religijskog, kanonizirajućeg mentaliteta u odnosu na ono što rade, što hoće i što mogu.

O ČIŠĆENJU MITOVA U NACIONALNIM KULTURAMA I O RADNIČKOM OVLADAVANJU NACIJOM

Mnogo toga što u našim nacionalnim kulturama danas egzistira, što se gaji čak kao nacionalna svetinja, po svome je sadržaju mitološko, ne samo građanskog već i feudalnog porijekla, puno mitomanstva, lažnih vrednotu, lažnih interpretacija. Marksističke snage i socijalistički pokret u našoj zemlji nedovoljno su obračunali sa tim reakcionarnim nasljedjem u nacionalnim kultura-

*Stipe
Suvar*

36 ma, koji nas vraća nazad, uključujući i svojatanja nacionalnih kultura drugih naroda, uključujući kulturni hegemonizam. U tom prevladavanju reakcionarnog nasljeđa mi nemamo dovoljno organiziran duhovni front, nismo dovoljno okupili marksističku inteligenciju na zadacima revalorizacije kulturnog nasljeđa u svakoj nacionalnoj kulturi, kako bi se odbacile lažne vrednote, lažne veštine, a izvučlo iz zaborava mnogo toga što je neopravdano tamo bačeno.

Ako unutar nacije vlada radništvo, a to je povijesni smisao socijalizma, onda mi možemo očekivati da će teći i demokratizacija kulture. A čim je u toku demokratizacija kulture, onda na djelu mora biti proces sve punijeg osztvarivanja nacionalne ravnopravnosti i u sferi kulture. Utoliko će ljudska svakidašnjica biti »sve kulturnija«, a nacionalne kulture će se tim više slobodno prožimati, čuvajući svaka svoj povijesni dignitet i razvijajući svoje progresivne crte.

O SUKOBU JE RIJEĆ — S KIME I OKO ĆEGA

A u nas se uporno lansiraju teze o gušenju slobode stvaralaštva, o ždanovizmu i staljinizmu kao immanentnim značajkama kulturne politike našeg komunističkog pokreta. Ako pogledamo detalje, i jučer i danas u našem komunističkom pokretu, u Savezu komunista prisutni su sindromi dogmatizma, pa i naprsto primitivni mentalitet apoteoze vlasti i poretka. I ima incidentnih situacija, koje su izazvane birokratskim i dogmatsko-konzervativnim pritiscima, ima pogrešnih i kompromitirajućih postupaka koji se pravduju idejama i politikom Saveza komunista Jugoslavije. Ali sve su to periferna odstupanja od linije Partije. Naš komunistički pokret nikad nije bio niti može biti u sukobu s onim kulturnim radom i duhovnim pregnućima, koji afirmiraju humano i napredno, ne može biti u sukobu s oslobodilačkom funkcijom kulture i umjetnosti. A on jest i mora biti u sukobu sa cijelom svijetom starih ideja, koji je još snažan i prisutan u svim porama našeg društvenog bića, koji još ima svoj historijski *raison d'être*, iako je uzdrman početnim jurišima socijalizma.

A stara svijest ne ostavlja imunim ni sam komunistički pokret. Ona se i u njemu ugnijezdila. I iznutra ga nagriza, narušava njegovu idejnu čistoću, slabii njegovu duhovnu ofanzivnost. To je ona perverzija historije, o kojoj je Marx pisao, kada je uskliknuo da tradicija svih mrtvih generacija pritišće kao mora mozač živih. Ali to je posebna priča.

U IME SLOBODE STVARALAŠTVA...

Sloboda stvaralaštva nije apstraktna, već konkretno društveno-historijski utemeljena. A naše je društvo neprestano širilo društveni prostor slobodi stvaralaštva. To je konstitutivni elemenat socijalističke revolucije u ovoj zem-.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

37

lji. Zar bi revolucija mogla teći kada bi u sebi samoj ukinala kreativni princip? I mislim da oko toga ne bismo trebali trošiti mnogo riječi, da ne bismo malograđanima i smrđljivcima svih vrsta trebali dokazivati da je naš komunistički pokret i naše socijalističko društvo, odnosno sve ono što je u našem društvu doista socijalističko i djeluje u socijalističkom duhu bilo i jest za slobodu stvaralaštva. Tu ima podmetanja: prodaje nam se i rog za svijetu. U ime slobode stvaralaštva traži se popustljivost prema mnogočemu što degradira i slobodu stvaralaštva, teži se održanju elitističke izdvojenosti, cehovske neprikosnovenosti, privatističkih krčmenja naftalinskih ideja i idejica, duhovne sterilnosti malograđanskog lažnog radikalizma. Traži se sloboda nastupanja mitološke svijesti, obnove i uzdizanja provinčijalnih fetiša, duhovnog podstrekavanja genocidnih raspoloženja pa i mogućih novih genocida na našim prostorima i u našim podnebljima. A traži se i priznanje rutinske produkcije, konfekcijske robe, pomodnih tričarija kao stvaralačkih dostignuća, premda je sve to atak na stvaralaštvo.

O ŽDANOVIZMU KAO ISTOČNOM GRIJEHU, ODNOSENJE O DVije ANTIPARTIJSKE I ANTISOCIJALISTIČKE TEZE

Mislim da su već dva i više desetljeća u nas na sceni dvije antipartijske i antisocijalističke teze koje razorno utječu na klimu u kulturi, pa i na najšire javno mnjenje: prva, da je ždanovizam naš istočni grijeh, kojeg se nismo oslobođili i koji je još uvijek glavni uzročnik neslobode za stvaralaštvo i druga, da sve ono što je u nas stvaralačko, nemirno, ljudski buntovno kadli-tadli dolazi pod udar, biva ugušeno i da odatle i najstvaralačkiji ljudi bivaju najureni i iz Partije, ili se od nje distanciraju, svojom prirodnom pozicijom s njom razilaze i protiv nje okreću.

Ova je teza u svojoj osnovi antikomunistička, a time i reakcionarna.

Recidiva staljinizma i ždanovizma u nas još ima, ima ih u svijestima, u mentalitetima, u postupcima, ali se ždanovizam u nas nije ni bio ukorijenio ni očvrsnuo toliko, pa ni vremenski nije potrajan toliko da je do danas kobni determinator stanja u kulturi. Pretjeruju, i to namjerno, oni koji neprestano iz nose svoje uspomene na ždanovizam u nas i neprestano sve što im nije povoljni objašnjavaju zadahom njegova trupla.

On je, ruku na srce, i za života u nas bio slabšan da bi još i danas, poštumno, bio bauk koji nesmiljeno kruži našim nježnim kulturnim prostorima i proždire slobodu, genije, nacionalnu kulturu, sve naše svetinje i ideale, a bunтовnike i heretičke duha gura na rub parneti... .

*Stipe
Suvar*

38

**POČETNI NONKONFORMIZAM GENERACIJE MLADIH
UBRZO SU PLAĆALE KRUHOBORSTVOM**

Generacije mladih u kulturi, kritici, publicistici, novinstvu, znanosti dobroim su se dijelom formirale bez istinskog doticaja s marksističkom duhovnom orijentacijom, a svoj početni nonkonformizam plaćale su brzim prelaženjem u malograđanski konformizam svih vrsta, ili na pozicije opsjenarskog oponzicionarstva. Stoga nas ne smije ni čuditi deficit u marksističkoj kritici, a golema privrženost nekim drugim duhovnim orijentacijama ili naprosto pukom pozitivizmu i kruhoboračkoj prevrtljivosti i podmitljivosti dijela ljudi od pera. Borba naročito za mlade generacije u tom kontekstu čini mi se presudnom.

**SA SLOBODOM DUHA IDE SE I U
KONTRAREVOLUCIJU**

Ovdje pojам kontrarevolucije ne treba shvatiti u smislu nekakvog direktnog organiziranog političkog komplota. Radi se o stanju duha, o stanju svijesti, koje možemo definirati kao masovno malograđanski duh i svijest. A to iznica i iz historijski neprevladanih i iz aktualnih tokova naše društvene zbilje, obnavljanim tendencijama da duhovna proizvodnja društva, da duhovna sfera ostane u rukama društvenih manjina koje su se historijski razvile u društvenoj podjeli rada.

Socijalizam to ne može preko noći prevladati. Radi se, međutim, o tome, kojom su temeljitošću i sa kolikim energijama i naporima organizirane socijalističke snage usmjerene na prevladavanje tih duhovnih konstelacija, koje možemo smatrati malograđanskim u kulturi, pa i u smislu malograđanske duhovne kontrarevolucije. Recimo, malograđanin automatski propagira slobodu duha i slobodu ličnosti kao takvu, kao bogom danu, i on se u tom smislu ili povodi za nekim stoljećima starim — koliko i samo buržoasko društvo — tezama o slobodi individue u duboko neslobodnom i klasno raspolučenom društvu. A u suvremenim varijantama to je zapravo dosta masovno kriještanje u smislu propagiranja klasičnih parola liberalne demokracije, liberalne inteligencije ili, što je još češći slučaj, to je tavorenje u određenim, historijski formiranim, provincijskim konstelacijama duha, koje naša tradicionalistička inteligencija pronosi i u naše vrijeme i ima ambiciju da to prinosi i u budućnosti.

Na političkom planu takvo stanje duha izražava se u navijanju za oprobana rješenja naše desnice u smislu oslonca na Zapad, i to ne na bilo kakav Zapad, ta znamo kakav je Zapad prirastao srcu naših malograđana: u najboljem slučaju priželjkuje se socijaldemokratizacija komunističkog pokreta i u

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

kapitalizam integrirana welfare state otvorena, dakako, moćnim, bogatim i 39 efikasnim multinacionalnim kompanijama.

U tom smislu radi se o jednoj vrsti duhovne kontrarevolucije kao konstante s kojom se može izići na kraj samo ukupnom bitkom za socijalistički preobražaj društva, ali i mnogo ofanzivnjom i razrađenijom kulturnom politikom samog komunističkog pokreta i svih organiziranih socijalističkih snaga.

I ZABRANE SU DOKAZI DEMOKRACIJE!

U jednom sistemu koji funkcioniра kao savršeni sistem birokratskog socijalizma nema zabrana. Ništa ni ne ugleda svjetlo dana što bi trebalo zabraniti. Već je prethodno onemogućeno. Funkcionira sistem, prvo, autocenzure i, drugo, cenzure koja je pravovremena. Ponekad čak i prije nego se zamisli stvar, već se ne smije ostvariti.

A u nas je to, što je naoko paradoksalno, dokaz razvitka socijalističke demokracije. Jer, da bi se moglo nešto zabraniti što nije po volji, to mora prije ugledati svjetlo dana.

Prema tome, zabrane su u nas, u ovom kontekstu o kojem govorim, bile dokaz demokratizacije, kad je do njih došlo.

Drugo, zabrane se — po mome dubokom uvjerenju — ne isplate.

U Jugoslaviji sada godišnje izlazi 10.200 knjiga i brošura u oko 25.000.000 primjeraka, oko 2.000 listova, 1200-1300 časopisa. To su golemi tiraži. I nije istina da mi manje čitamo. Nikad ljudi u ovoj zemlji nisu više čitali, samo je pitanje što čitaju. Tu je nekakva zabrinutost oko toga suvišna. Čak nikad u ovoj zemlji nije bilo ni više klavira nego što ima danas, ni više slikara, ni više slika. To se sve dâ precizno dokazati. I nije stvar u tome. Sud zabrani 4-5 ili 10 stvari godišnje, a istovremeno promakne na stotine stvari koje su idejno i opasnije. O nekom čudnom stjecaju okolnosti ovisi što će biti zapaženo da bude zabranjeno. Ako je netko pod lupom, uzima ga se na Zub češće, a netko prođe neopazen.

Zabrane su vrlo malobrojne prema onome što se producira. A idejno sumnjivih stvari ima mnogo. Već iz te usporedbe proizlazi da bi trebalo izbjegavati zabrane. Nije riječ o otvorenim pamfletima pod firmom umjetnosti. To treba zabranjivati.

A drugo, zabranama se stvaraju heroji, mučenici, često i »veliki« ljudi od duhovnih mizerija. Ispadaju netko i nešto, a u stvari su nitko i ništa. Već ih zbog toga ne bi trebalo dirati.

U nas ljudi počinju čitati neki časopis ili neku knjigu ili razgrabe nešto tek kad se zabrani. Već zbog toga ne bi trebalo zabranjivati. Primjer: u »En-

*Stipe
Suvar*

- 40 ciklopediji modernnoj« izašla je jedna vrlo loša novela nekog pisca, i onda je to zabranjeno. Ali zabrana nije bila efikasna. Studenti su, da nešto zarade, tri-četiri dana, nakon zabrane po Zagrebu prodavalici časopis. »Enciklopedija moderna« je tako rasprodana, što se ne bi desilo da nije došlo do zabrane.

Takvih je slučajeva bilo još.

Zatim, zabrane stvaraju zabune u domaćoj i stranoj javnosti, jer su periferne po svome značaju i po svome dosegu. Mislim da pri tom potcenjujemo socijalističku svijest masa u ovoj zemlji. Smatramo da jedna loša televizijska emisija, neka loša knjiga (idejno, politički loša) može nekog tko je socijalista, tko vođi računa o svom klasnom interesu, tko ima realnu poziciju u životu, najednom zgrabiti, preokrenuti i učiniti ga drukčijim.

Bila bi bolja metoda da ljudi od pera i od duhovne snage otvoreno analiziraju što je što. Tada bi efekat, i politički i idejni i moralni, bio veći.

Uvjeren sam da se moramo orijentirati na to, a da su zabrane izraz privremene neorganiziranosti našeg idejnog fronta. Jer, kola su nam jedno vrijeme na ovom području išla nizbrdo; nije bilo organizirane idejne borbe i onda se trebalo snalaziti, trebalo je savladavati ekscese malograđanske duhovne kontrarevolucije, koja u nas ima jak tok.

I, dakako, najlakša je metoda od svih napadnuti to teškim političkim rječnikom i kazati tužiocu i sugu da zabrani.

SAVEZ KOMUNISTA I SLOBODA STVARALAŠTVA

Mnoge tradicionaliste užasava i samo spominjanje reforme kulture, razmjene rada, potrebe uključivanja kulture u cjelokupnu društvenu reprodukciju (ta kakve li užasne terminologije!). Ali mi najzad moramo djelovati na dokidavanju mjesa kulture u klasnom društvu kao dalekog, nedostižnog ukrasa za ljudske množine, one koje su uključene u svijet rada kao u vanjsku svrishodnost i prirodnu nuždu, a ne žive stvaralački, slobodne u djelatnosti, proizvodnji vlastitih uvjeta života.

To je poprište i borbe za slobodu stvaralaštva, to je jedina društvena osnova da se takva sloboda ozbiljuje. Jer, sloboda umjetnika da bude izolirani neshvaćenik, neuračunljivi sanjar, vizionar, heretik, stvaralač vječnosti i za vječnost, puka je tlapnja, samozavaravanje, pozna i isprazna gesta, ako ljudsko zajedništvo nije ono u što će se njegov stvaralački čin i njegovo ostvarenje utkati kao u svakodnevnicu življenja. Drugim riječima, bitna je prepostavka slobode stvaralaštva u kulturi (a može li postojati sloboda stvaralaštva izvan kulture, što bi to onda bilo?) upravo demokratizacija kulture, unošenje svega onog što zovemo kulturom i kulturnim u svakidašnji život svih ljudi.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

Naš je komunistički pokret načela svoje kulturne politike iznio u Programu SKJ 1958. godine. Evo tih načela: u društvenom kretanju, ukoliko je ono socijalističko, sve veći značaj, uz idejne i moralne činioce, ima duhovno stvaralaštvo; slobodan razvitak prosvjete, nauke i kulture na osnovama socijalističkog humanizma; socijalistička demokratizacija naučnih, umjetničkih i svih drugih ustanova; oslobođenje kulturnog stvaralaštva od administrativnog uprilitanja, od etatičkih i pragmatističkih konцепцијa; izgrađivanje i usavršavanje samoupravljanja u kulturnim ustanovama i organizacijama; marksistička kritika kulturnog stvaralaštva i kulturne baštine, uključujući i borbu »protiv neukog, primitivističkog i sektaškog potcenjivanja kulturnog fonda stvorenog u prošlosti«; intelektualno stvaralaštvo (treba da) se sve više oslobođa klasnih determinacija i ograničenja; umjetnost i kultura su vlastištvo naroda; Savez komunista razvija idejnu borbu u svrhu oslobođanja stvaralaštva u nauci i umjetnosti i odbacuje pragmatističko izopćavanje marksističkih pogleda na njihovu ulogu u društvu i pretvaranje u sredstvo dnevno-političkih interesa; Savez komunista je protiv apstraktnih konceptacija slobode stvaralaštva, koje idu na ruku reakcionarnim političkim težnjama; idejna uloga SK nije uloga dogmatskog suca u pogledu naučnih i umjetničkih pravaca, škola i stilova.

41

Dakako, u Savezu komunista ima mnogo toga što danas prijeći veće učinke u samoupravnom reformiranju kulture i širenju prostora slobodi stvaralaštva. Tehnokrata, koji nas usrećuje rastom, ekspanzijom pod svaku cijenu, tradicionalni političar u ulozi nesposobnog duševrižnika i čuvara revolucije, te mnoštvo mediokriteta koji se oko njih vrzmaju kao njihova služinčad još su žive figure, i te kako prisutne i u Partiji i u njezinoj politici u odnosu na kulturu, umjetnost, stvaralaštvo. Ima i nezgrapnih mjera i primitivističkih pritisaka, koji se poduzimaju u ime Partije. Kao što na drugoj strani ima mnogo, premnoga leleka u pokretu podzemnih genija i u staleško-cehovskim baruštinama, e da ova Partija nema drugoga posla već da guši slobodu misli, slobodu stvaralaštva. Trebalо bi, doista, gušiti njihovу slobodu brbljanja, ali ne začepljivanjem usta, nego naprosto izvrgavanjem ruglu. A i u tom se smislu ljudi od pameti i pera, koji u nas, smislom svoga angažmana i osobnom političkom opredijeljenosti, pripadaju komunističkom pokretu, trebaju više boriti za slobodu stvaralaštva.

Što se pak tiče ma čije zabrinutosti za slobodu, upitao bih: zar je ikada u ovoj Hrvatskoj i ovoj Jugoslaviji bilo više slobode, pa i slobode stvaralaštva? A ako je i bilo čija je to sloboda bila?

*Stipe
Suvar*

42

V

O NACIJI, O JEZIKU I O STRASTIMA

SKJ I BORBA PROTIV IDEOLOGIJE NACIONALIZMA

Jedna je od ideologija koja nas je najviše potresala u posljednjim godinama — a daleko smo od stanja u kojem neće postojati njezini društveni korijeni i uzroci, protagonisti, pristaše i teze — ideologija nacionalizma, u svim svojim političkim varijantama i u rasponu od velikodržavnog hegemonizma do ekstremnog nacionalističkog separatizma. Mi u Hrvatskoj smo, uslijed poznatog sticanja okolnosti, posebno osjetili praktične posljedice njezina prodora. To je najopipljivija, i po mogućnosti utjecaja na mase, najopasnija ideologija restauracije starog klasnog društva ili pak učvršćenja birokracije pod firmom obrane i promicanja nacionalnih interesa. Nacionalizam je jače i otvoreni stupio na javnu pozornicu našeg političkog života u uvjetima kada je etatizam postao dezintegrativan, i kada su birokracija i povlašteni slojevi, u strahu pred dubljom samoupravnom reformom, pribegli i formulama i postupcima iz arsenala naše prošlosti, za koji smo misili da je samom političkom pobjedom socijalističke revolucije konačno prevladan.

Doslo je do spoja »starog« nacionalizma, koji nose malograđanski slojevi, segmenti tradicionalističke inteligencije, ostaci političkih nacionalističkih pokreta iz novije prošlosti, posustali i politički kompromitirani pojedinci iz našeg vlastitog pokreta, i »novog« nacionalizma koji se rodio iz ambicije birokracije da bude advokat svoje nacije i da joj ponudi nacionalnu državu nasuprot nadnacionalnoj državi, kao onu formulu, u kojoj će birokratska pozicija ostati neokrnjena i čak ojačati. Dakako, etistička praksa i preživjeli centralističko-birokratski odnosi u Jugoslaviji, praćeni u novijem razdoblju eksploratorskim tendencijama otuđenih centara ekonomske moći, uz sve objektivne i historijski naslijedene probleme i nejednakosti u međunarodnim odnosima, stvorili su plodno tlo za nove nacionalističke strasti, raspre i sukobe. Sada kada je Savez komunista Jugoslavije jedinstveno ponudio nova rješenja,

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

43

što osiguravaju veću, razvijeniju ravnopravnost naroda i narodnosti naše zemlje u uvjetima daljnog prodora i uspona samoupravnih odnosa, i budući da se ta nova rješenja već uspješno primjenjuju u praksi, smanjen je politički prostor za ofenzivu nacionalizma, iako bitka s njim nije još posvuda doveđena do kraja.

Osim toga, Savez komunista obogatio je novim iskustvom o nacionalizmu svoju aktuelnu i dugoročniju orijentaciju protiv te ideologije, njezinih uzroka, nosilaca i posljedica; spoznao je i konstatirao da je upravo nacionalizam glavna platforma okupljanja i djelevanja klasnog neprijatelja pa se i u tom kontekstu može očekivati da će njegova razorna snaga ubuduće manje dolaziti do izražaja. Ali, moramo znati da nacionalizam niče i iz prosječne društvene svijesti mase ljudi, koja se napaja tradicijama nacionalističkih predrasuda, mitologija i racionalizacija i da i u Savezu komunista ima i još će dugo biti dosta pristkrivenih nacionalista i ljudi koji prema nacionalizmu, iz najrazličitijih razloga i pobuda, nisu otporni. Svaká nova, jača i žešća kriza u razvoju našeg društva, u društvenim proizvodnim odnosima, izbacivat će na površinu i nacionalističke snage i svijest i utoliko, usprkos političke pobjede nad ovim ili onim konkretnim nacionalizmom u nas, borba protiv nacionalizma ostaje trajan idejno-politički zadatak Saveza komunista, i to podjednako u svim nacionalnim i društvenim sredinama. Savezu komunista grdno se osvetilo što je u proteklom razdoblju zapuštao teorijsku i idejnu ofenzivu protiv nacionalističke ideologije i što je podjednako odlučno, otvoreno i argumentirano nije vodio u svim nacijama i sredinama. Čini se, da ni danas tu slabost nije prevladao.

NACIONALIZAM JE I DUHOVNA SNAGA, KOJU JOŠ NISMO KAKO TREBA ANALIZIRALI

Mi smo na primjer bili prisiljeni, zbog političke opasnosti nacionalizma — ne govorim o Hrvatskoj već o Jugoslaviji, svi smo tu manje — više u istom osusu — da o njemu puno govorimo i da ga suzbijamo i relativno oštrom političkom akcijom. A on je svakako jedna duhovna snaga, stanje svijesti, koja i sutra i prekosutra može jače nastupiti, ako mu se u razvoju našeg društva otvore veće pukotine. A bili smo zatečeni siromaštvom vlastitog fonda spoznaja i o naciji i o nacionalnom i o nacionalističkom, pa i o razvoju naših nacija i nacionalnosti i u prošlosti i u sadašnjosti. Činilo nam se da tu i nema nekih problema, da je revolucija više-manje jednom to riješila i da tekovine revolucije u tom domenu više-manje čuvamo zaklinjanjem u parolu bratstva i jedinstva. A pokazalo se da je nacionalizam ne samo duhovno još vrlo živ i prisutan, nego i da jest i ostaje najpogodnija platforma svake kontrarevolucije. I još se pokazalo da su glavni nosioci nacionalizma izrasli u Savezu komunista i da mnogi komunisti, bolje reći članovi Partije, nisu uopće imuni prema nacionalizmu.

*Stipe
Suvar*

- 44 Čega je to, pored ostalog, izraz? Svakako i toga što marksisti nisu u svom domenu obavili ni relativno mali dio posla koji bi morali obaviti da bi zapriječili reproduciranje nacionalističke svijesti kao još uvijek masovne prosječne svijesti. I nije istina da je nacionalizam proizvod besprincipijelnih birokrata i tradicionalističke intelektualnosti, a da su radnici, seljaci i omladina prema njemu u pravilu otporni. Oni koji su povlašteni i koji su elita igraju doduše ulogu inicijatora budenja nacionalizma, prenosnika, formulatora, advočata itd.; možemo im još štočiti natovariti na leđa, ali nacionalizam ~~kao duhovna snaga~~ proizlazi obnavlja se iz svega onog što možemo imenovati negativnom duhovnom zastavštinom prošlosti, a dakako i iz karaktera proizvodnih odnosa.

Naši novi naraštaji još uvijek i historiju i književnost i štočta uče po kalupima, koji su formulirani u doba buržoaskog nacionalnog romantizma i mi marksisti smo to više preuzeli, nego što smo poduzeli reinterpretacije. Neke naše najprezentativnije kulturne i naučne institucije još i danas djeluju više kao zatočnici duha malogradanskog nacionalizma, kakav je možda bio opravдан u XIX stoljeću, nego kao rasadišta marksističke kritičke misli i duhovnog stvaralaštva.

Poslije oslobođenja u nas je učinjeno veoma mnogo na sređivanju, pročuvanju, enciklopedijskoj obradi i čuvanju kulturne baštine, ali i relativno malo na njezinom preocjenjivanju u duhu marksističkog pogleda na povijest i svijet. Usudio bih se reći da su više u tome učinili naši prijeratni malobrojni marksisti nego legije naših današnjih socijalističkih sveučilišnih profesora i doktora nauka.

I čemu se onda iznenađujemo ako i dijelovi novih generacija preuzimaju štočta iz nasljeda duhovne kontrarevolucije?

SOCIJALIZAM NE IZRIČE SMRTNU PRESUDU NACIJAMA

Mislim da se u našem komunističkom pokretu još nije iživjela staljinistička dogma, koja se izražava u negaciji bilo kakvog značenja nacionalnog fenomena u socijalizmu, u ignoriraju same činjenice da narodi postoje, u mišljenju da je nacija sama po sebi nešto staro i preživjelo, što mora dolaskom socijalizma »nužno« nestati s površine društva. To je ono što u našem komunističkom pokretu, iako različito u pojedinim nacionalnim sredinama, stvara plodno tlo ne samo za ignorantstvo u odnosu na naciju već i za unitarizam, za nihilizam u tretiranju nacionalnog pitanja i posredno također za hegemonizam brojnih i »jačih« naroda.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

45

U tretiranju tih pitanja naša je marksistička literatura vrlo insuficijentna. O odumiranju nacija možemo više ili manje živo razmišljati, no to je stvar daljnje budućnosti. Sto se tiče odnosa među jugoslovenskim narodima, bit ćeemo svjedoci i u budućnosti sporova, problema, teškoća i nesporazuma. Bit socijalizma nije u tome da »poriče« postojanje međunacionalnih problema, već u tome, da ih na nov način rješava, u tome da u shvaćanju i sređivanju međunacionalnih odnosa unosi neke istinske tekovine, neka temeljna načela demokratskog dogovaranja, sporazumijevanja i usklajivanja.

No, ne radi se o tome da bi to obavljali samo nekakvi politički predstavnici. Uvjeren sam da bismo doživjeli nove bure i krize, kad bismo u sređivanju međunacionalnih odnosa zastali na sadašnjem stupnju, to jest na povremenim razgovorima između republičkih predstavnika. To je samo privremeni izlaz. Redovito i trajno rješavanje problema u međunacionalnim odnosima ne može biti u tome da se, kada se recimo pojavi nešto između Hrvatske i Slovenije, hitno sastanu sekretari centralnih komiteta ili predsjednici vlada, i to srede. Takvo rješavanje međunacionalnih problema u krajnjoj bi liniji vodilo samo novim manipulacijama, političkim zloupotrebama i nepotrebним sukobima.

Bitno je, međutim da se radne organizacije, proizvodni i drugi organizmi, kulturni i stvaralački potencijali mogu slobodno povezivati u okviru cijele Jugoslavije, bez obzira na nacionalne granice i pod uvjetom da u vrhom tih povezivanja ne nastanu centri društvene i političke moći, koji bi, zatim, mogli postati poprište nacionalnih zloupotreba, već ovisno o tome gdje su smješteni ti centri. Jednostavnije rečeno, najbolja metoda u rješavanju teškoća i sporova, koji će se u našoj višenacionalnoj zajednici bez sumnje još desetljećima pojavljivati, jest dosljedno razvijanje mehanizama, kojih znaće samoupravnu integraciju odozdo prema gore. Jedino ćemo na toj osnovi moći postupno zanemarivati nacionalne i republičke granice.

STALJINISTICKO NASLJEĐE U NACIONALNOM PITANJU

Staljinovo shvatanje da nacionalno pitanje u socijalizmu iščezava uslijed same njegove političke pobjede, što je direktno suprotno Lenjinovu gledanju, proizšlo je iz praktične potrebe da se u Sovjetskom Savezu međunalacionalni odnosi suspendiraju s dnevnog reda politike i da se jedino kažnjavaju »skretanja« u toj domeni, te iz potrebe da se i tom suspenzijom olakša izgradnja svemoćne države i čvrstog birokratskog monolita i, najzad, da se toj prvoj jakući u monolitnoj državi socijalizma podredi, pod parolama internacionalizma, sav međunarodni komunistički i radnički pokret i sve nove socijalističke zemlje.

*Stipe
Suvar*

- 46 Takva tendencija i orientacija imala je i ima veoma štetan odraz na postavljanje komunističkog pokreta u svijetu prema naciji, nacionalnom samopredjeljenju itd. U nas je to također tradicija koja je uhvatila korijena i koja je duhovna i psihološka podloga unitarizma, nihilizma u odnosu na naciju, nepotrebnog psovanja nacije, žmirenja pred postojanjem i otvorenošću problema u međunarodnim odnosima. U praktičnoj politici u poslijeratnoj Jugoslaviji plaćen je danak utjecaju takve orijentacije.

O POSTEPENOM USVAJANJU LENJINSKOG PROGRAMA U NACIONALNOM PITANJU

U nacionalnom pitanju pak naša partija do 1937. godine nije bila na lenjinskom programu. U pravu je bio Vladimir Bakarić, kada je jednom konstatovalo, da je jedino Tito među prvim generacijama komunista u nas ispravno, lenjinski shvatio nacionalno pitanje. On je bio na licu mjesta i osjetio kako je to Lenjin rješavao. Od 1937. mi u nacionalnom pitanju imamo lenjinski program u pogledu samoodređenja nacija i federacije, ali nemamo lenjinski program ili nam je Lenjin nepoznat i u pogledu razvijanja odnosa među nacijama već u uvjetima razvoja socijalizma. I to smo praktično osjetili tek obračunom s unitarizmom i centralizmom od Osmog kongresa SKJ naovamo. Što se tiče odnosa među nacijama u uvjetima socijalizma, tek smo u posljednjih desetak godina uistinu na tragu Lenjina. Obogatili smo u tome marksističku teoriju i socijalističku praksu. Ono što je Tito razradivao 1942. o nacionalnom pitanju, to se odnosilo na etapu nacionalnog samoodređenja u fazi borbe za socijalizam, ali ne i na uvjete izgradnje socijalizma. Novi se akcenti javljaju tek s drugim izdanjem rada E. Kardelja o slovenskom nacionalnom pitanju, itd.

NACIONALISTIČKA SVIEST IMA JOS PLODNO TLO

Kada analiziramo suvremena politička zbivanja u nas, pa i fenomen tzv masovnog nacionalnog pokreta u Hrvatskoj, ne smijemo potcjenvivati ni za nemarivati cijelokupni historijski sklop konzervativne društvene svijesti, koja samom činjenicom političke pobjede socijalizma, pa bila revolucija polovična ili potpuna, ne nestaje i ne prestaje se reproducirati. Održanje i kretanje konzervativne društvene svijesti u našem podneblju i našim prostorima ima svoju dublju logiku, koja se ne dà brzo promjeniti ma kakvim revolucionarnim mjerama. Doduše, tu dodatnu težinu ima činjenica da se u nas nije provodila i ne provodi marksistička revalorizacija povijesti, pa i marksističko preispitivanje

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

svih tih sklopova društvene svijesti iz prošlosti. U tom smislu naša je marksistička produkcija vrlo nedostatna i malo je činjeno na onoj trasi koju su zasnovali naši predratni lijevi intelektualci i marksisti.

47

Nama i danas može Keršovanijevo djelo »Povijest Hrvata«, pisano u tamnici stare Jugoslavije, poslužiti kao uzor. Nismo se makli od duhovnih horizonta koje su predratni revolucionari otvarali, nismo se makli od krležijanskog apsolviranja te problematike. Vakuum marksističke produkcije, ima, dakako, svoje vrlo opipljive političke i društvene konzekvenke.

Svakidašnji uvjeti ljudskog života u nas još rađaju prosječnu ljudsku svijest, koja je nacionalistički strukturirana. Uostalom, čovjek u procesu socijalizacije preuzima i misaone i kulturne tradicije, koje su mnogo starije i od socijalističke svijesti i od socijalističke prakse. U nas je nacionalni odgoj još uvijek jači od svakog drugog odgoja. Nacionalisti su i oni koji tvrde da nisu. Na primjer, kod mnogih ljudi srpske nacionalne pripadnosti u Jugoslaviji postoji čvrsto uvjerenje da je srpska nacija iživjela nacionalizam zato što je imala svoju državu, što se hrabro borila, što je zasluznija za stvaranje Jugoslavije, a ipak je i to uvjerenje nacionalističko ako ne ni zbog čega drugog onda zbog toga što implicate sadrži podjelu naših nacija na one koje su zle jer im je nacionalizam ili urođen, ili ga još nisu iživjele i na one koje su ga iživjele, pa su dobre. To je jedna od, recimo, praktičnih manifestacija te masovne nacionalističke svijesti koja je u nas prisutna jednakom u svim nacijama.

NACIONALIZAM JE JOŠ ODREDNICA PROSJEĆNE SVIESTI

Susrećemo se s konstatacijom: Srbi su zasluzniji u revoluciji. A ja bih rekao, bez obzira koliko su i kako pojedini narodi Jugoslavije sudjelovali u narodnooslobodilačkoj borbi, ne smijemo odnosne među njima danas, uređivanje naše sadašnjosti i budućnosti, vezati uz veće ili manje revolucionarne zasluge. Jer, ponašanje Srba u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, prema kojima je ustaška vlast vodila genocid, bilo je uvjetovano mnoštvom okolnosti — a sam genocid je bio najznačajnija — koje imaju svoj historijat, svoje zakonitosti kolektivne psihologije, svoje razloge u nacionalnom mentalitetu i tradiciji, u slobodoljublju, itd. Isto tako činjenice da su Albanci na Kosovu u narodnooslobodilačku borbu ulazili sporije i kasnije, ili da su Hrvati u nekim krajevima Hrvatske u NOB-u ušli već 1941. a u drugima 1942, ili da su Makedonci ušli kasnije, imaju svoje historijske razloge i objašnjenja.

To je, na žalost, tema po kojoj »čeprkaju« i neki naši historičari.

Ne smije se nijekati i prešućivati ničiji revolucionarni doprinos, ali se ne smije iz toga izvoditi ni bilo kakav alibi za danas, niti optuživati druge narode što možda nemaju takav doprinos.

*Stipe
Suvar*

48 Lenjin je svojedobno rekao: začepkaj malo ispod kože komuniste i otkrit ćeš velikoruskog šovinista. Mislim da to vrijedi i za mnoge naše komuniste. Potrebna je izgrađena svijest i ljudska postojanost da se izdignemo iznad ograničenih nacionalističkih racionalizacija svoga bića i svoga naroda, u njegovom suprotstavljanju nekom drugom narodu i nekom drugom društvenom biću. Za sve ljude važi to: začepkaj malo ispod kože i otkrit ćeš pripadnika čopora, plemena; etnocentrizam, grupni egoizam kroz koji se ličnost iskazuje, itd. — da ne psihologiziram.

U srpskoj sredini postoji antihrvatsko raspoloženje, koje dolazi do izražaja čak i u tezama da su Hrvati subverzivni i da su odgovorni za genocid u drugom svjetskom ratu. Isto tako, u hrvatskoj sredini postoji jako antisrpsko raspoloženje na tezama istog kvaliteta i istog sadržaja; samo su adresati promjenjeni. Netko nađe ovaj izgovor, netko onaj, i svatko sastavlja sliku svoje historijske pravde, čija je logika ova: dobar je moj narod, loš je drugi narod. To je logika kojoj se vrlo često ne možemo othrvati. To su reakcije tzv. običnog čovjeka. One su u nas danas u velikoj mjeri izraz manipulativnih pritisaka na njegovu svijest; jednako i u hrvatskoj i u srpskoj sredini. Posrijedi je i ponasanje mass-medija, posrijedi je prenošenje tradicionalne nacionalističke svijesti na nove generacije, posrijedi su razne »igre« u ime kojih se svaka nacija, pa i srpska ili hrvatska, pod određenim historijskim okolnostima može fašizirati, usprkos svim progresivnim promjenama koje su već postignute.

Cesto sam slušao tvrdnju da je narod nevin (narod kao masa, itd.), i da je uvijek posve žrtva okolnosti i žrtva manipulacije. U historiji je uglavnom bilo tako i danas je često tako, ali jedno je iz toga izvući zaključak: nacionalizam me se ne tiče jer nije moj problem, a drugo je izvući pouku da ne treba zatvarati oči da je šovinizam tu, okolo, oko tog običnog, nevinog naroda, pa i u njemu samom, i da po toj logici možemo ići ponovo u koncentracione logore i na klanice.

To je logika teze da samo nekoliko ljudi na vrhu izmišlja sve te »stvari«. Vrlo je važno kod svega toga razlikovati — u smislu u kojem nam je to poučno poručio Andre Malraux — patriotizam i nacionalizam. Patriotizam je: štovati, ljubiti, cijeniti svoj narod, braniti njegovo tlo, zemlju, a nacionalizam je — sve to činiti, ali kroz agresivnost, na bilo koji način, prema nekom drugom narodu.

»MASPOK« JE ZAPRAVO ZNAČIO TENDENCIJU IZDIZANJA NACIONALNE ELITE

O pravom smislu i dosegu tzv. masovnog pokreta u Hrvatskoj mislim da ne može biti spor: bila je to politička tendencija da se elita sankcionira kao voditelj načje, a time i društva, a ta se nacionalna elita konstituirala kao blok privilegiranih slojeva.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

49

Karakteristično je u tom smislu za »masovni pokret« da je on izrazito opisivao radničku klasu kao snagu s kojom bi trebalo računati. Smatrao je da oni komunisti u Hrvatskoj koji još spominju radničku klasu u stvari slijede stoljetne i tisućljetne tradicije hrvatskih obmana i zabluda, fikcija i mitova. U periodici što je izražavala političku i filozofiju orijentaciju tzv. masovnog pokreta mogli smo čitati podrugljive retke s ovim pitanjem: »A tko još može ozbiljno računati sa tim tzv. neposrednim proizvođačima, što znači ta uškopljenja klasa na suvremenog pozornici kada automacija, kibernetika, visokospektralistički ljudski rad nosi razvoj«. Logička konsekvensija takvog gledanja je bila da jedino visokoumna inteligencija treba da ima riječ arbitra, riječ dirigenta. Teorijski se zagovaralo vladavinu intelektualne nacionalne elite.

A WA ŠTO LI SE MALOGRADANIN MOŽE OSLONITI DOLI NA »SVOJU« NACIJU?

Malograđanin također mora imati svoj pogled na svijet i on ga doista i ima.

Malograđanin je zarobljen vlasničkom strašću, koju je do paroksizma razvilo građansko društvo na motivu profita. A malograđanin nikada nije bio veliki profiter, iako su njegove ambicije da bude veliki profiter — velike. I on se uvijek žđerao u svojoj nemoći i morao je da dokazuje svoju plemenitost, da dokazuje svoj značaj. Na što se on u nas danas može osloniti? Na promjenu društva u pravcu komunizma, socijalizma, jednakosti među ljudima; na dokidanje privatnog vlasništva on ne pomišlja ni onda kada se u to formalno zaklinje, jer to dokida njega kao biće? I ostaje mu traganje za osloncem, a nacija je zatečeni historijski oblik njegovog oslonca, u kojoj on onda nalazi svoje vlastito opravdanje.

NIJEDNA NASA NACIJA JOŠ NIJE BEZ NACIONALNIH STRASTI!

Nacionalne strasti nisu isčezle i neće tako brzo. Ima ih u obilju, i to — da se razumijemo — u svim našim nacijama i nacionalnostima, a ovisi o modalitetima historijske prošlosti i današnjice kakve su fine pojedinih naših nacionalizama.

U svojoj knjizi »Nacionalno i nacionalističko« varirao sam temu da je u nas još uvijek i prosječna svijest građanina, prosječna svijest prosječnog čovjeka, ako se tako smijemo izraziti, koji pripada jednoj ili drugoj ili trećoj

*Stipe
Suvar*

50 naciji, često nacionalistička, nacionalizmom opterećena. Štošta u duhovnoj tradiciji, u svijesti koja se prenosi iz generacije na generaciju, u onakvoj historiji kakvu učimo, u onakvoj književnosti kakvu čitamo, u onakvom usmenom pri povijedanju kakvo slušamo nosi nacionalistički prizvuk, nacionalistički podtekst, prožeto je nacionalističkim tezama. I to se ne dà tako lako iskorijeniti.

Stoga budimo sigurni u jedno: kada god društveni razvoj suvremene socijalističke Jugoslavije zapadne u dublju krizu, nacionalizmi i njihovi transparentni izbijaju na površinu. I koliko god bude takvih većih i jačih kriza u budućnosti, toliko će svaka od njih također biti prožeta erupcijom nacionalističkih strasti!

KOD SVIH JE HISTORIA MAGISTRA PRISTRANA ...

U tome kako se u nas uči povijest nema ništa neobično u usporedbi sa drugim narodima. Ne uče ni danas u Sovjetskom Savezu mnogo drugačije povijest ruskog ili nekog drugog naroda nego u nas. I tamo se velič Petar Veliki, Česi veličaju Karla IV, Nijemci po tradiciji Friedricha Velikog i Bismarka, Madari — Atilu i Košuta, Bugari — Asparuhova, Francuzi — Karla Velikog i Napoleona, a kod nas, recimo, Srbi — Miloša Obilića, cara Lazara odnosno kneza Lazara, iako nije sigurno da je bio car i knez, Hrvati — valjda zato što nemaju boljih, osim svojih srednjovjekovnih kraljeva, Zrinskog i Jelačića. I tako, svatko traži neke svoje velikane iz prošlosti i onda pomoću njih dokazuje da je narod kojem pripada uvijek bio plemenit narod, besprijeckoran narod, da nikada nije ugrožavao druge, ali da su drugi uvijek ugrožavali njega.

Kod Južnih Slavena je to razumljivije, jer su bili — ono što se banalno kaže — na vjetrometini u prostornom i vremenskom smislu i jer su bili relativno nemoćni u odnosu na mnogo snažnije okolne etnikume, koji su ih nastojali razoriti i apsorbirati. Kada je došla era buržoaskih revolucija Južni su se Slaveni nacionalno konstituirali u male narode. I onda su ti mali narodi trebali kod sebe izgraditi nacionalnu svijest kao obrambenu svijest. Ta obrambena svijest živi do danas, živi kao kod svih malih naroda. I tu se onda dokazuje vlastita besprijeckornost, plemenitost i nemoć u osvajačkom smislu u odnosu na druge okolne, jače narode, koji su doista imali spram nas hegemonistička pre sizanja.

Ta mi nismo rekli štošta, što je istina o našoj vlastitoj povijesti! Za to treba imati, pored svega ostalog, mnogo snage. I moramo znati da marksisti, ljudi socijalističkih uvjerenja moraju — ako ne danas, a onda u jednom procesu sazrijevanja društvene svijesti u uvjetima početnog razvijanja socijalizma — učiniti to što zovemo revalorizacija i preispitivanje vlastite povijesti, vlastite tradicije, vlastite kulture, i to bespoštedno, ne da bismo sebe potcje-

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

51

njivali i odbacivali, već da bismo, naprotiv, postali — da se i ja patetično izrazim — snažniji i vitalniji za danas i sutra koje nas čeka. A ta istina pretostavlja i to, da svakog hajduka ne proglašimo borcem za pravdu, već da ga tretiramo i kao bandita, jer su mnogi hajduci bili banditi. I mnogo toga što se među našim narodima dogadalo bilo je zapravo otimanje stoke jednih drugima i pražnjenje torova radi toga da bi se osigurale namirnice, da se u kršu preživi, itd.

**JEDAN OD MITOVA, S KOJIM SE NISMO OBRAČUNALI:
MIT SLAVENSTVA**

Treba raskrstiti sa mitom slavenstva. Ono je imalo svoju historijsku ulogu, i to u nacionalnom konstituiranju i održavanju. Ali, davno je u nas rečeno, komunisti su to rekli: ne ujedinjuje Jugoslaviju mit slavenstva, radi toga što smo podrijetlom Slaveni ili Južni Slaveni, nego bez obzira na tu historijsku srodnost iz daleke prošlosti, pa i jezičnu i kulturnu srodnost danas, nas ujedinjuje ono što danas život nacija čini realnim, što ih upućuje na povezivanje, na zajedničku egzistenciju.

Tu onda ima štošta što nameće ne samo preispitivanje ocjena o Hunima, Tatarima, koji su doista danas za nas nevažni, nego — i o našim Muslimanima! Jer, kako mi učimo o turskoj vladavini, prolazili da ništa tursko nije valjalo, kao da je mletačko, austrijsko ili bizantsko a priori bilo bolje. Jer, to je bilo kršćanstvo, to su bile vladavine i okupacije vezane za kršćanstvo, pa su naši preci doista krvcu lili za »krst časnici«, ali to, dakako, ne znači da su imali »slobodu zlatne«.

Prema onome, kako se danas uči u školama povijest, štošta što naši Muslimani danas nasleđuju kao svoju kulturu, mi čak i ne znamo ili ne uvidamo ili umjetno odjeljujemo njih od nas.

A da i ne govorim o historiji tzv. raskola Srbi — Hrvati, Bizant — Rim. To je, uostalom, dovoljno poznato, a da o tome nije napisano ništa drugo nego ono što je napisao Miroslav Krleža bilo bi dovoljno.

**IPAK SE U SPOZNAJAMA O NAŠIM NACIONALNIM
REALITETIMA NAPREDOVALO**

Prosječan Srbin — uzmišmo njega za primjer — još pred tri-četvrti decenije ili pred pola stoljeća bio je pun iluzija o identitetu naših drugih nacija i nacionalnosti. Za njega je Hrvat bio ponekad katolički Srbin. Za Slovenca je-

*Stipe
Suvar*

- 52 dva da je i znao, a nije bio ni blizu pomisli da smatra Crnogorce i Makedonce individualnostima! Danas više ne možemo reći da je tako. Bitka za socijalizam na ovim prostorima, razvoj socijalizma od pobjede NOB-e naovamo učinio je svoje.

Možemo kazati da prevladava jedna progresivna svijest i u redovima srpske nacije o individualnostima drugih naših nacija i o njihovim pravima i mogućnostima na svestram vlastiti razvoj u egzistencijalnoj povezanosti sa srpskom nacijom i svih njih međusobno.

Uzmimo za primjer individualitet Muslimana. Mnogi dobromanjerni ljudi pitaju i danas nas, koji bismo trebali biti teorijski tumači i politički govornici, jesu ili Muslimani individualnost u nacionalnom smislu. Ali, ipak se relativno brzo afirmira u našem društvu svijest da su oni doista to, a posebno da su se historijski tako konstituirali i da su se historijski tako i pokazivali ne jučer, već i prekjučer, samo što naša svijest nije htjela to da uvidi, a opet ta svijest bila je izraz određenih klasnih i društvenih konstelacija u prošlosti i danas.

Sve kada ne bi bilo drugog razloga da su se Muslimani konstituirali kao individualnost i da to moraju danas biti, dovoljan je jedan: da su se srpski i hrvatski nacionalizam tukli o njih međusobno, o njihovu kožu i duše, i da su ih podjednako svojatali.

JOŠ DJELUJU MNOGI NAŠI RASKOLNICI

To što u nas različite kulturne i vjerske tradicije još često egzistiraju kao kamen spoticanja umjesto da budu spona po onoj latinskoj »raznovrsnosti vesele«, izraz je činjenice da se u sklopovima naših svijesti koje su stoljećima izgrađivane i pronošene nije još odigrao ili barem nije do kraja odigrao jedan prelom u smislu marksističke ili, ako hoćete, šire rečeno, suvremenosti primjerenе revalorizacije sveukupne naše kulturne baštine, odnosno kulturnih baština svih naših naroda. Tu onda traju tradicionalne teze, koje su možda bile domoljubne, rodoljubne i relativno progresivne kada su naši narodi posve bili orijentirani na samoodržavanje i na nacionalno konstituiranje, a danas traju naprosto po silii inercije, upravo zbog toga što nema marksističke revalorizacije baštine.

Stoga nas ne treba čuditi što se u nas i danas ispod žita, ili manje-više i otvoreno i napadno, svojataju nacionalne kulture drugih, jedni drugima prisvajaju, ili se ono što je doista zajedničko umjetno razdvaja i svojata samo za sebe. Na tome rade mnogi naši raskolnici, mnogi dični latinisti, medivjalisti, nacionalni lingvisti i svi drugi »isti« koji uporno dokazuju, pored ostalog, da su Srbi i Hrvati ili netko drugi ili netko treći posve različiti, da su hiljadu-

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

godišnje tradicije kod ovih ovakve, kod onih onakve, da je Drina ili neka druga rijeka toliko duboka da je nikakva sila ne može premostiti kao kulturni jaz.

53

Ja sam se intimno tješio da će to stanje duhajenjati samim odumiranjem generacija koje su se u nas školovale u tom provinčijskom, ponešto romantičarskom nacionalnom i nacionalističkom duhu u dalnjoj i bližoj prošlosti, ali na žalost one dobivaju svoje prinove; dijelovi novih generacija postaju podložni takvim sklopovima naslijedene konzervativne i reakcionarne društvene svijesti koja na planu nacionalnom djeluje razarajuće, dezintegrirajuće, svalački, itd.

O JEZIKU, RODE, DA TI POJEM

Morali bismo makar voditi politiku jezične tolerancije. Doduše, ona je proglašena, ali se u javnom životu nailazi i na gruba šikaniranja, na proganjanja »nehrvatskih« riječi, na jedva prikrivene ispadne tzv. lingvističkog nacionalizma.

Ljudi u nas uglavnom sve lošije pišu i sve mucavije govore. I u školi i u svim oblicima i na svim razinama komuniciranja opravdana je borba za čistoću književnog jezika i kulturu govora, ali u njoj ne smije biti nacionaličkog politikanstva i raznih političkih podmetanja.

Nekima su presudna pitanja: je li ukinut Novosadski dogovor? Hoćemo li i smijemo li donijeti »naš«, »hrvatski« pravopis? Kakva je jezička norma?

Svi znamo: Novosadski su dogovor potpisali ugledni pojedinci i nisu s njega svoj potpis skinuli. Iz retrospektive možemo reći da je taj dogovor možda bio isforsiran čin, ali da su ga hrvatski nacionalisti neopravданo napadali kao antihrvatski događaj, iza kojeg su tobože stajale isto tako antihrvatske represivne snage.

A što se tiče pravopisa, jezikoznaci smatraju i uvjeravaju nas da on nije najneophodnija, pa čak ni neophodna stvar u čuvanju i razvijanju književnog jezika. Upozoravaju i na velike narode koji su dugo bili i jesu bez pravopisa. Pravopis bi se mogao raditi, ali ne na načelu pogroma tobože nehrvatskih riječi, ne po ukusu političkog podzemlja i hrvatskih emigrantskih duša.

Nedostaju nam mnoge kapitalne stvari u znanosti o jeziku, a zlonamjernici galame samo o pravopisu! Trebamo poticati naučnu djelatnost u oblasti jezika, raditi na svim tim značajnim stvarima, pa i na pravopisu. A razumije se, dok se eventualno ne donešu novi pravopis, na snazi je dosadašnji.

Na nedužnim riječima, njihovom forsiranju ili njihovom proganjanju naši se nacionalizmi i danas oglašavaju, s mnogo pritajenog bijesa i s pod-

*Stipe
Suvar*

- 54 muklum namjerama. Ne smijemo dopustiti da djecu u školama pozivaju na red kada kažu »hiljada«, a ne »tisuća«. Jer, to je previše bijedno da bi se hrvatstvo time dokazivalo, to nema ni ljudskog ni naučnog opravdanja. Kao po tihom dogovoru, lektori i ina čuvati svete čistote hrvatskog književnog jezika vojuju i danas »sustavno« za dvadesetak — tridesetak riječi, koje dokazuju, jer ih mi Hrvati tobože ne dijelimo sa Srbima, i opstojnost tog jezika, i našu postojanost kao Hrvata. A u Srbiji i na srpskoj strani nailazimo opet na proglašavanje određenih riječi kao »ustaških«. Zar, dovraga, nemamo pametnijih poslova nego da se naganjamо oko »hiljade« i »tisuće«, »uvjeta« i »uslova«, »točke« i »tačke«. Zašto dopuštamo da se oko nedužnih riječi prosipta toliko nacionalističke žuči?

Po kojoj logici se na zagrebačkoj televiziji, na primjer, skoro više ne može čuti riječ »hiljada« i »sistem« a forsiraju se »tisuća« i »sustav«. Ili zašto bi »tok« bio apokrifan u odnosu na »tijek«. Televizija Zagreb je nedavno »sustavno« činila i ovo: sovjetski narod pretvarala je u sovjetsko pučanstvo, prevodeći tekst uz dokumentarni film o borbi Sovjetskog Saveza u drugom svjetskom ratu. Moglo bi se navesti još mnogo sličnih primjera.

Dobre pouke onima koji u Hrvatskoj i u Srbiji ispovijedaju jezičnu netoleranciju pruža aktualna jezična politika i njezini rezultati u SR Bosni i Hercegovini, gdje se danas slobodno, prema osobnom opredjeljenju, može govoriti i pisati i »uslov« i »uvjet« i »općina« i »opština« i »kruh« i »hljeb« i »diskutirati« i »diskutovati« i »kritizirati« i »kritikovati«.

PITANJE JEZIKA NAJDRAŽE JE PITANJE NAŠIH NACIONALISTIČKIH DESNICA

Mislim da je pitanje jezika već po tradiciji ono pitanje oko kojega nacionalistička desница, i među Hrvatima i među Srbima, i u redovima ostalih, može najlakše posvaditi ljude i uzbuditi duhove.

Plima nacionalističkih svađa oko jezika bila je veoma naraslа. Malograđanski je nacionalizam snažnije pokazao zube, u političkom smislu, 1967. godine, kada je u Hrvatskoj objavljena »Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika«, a u Srbiji na nju reagirano »Prijedlogom za razmišljanje«. Sjećate se mitinga po Hrvatskoj — s kolikom žestinom se reagiralo na sve to. Već je to bio simptom nezdravog stanja. Jer, inače ne bi cijeli jedan pokret skočio na noge da tako žustro reagira.

I, to se kuhalo, kuhalo — i svi znamo u kakvu smo situaciju došli uoči 21. sjednice Predsjedništva SKJ: i pisanje »Hrvatskog tjednika« i velike nedoumice u javnosti, i sukobi. I kako se politički s 21. sjednicom i nakon nje, počelo raščićavati, javila se privremena tišina. Ali ljudi koji su nacionalisti a

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

djeluju na području jezika, nisu se promijenili. Oni su tu. Na žalost, usudio ih se reći da mnogi na našim jezičkim katedrama boluju od tzv. lingvističkog nacionalizma. 55

Svima njima moramo dati do znanja da pod firmom stručnosti grupice ljudi ne mogu voditi jezičnu politiku, koja bi posvadala 75% stanovništva Jugoslavije koje govori hrvatskim ili srpskim jezikom. Govorim samo o toj relaciji, a ne i relaciji jezične politike srpsko-hrvatskog jezičnog područja vis-a-vis dviju naših nacija koje imaju posebne jezike (slovenska i makedonska), a i vis-a-vis nacionalnosti koje imaju svoje jezike. I tu se, dakako, dà štošta reći.

Mislim da moramo i sada političkim i stručnim kanalima u Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori organizirati suradnju, da sprečavamo eventualno podzemno ponovno bujanje jezične netolerancije, netrpeljivosti, lažnog čistunstva i štošta drugog.

O JEZIČKOM SOVINIZMU VEĆINE

Kada je riječ o državnom jeziku, u nas postoje određene napetosti, koje su u proteklim godinama u određenoj mjeri izazivale i političke eksese. Naš »lingvistički nacionalizam« se međusobno dohvatali, pa su sa svoje strane prouzrokovali velike političke napetosti na srpsko-hrvatskim relacijama. Ali još je važniji odnos u našoj zajednici prema jezicima manjina u smislu brojčanih manjina, bilo da su nacije, bilo da su nacionalnosti. U dnevnom životu na mnoštvu primjera opazit ćete golemu netrpeljivost, recimo, kod naših tzv. prosvjetnih ljudi, Srba, i Hrvata, kada nešto na TV moraju slušati na slovenskom, doduše sa titlovima. Oni to dočekuju s odbjnošću. S druge strane, kada Srbin, Hrvat, Crnogorac, Musliman — svejedno, dode na tlo Slovenije smatra nekako prirodnom činjenicom da svaki Slovenac treba s njim komunicirati na hrvatskosrpskom jeziku.

Ili, u našim osnovnim školama ne postoji obaveza da se uči slovenski ili makedonski jezik. A u Sloveniji postoji obaveza školskoj djeci da uče hrvatskosrpski jezik.

Dakle, jezička ravnopravnost je posve striktna, ustavna, ali u faktičnom životu, i kada je zagarantirana politička ravnopravnost u jeziku, ne mora biti posve ostvarena, jer tu djeluju realni odnosi tradicije i zakoni brojeva.

Ili, u srpskoj i hrvatskoj javnosti bilo je i podsmijeha, kada su u Makedoniji upozorili da se posvuda u javnom životu treba upotrebljavati makedonski jezik. Jednostavno se ne shvaća činjenica da je nacionalni jezik za Makedonce jedan od najvažnijih uvjeta njihovog nacionalnog održanja, da su oni posljednja nacija u Evropi koja je dobila svoj književni jezik i da se i tim

*Stipe
Suvar*

56 književnim jezikom žele čuvati od mogućih bugarskih, srpskih i bilo čijih pretenzija, uperenih protiv njihovog nacionalnog opstanka.

OTKUDA PRINOVE NACIONALISTIČKIH KAVALKADA?

Intelektualcima je svojstveno da sve oko sebe vide ugroženo, u rasapu, propadanju, umiranju, a i da na sebe gledaju kao na stradalnike, čistunce, profete. Ima li i može li i danas za svakog serijskog tradicionalnog intelektualca biti uzvišenije brige od one za vlastitu naciju, koja tobože tone pod pritiskom civilizacijskog uniformirajućeg galopa i koju sve druge nacije oko nje, pa i one od nje vrlo udaljene, ugrožavaju. Time se on brine i za sebe, jer htio bi biti neka veličina, a kako da to bude ako nije nacionalna veličina, koja se zdušno i predano bori za svete i velike nacionalne stvari, kulturu, tradiciju, tlo, uspomene na prečke. Drugi ljudi ne mogu toliko kao intelektualci biti žrtve etnocentrizma, jer manje i znaju o vrlinama svoje nacije, a manama drugih nacija!

U nas su generacije školovanih ljudi prije revolucije odgajane u kultu Svetog Save ili kneza Domagoja, pa i danas tako, ako ne napadno i otvoreno, a ono ispotiha i njihovi preostali pripadnici nastoje odgajati nove generacije. U idejnem smislu desna inteligencija još je najutjecajnija snaga u našim kulturnim, nastavnim i naučnim institucijama... I možemo se do mile volje ljutiti: pa što je radila vlast, država, partija, zašto ih nije maknula? Nisu stvari tako jednostavne, inercija duha je nevjerljivo snažna, a naša marksistička ofanziva na svijet starih ideja i nije bila tako silna i razgranata. I tako dolaze prinove nacionalističkih kavalkada.

Ima u nacionalizmu pojedinih profila inteligencije i obijesti i obične podmitljivosti. Prijatelji su mi u jednom srbjanskom gradu pričali, kako je tamošnjih dvadesetak liječnika na pravoslavnu staru godinu ušlo u dvorište medicinske ustanove s nacionalnim zastavama na bljesnim svojim paripima — visokoturažnim automobilima. Je li ih na to natjerala obijest ili skorojevićevska praznina ili nešto treće? A imate u nas još i inteligencije koja kuša nad stradanjem i siromašnjem svoje nacije a od nje usput prikuplja pršute, jagnjad, prasad, purane i patke!

NACIONALIZMI SU »UTIHNULI«...

Nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ došlo je do stišavanja trvanja u međunarodnim odnosima. To ne znači da su ti odnosi postali nevažni, da u njima i dalje nema problema, i da se u određenom sticaju okolnosti — ako

Lijevo i desno
ili desno i ljevo

bi naš razvoj na kursu socijalističkog samoupravljanja došao u iole veću križu, ne bi ponovo zaošttrili. S nacionalizmom nije svršeno, i to ni s čijim. I moramo ponavljati da su svi opasni, a objektivno su najopasniji srpski i hrvatski. Oni su »utihmuli« a iščezavat će srazmjerne naprečku socijalizma u nas, ali još smo daleko od nestajanja i prevladavanja svih njihovih objektivnih i subjekтивnih uporišta i izvorišta.

57

NACIONALIZAM JOŠ JEST NAŠA SUDBINA, ALI NIJE NEIZBJEŽNA

Nacionalizam još jest naša sudbina, ali nije fatalna, neizbježna sudbina. Smatram da nacionalizmi u okriljima naših naroda imaju neke specifičnosti, ali te specifičnosti nisu tolike da bi te nacionalizme u njihovoј biti razlikovale od nacionalizama diljem planete, i kod malih i kod velikih naroda. (A to su različite stvari: veliki i mali narod. Lenjin kaže da je veliki narod već koliko je velik žandarčina. To je jedna historijska reminiscencija, koja ne mora vrijediti za sadašnjost, premda na žalost uglavnom vrijedi, a pogotovo ne mora vrijediti za budućnost).

O čemu se radi? Ne može socijalizam preko noći uništiti nacionalizam kao duhovnu snagu. On ga može politički ofenzivno ili represivno — ovisno o okolnostima — sprečavati kao političku razornu snagu. On je to činio i čini, i treba da čini. Druga je stvar pitanje metode. U to se u ovoj prilici ne bih upuštao. Ali nacionalizam je tu još kao masovna duhovna činjenica, često kao i prosječna ljudska svijest.

Recimo, gotovo smo svi mi i dandanas opterećeni, što bi se reklo: sa majčinim mlijekom to usisamo, nekim stvarima koje iz nas progovaraju na prsto kao mentalitet, tradicija, običaj, ali kao negativni elemenat mentaliteta, tradicije, običaja. Recimo, u takozvanom prosvjetnom Hrvatu, u većinskom još Hrvatu, kao stvar jednog odgoja na pozicijama malogradanskog nacionalizma koji nije danas nastao, koji ima svoj historijski kontinuitet, počiva jedna predodžba da su Hrvati drugim narodima u Jugoslaviji superiori zbog tisućugodišnje kulture i utkanosti te kulture u kulturu Zapada i vezanosti za Zapad, a recimo, u većini »prosječnih« Srba isto tako drijema predodžba da su Srbi superiori zato što su najveći junaci, što imaju najslavniju, najzaslužniju historiju.

Prema tome, ne bih se usudio prognozirati da nacionalizam ne može i sutra, ovaj ili onaj ili svi zajedno, imati određeni svoj politički program i pokušavati ga nametnuti.

Dakako, osnovno je tu kako će se u nas dalje razvijati bitka za socijalizam u svojim ključnim odrednicama. Ako ona bude tekla zadovoljavajuće onda će nacionalizam doista mnogo teže dolaziti na političku površinu.

*Stipe
Suvar*

58

Ljudi koje smatramo nacionalistima sada su se malo politički pritajili, ali duhovno se, dakako, nisu promijenili. Sad, možemo biti i ravnodušniji prema činjenici da netko nacionalizam ima kao svoju privatnu stvar. Ne dajmo mu, međutim, da ga politički eksponira do stupnja koji bi nas ugrožavao kao socijalističku zajednicu. U tom bismu smislu mogli mirne duše reći da se u sferi kulture i u Srba i u Hrvata mnoge stvari, koje su tradicionalno nationalističke i danas ispod žita pronose, plasiraju, da kao duhovna konstelacija traju, i da mi tu ni izdaleka još nismo u teorijskoj i idejnoj ofenzivi.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

VI

59

U ČEMU SE RAZLIKUJEMO, MADA LJEVIČARI

GDJE SU NAJKREATIVNIJE SNAGE NAŠE KULTURE, A GDJE DUHOVNO MRTVA INTELIGENCIJA?

Već pola stoljeća najkreativnije snage naše kulture idejno su i politički vezane za naš komunistički pokret. I bez obzira na disciplinu, organiziranost, greške i nesporazume, činjenica je da su te snage slobodu stvaralaštva demonstrirale baš dostignućima, koja su u osnovi vezana za komunističku duhovnu orijentaciju. To stoji za Jugoslaviju, a posebno to stoji za Hrvatsku. I to je činjenica koja vrijedi i danas i iz koje izniču značajne tekovine u raznim sfarama umjetnosti i kulture. Dakako, time nisam mislio reći da se možemo pojaviti snažnom i borbenom komunističkom inteligencijom. Ovdje se, često, radi o podmetanjima one inteligencije koju zovemo tradicionalističkom. Naime, često nas jedamo tezama te inteligencije. A o njoj trebamo znati i to, da ona, bez obzira na to koliko je pritajeno opoziciona ili je možda i građanski lojalna, suputnička i kruhoboračka, pa i onda kada se formalno učlani u Partiju, ima doduše još vodeće pozicije i utjecaj u većini kulturnih institucija, ali da je duhovno već poodavno mrtva — ako to nije bila već i u trenucima svog nastajanja, historijskog nastajanja i javljanja — u smislu stvarnog doprinosa velikim idejama i progresivnim streljenjima našeg vremena, a time i u smislu, ako hoćete, održanja i jačanja i duhovne snage vlastite nacije.

GOTOVO SVE ŠTO JE U NAŠOJ KULTURI I UMJETNOSTI U POLA STOLJEĆA BILO STVARALAČKO VEZANO JE ZA NASTUPANJE NASEG KOMUNISTIČKOG POKRETA

Komunizam je na našem tlu bio duhovno snažan i u samim svojim počecima, kada je još bio politički relativno slab, opterećen raznim dječjim bolestima, nedovoljno prožet intelektualnom zrelošću i revolucionarnom konkretno-

*Stipe
Suvar*

- 60 nošću marksističko-lenjinističke misli. I on je ušao u okršaje sa golemlim naslagama provincijalne, nacionalno-romantičarske i malograđansko-filantropske svijesti, koje su u nas bile kulise procesa prvobitne akumulacije kapitala i ujedno plodovi intelektualnog sluganstva sve brojnije sitnograđanske inteligencije. Ideja komunizma imala je epohalnu snagu, pa je i u nas tu ideju usvajalo i prinosilo sve ono što je bilo duhovno najkreativnije, ljudski najnemirnije, s nervom za bunt i s osjećajem za plebejske interese. Na tom planu brojčano slabije, u odnosu na legije malograđanskih inteligenata, ali duhovno nadmoćnije grupacije naše tzv. lijeve inteligencije, politički manje ili više vezane za komunistički pokret i mimo kriterija formalne učlanjenosti, učinile su vrlo mnogo na duhovnoj pripremi revolucije, na tome da su ideje socijalne pravde i ljudskog dostojanstva, te perspektiva društva koje ne bi donijelo okamenjenost u patrijarhalnoj autarkiji seljačkog života — kao što su to iluzorno nudili narodnjačko-seljački, popovsko-fiškalski i kaplarsko-načelnički tribuni i »pokreti« — već civilizacijski napredak pod dizginom radnika i seljaka, u NOB-i najzad bile prihvачene od milijunskega masa.

Obračun s tom našom pretsocijalističkom, svetosavskom, domagojevskom i mahničevskom, rojalističkom i pastirsko-frulaškom, domoljubnom i nazdravičarskom svješću otpočele su generacije komunista između dva rata i dovele ga upravo do razine koja je u uvjetima, kada je KPJ svestrano provela i praktično-političke pripreme, bila takva i tolika da su narodne mase same prisvojile novu društvenu viziju, koja je u obračunu građena, te su u ratnom požaru i revolucionarnoj samodjelatnosti same stresle sa sebe, odbacile mnoge sputavajuće, okivajuće, opijumske mitove i laži jednog nezrelog i stagnantnog građanskog svijeta što je na našim prostorima tavorio u polukolonijalnoj anonimnosti.

I gotovo sve što je u našoj kulturi i umjetnosti u pola i više stoljeća stvoreno kao odista snažno, trajno i progresivno bilo je i jest vezano za nastupanje i djelovanje našeg komunističkog pokreta, koji je na političkom planu rušio buržoaziju i njezine institucije, mijenjao proizvodne snage i odnose, a na duhovno-kulturnom planu tukao se, s više ili manje uspjeha, protiv cijelog svijeta starih ideja, koji zarobljava svijest narodnih masa.

**REVOLUCIJA JE BILA I JEST NA DJELU, USPRKOS
SALONSKIM OCJENAMA**

Susrećemo danas mudroslovna, esejički izbrušena stajališta, naoko nonkonformistička i antidogmatička, da je NOB, kao i svako ratovanje, značila u najmanju ruku jedan brutalan sljed zbivanja, u kojem kultura i umjetnost nisu mogli doći do riječi. Tobože, kad oružje govori, muze šute. Kategorički se za-

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

stupa teza da u NOB-i nije stvorena nikakva sinteza umjetnosti i revolucije, odnosno da ako je i bilo kakve sinteze, u njoj nije bilo umjetnosti. Radilo se tobože o rudimentarnim artističkim shemama, o nekoliko stihova-kričkova, o nekoliko patetičkih tužaljki, itd.

61

Ne moramo ni dokazivati da su takve teze stupidne, niti truditi se da ih argumentacijom pobijamo. Ta su mišljenja utemeljena na tradicionalističkoj svijesti, ona su školnički superiorna i njihovim izricanjem svakako glava s ramena pasti neće, kao što je padala stotinama hiljada onih koji su u NOB-i ginuli s nekom proživljenom, pa makar patetičnom parolom na usnama, s nekim stihom-kričkom i sa nekom shematski sročenom porukom s partizanskih kurseva.

Nije li upravo NOB milijune ljudi jednom za svagda otrгла od stoljetnih milenijskih taloga kmetsko-rajinske svijesti i idiotizma i bezizlazja epsko-pastirskog tavorenja? Doduše, ona sama nije bila niti je mogla biti potpun raskid s prošlošću i tradicijom, ali u njoj je sve oslobođilačko i progresivno u našoj prošlosti i tradiciji plebejskim doprinosom i proživljavanjem ugrađeno u samosvijest masa kao revolucionarnog subjekta, i time zadobilo i novo prekretničko značenje. Nije li NOB i mnoge predestinirane malogradane preobrazila u revolucionare, a naše seljake i radnike izdigla do samostalnog stvaranja vlastite historije? I što bi bila kultura i umjetnost, koja nije u samom historiskom revolucionarnom događanju? Zar se doista revoluciji kao kravoj opipljivom činu i neprestanoj mijeni može sučeliti salonsko estetiziranje, tobože nadmoćno njoj, to jest revoluciji, čistotom svoje refleksije, antidogmatskom misaonom slobodom i neukalupljeniču, promatrački nadmoćno svim tim krvavim protuslovljima i tragičnim sukobima u samim tokovima revolucije i zar se u takvom sučeljavanju na papiru može dati za pravo tom tobože antidogmatskom estetiziranju, a revoluciji izricati presuda u tom smislu da je umjetnost bila iz nje izgnana, da je kultura u njoj bila najsporednija stvar? Nije li nas baš NOB-a svrstala među one koji sami stvaraju svoju historiju i nismo li na njezinom tragu najnapredniji stvaraoci novog svijeta — humanističkog socijalizma, kojim će sami neposredno upravljati proizvođači materijalnih i duhovnih dobara? Zar NOB-a baš u tome i po tome nije bila sinteza revolucije i umjetnosti i umjetnost revolucije? I tu ne mogu ništa promijeniti, u smislu historijske istine, naknadna školnička mudrovanja s pijedestala slobodnog superiornog prosuđivača!

Trebalo bi jednom već u nas analitički bespōstedno i dokumentirano progovoriti i o tzv. surkobu na književnoj ljevici uoči oružane revolucije, u njezinoj toku i nakon njezine pobjede. Jer, na neopravdane aplauze nailaze teze koje pokušavaju našu revoluciju, pa i njezinu idejnu i političku pripremu uoči rata, kao i poslijeratnu fazu okrštiti kao dogmatsku, po kulturu i umjetnost sterilnu i štoviše Štetočinsku. U našem komunističkom pokretu među sanguama revolucije bilo je i tada, kao što ima i danas, staljinističkog dogmatizma,

*Stipe
Suvar*

- 62 ali upravo po revolucionarnom stvaralaštvu jednoj od najplodnijih a po svojevrsnosti i humanizmu traženja novih društvenih rješenja jednoj od najpričinatijih revolucija našeg vremena, kao što je jugoslavenska socijalistička revolucija, olako priprisivati dogmatsku politiku u stvarima umjetnosti može se samo iz pozicije liberalnog građanskog intelektualca koji štošta ne shvaća, odnosno mnogo toga ne shvaća u zbivanjima s nama i oko nas. Kako to da se ta revolucija prva sukobila sa staljinizmom i prva nad njim postigla moralnu, intelektualnu i političku pobjedu, ako je njezinom biću bio imanentan i sukob s umjetnošću, odbacivanje principa slobode stvaralaštva, gušenje intelektualnog i svakog drugog nemira i nemirenja? Kako je NOB mogla pobijediti, ako je duhovno bila sterilna i ako su je predvodili dogmatici?

NISU U NOB-I KULTURA I UMJETNOST BILI UKRAS

Sve što na planu rušenja starih ideja i danas činimo, direktnat je produžetak temeljitog obračuna u NOB-i. Nisu u NOB-i kultura i umjetnost bili nikakav ukras, niti se mogu svesti na opuse pjesnika, slikara, muzičara, glumaca, koji su koračali partizanskim stazama. Glavna kulturna dimenzija NOB-e bilo je bezimeno kulturno stvaralaštvo naroda, nove potrebe, nova svijest milijuna nepismenih i polupismenih, oni satovi učenja, sricanje obične i marksističke abecede zajedno, oni raskidi s bogom, kakav je imao Nikoletina Buršić, kada je prestao vjerovati u dragog boga jednostavno zato što je vjerovao svome komandiru, a komandir mu je, dakako, rekao da boga nema!

NAŠU KULTURNU POLITIKU UGROŽAVAJU NAPLAVINE HISTORIJSKI MRTVE SVIJESTI

Problem nije u tome da naš komunistički pokret en bloc ugrožava slobodu stvaralaštva već naprotiv u tome da njega i njegovu dosljednu kulturnu politiku i dan-danas ugrožavaju naplavine one historijski mrtve svijesti, koje se reproduciraju iz protuslovja i nedorečnosti procesa i rješenja rame faze samoupravnog socijalizma na našem tlu.

Djeluju pokreti podzemnih genija; politikanstvo pod firmom kulturnog djelovanja i stvaralačkog čina još je ofanzivno; falange malograđanskih polu-inteligenata još nastupaju; mi se susrećemo i sa izrazito antikomunističkim »porukama« i rovarenjima u literarnom i drugim oblicima stvaralaštva i »stvaralaštva«, pa još uvjek i sa pokušajima da se devalvira NOB-a. I bila je iluzija da će sve te pojave isčezenuti samom političkom pobjedom socijalizma.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

A mediokriteti i podlaci, uza sve to, švercaju se za sljedbenike i provo- 63 dioce partijske kulturne politike.

U nastupanju protiv svega toga moramo biti nesmiljeni, ali ne u sudsko-zakonskom smislu, osim ako se ne radi o flagrantnom političkom komplotu, već u smislu ubitačne argumentacije, idejne borbe, građenja nove svijesti ljudi.

**KOMUNISTIČKA INTELIGENCIJA U NAS BILA JE
CETA MALA, ALI ODABRANA**

Mi imamo i imali smo komunističke inteligencije, jer bez toga ne bi bilo ni komunističkog pokreta. Ali moje je duboko uvjerenje da mi još nemamo dominantne komunističke inteligencije, odnosno da ona nije dominantna. Ona izgleda jača utoliko što je komunistički pokret na vlasti u našoj zemlji i što je on svojom duhovnom i svojom organizacionom snagom proveo i organizirao socijalističku revoluciju koja teče, kako bi rekao Tempo.

Tu je dovoljno da se kaže da je u historijskom smislu komunizam na našem tlu i bio snažan i jeste snažan u ovo pola stoljeća i nešto više kako kao pokret djeluje. Socijalističke su ideje čvrsto uhvatile korijene dosta davno i mala, odabранa, brojčano nejaka družina naprednih mozgov, kojima je lenjin-ska zastava zasvjetila, koji su Marxa počeli čitati, sve do naših dana bila je u tom smislu dominantna, jer se radi o društvenoj koncepciji koja u realnim historijskim procesima pobjeđuje.

Ali, kada razmišljamo o konkretnim stvarima o kojima smo ovdje razgovarali, o revalorizaciji vlastite povijesti, o kulturnoj tradiciji, o duhovnoj klimi u postojećim kulturnim institucijama, o konceptu malograđanstine i tkoiza njega stoji, onda, na žalost, moramo doći do zaključka da je ona inteligencija, koju je Gramsci nazvao tradicionalnom i koja je društveno naslijedena u jednom duhovnom smislu, često još dominantna na značajnim pa i najznačajnijim punktovima za formuliranje ideja i za utjecaje na masovnu društvenu svijest, a pogotovo na svijest novih naraštaja koji pridolaze.

**KOMUNISTIČKI SE POKRET SUKOBLJAVA SA
VLASTITOM INTELIGENCIJOM!**

Da se razumijemo: komunistički pokret u nas ima većih problema s onim dijelom inteligencije koji je uz njega, nego s onim koji nije uz njega i onda kad se pravi da je uz njega.

**Stipe
Suvar**

64 Samo ona inteligencija koja komunističkom pokretu postavlja neugodna pitanja može da mu pravi probleme. A s onom koja je na otvoreno reakcionarnej poziciji lakše je izaći na kraj, osim u smislu da postoji njena snaga kao snaga historijske duhovne inercije. Što se tiče »Pečata« i »Praxisa«, pa i eventualnih budućih »Pečata« i »Praxisa« — ne možemo kazati, računajući na logiku zbijanja u prošlosti i današnjosti, da tih pojava neće biti i u budućnosti — tu je posrijedi sukob između utopiskske svijesti i konkretnje historijske svijesti u jednom te istom pokretu. Intelektualac u užem smislu je čovjek knjige, kako bi rekao jedan naš ugledni političar, on je često »knjigorovac«. I kao čovjek knjige, on projira taj svoj svijet knjige i na postojeće odnose u društvu! On više vjeruje knjizi nego životu oko sebe; on se često i sam osjeća ojađen i nemoćan prema njemu, jednakako kao što oni koji su do guše u dnevnim bitkama, potajno kod sebe, priznali ili ne, htjeli to priznati ili ne, razvijaju strah od knjige ili od toga da u nju zavire kada bi doista morali, a morali bi svakodnevno!

Na toj osnovi sukoba između realiteta, revolucionarnog realiteta ako hoćete, i jedne utopiskske svijesti, mi i imamo nesporazume. Dakako, da se razumijemo: moramo biti bespoštredni prema određenim trikovima pojedinaca, koji pripadajući toj osnovnoj duhovnoj orijentaciji komunizma i markizma, pokret koji ih je omogućio, koji ih formira, čiji su oni ipak izraz, iako možda i devijantni izraz, en bloc izvode na optuženičku klupu. A u ime čega? U ime toga da se taj pokret promijeni! Pa i on sam teži da mu revolucionarni učinak bude veći i onda kada izgleda da tako nije.

Prema tome, generalna osuda pokreta ne može dati drugi rezultat nego težnju za njegovim rušenjem u ime nekog drugog realnog historijskog pokreta. A koji je to? Nisu valjda takav pokret slabašni, osamljeni intelektualci, koji se zatvaraju u svoje rezervate! Oni nikad nisu pokret, niti mogu biti pokret ni klase, ni pokret masa, ni pokret koji ima realnu političku težinu u historiji!

LIJEVA BI INTELIGENCIJA DOISTA BILA FANTOM DA NIJE KOMUNISTIČKOG POKRETA

A mi imamo i jednu polarizaciju te inteligencije, koju — gledajući površno — možemo smatrati komunističkom i socijalističkom. Na kraju krajeva moda je posvuda u svijetu da se i ono što je reakcionarno i konzervativno, a pogotovo ono što je samo na razini puke građanske lojalnosti ili saputništva — kakav je poslijeproletarski Oktobra u Sovjetskom Savezu dobila naziv određena duhovna tendencija. Što se u književnosti, i ne samo u njoj, pojavila — kiti lijevimi i komunističkim. Tako i mi u našoj Komunističkoj partiji, oko nje i uza nju imamo ljudi koji su lojalni saputnici, ali nisu u dubini svoga opusa i svoga učinka

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

preuzeli komunističko, nego se time kite. Kite se često i u najdubljem vlastitom uvjerenju da su to i da su takvi. 65

Zatim imamo taj famozni pojam lijevog, lijeve inteligencije. Mene često zapitkuju o tome. Ta lijeva inteligencija bi bila fantom da komunistički pokret ne vodi realan društveni proces preobražaja zatečenih ljudskih odnosa i društvenih struktura na ovome tlu. Što bi mogla ta inteligencija? Što ona uopće može kao nekakav osamljenik, koji prezrijeva iz zapećka ili sa nekog brežuljka prosudjuje kako stvari oko nas ne teku idealno i kako se ideali, o kojima je ona procitala iz knjiga ili ih je sama formulirala u knjigama, ne ostvaruju. Onda je objektivno takva inteligencija — htjeli mi to ili ne htjeli priznati, bilo nam to teško ili ne bilo konstatirati — desna sa pozicijom bitke za socijalizam danas u našoj zemlji. Ona je lijeva sa stajališta gradanske klase, jer odgovara i po sili inercije onom što se zove lijevom inteligencijom u gradanskom društvu u smislu lijevog gradanskog liberalizma. (Doduše, lijevom inteligencijom tamo se zove i onaj dio inteligencije koji je direktno uključen u komunistički, socijalistički i sindikalni pokret, u realni pokret radničke klase, koji se bori za rušenje tamošnjeg postojećeg društva i za izgradnju novih odnosa.)

Prema tome, moramo tu raščlaniti i ovaj front koji smatramo frontom komunističke inteligencije, ne smatrajući apriori da je sve komunističko što se za komunističko i marksističko izdaje. Na žalost, već zbog toga u analizi pomalo ispadne da su snage slabije, nego što nam se na prvi pogled čini, iako u onom najdubljem historijskom smislu postoji pokret koji tu razvija uspješno jednu vitalnu, jednu snažnu socijalističku revoluciju. Jer, vjerovatno nema mnogo revolucija u našem stoljeću koje su pokazale takvu vitalnost kao revolucija na našem tlu, relativno malom i ograničenom u svjetskim razmerima i relativno zaostalom, jer za nas ne vrijedi zakon velikih brojeva, on nam ništa ne govori.

PONESTO O PREPREKAMA »LIJEVOJ« PUBLICISTICI

Već sam jednom, izražavajući svoje priznanje najboljim perima naše prijeratne lijeve publicistike, pitao: zar je dovoljno tumačenje, koje ponekad čujemo, da je ta publicistica bila tako stvarna i utjecajna zbog toga što je bila usmjerena na rušenje kulturne i idejne strukture tadašnjeg građanskog društva, dok je danas pred publicistikom mnogo teža zadaća izgrađivanja kulture i idejne strukture mlađog socijalističkog društva. Ali zar nije ostalo mnogo toga za rušenje i zar socijalizam svakodnevno ne rada i svoje vlastite protivrječnosti i ne trpi brojne deformacije. Područje za konkretnu, otvorenu, bes-

*Stipe
Suvar*

- 66 kompromisnu kritiku svega postojećeg — ali ne i kritiku svega postojećeg s nekim donkihiotskim i apstraktno humanističkim pozicijama, ne imajući u vidu stvarne, konkretne, historijski omeđene mogućnosti ljudi — danas je mnogo šire, i neprestano se širi. Pa ipak, danas osjećamo odsustvo snažne, razgranate i konkretno usmjerene lijeve publicistike.

Koji su tome razlozi?

Među mnogima, vjerojatno je vrlo značajan i taj da kulturna revolucija u jugoslovenskom socijalističkom društvu još nije pobijedila analfabetizam. A analfabetizam nije samo neznanje čitanja i pisanja uopće, nego i neosjećanje svakodnevne potrebe čitanja, stalnog dodira s duhovnim tekovinama, i još mnoga toga. Analfabetizam je u nas još dominantna struktura duha, i pored toga što 4,3 milijuna ljudi ide u škole, a više od 400 hiljada ljudi je završilo više škole i fakultete. Naoko, to ne bi moglo biti limitirajući čimilac publicistici. Ali on to jest, jer čita i piše samo mala elita, pa i publicistika u jednoj kulturi elite ne može imati zamaha.

Drugi opći razlog dijelom je određen ovim prvim, ovom dominantnom strukturonom analfabetizma. U situaciji kada analfabetizam nije znatnije prevladan, masovna kultura često ne poprima svoje prave sadržaje nego se i sama konstituira kao surrogat, koji svakidašnjicu pretvara u niz svakidašnjih nestvarnih blještavila i iluzija. Tako dolazi do opijanja publike »zabavnim« i »onim što odmara«, pa se odbacuje svaki duhovni napor kao »dosadan«. To naravno, ne može biti plodno tlo istinske publicistike.

Najzad, opća smetnja poletu i razvoju publicistike je i još nerazrušeni mentalitet robovanja hijerarhiji. Društvena i tehnička podjela rada uvijek će tražiti hijerarhije, a među ljudima će uvijek postojati autoritativni pojedinci i grupe. Postojanje hijerarhija, dakle nije nešto po sebi »klasno«. Međutim, ukoliko je hijerarhija vezana za društvenu vlast, moguće su i u pravilu postoje privilegije i zloupotrebe. U nas besumnje još postoje i zloupotrebe i privilegije i mogućnosti represalija, vezane uz hijerarhijske ljestvice. S druge strane, nisu još stvorenii — osim deklarativno, — uvjeti slobodne kritike svih privilegija i zloupotreba vezanih za hijerarhije. To onda prijeći puni razvoj javnog razmišljanja o svim društvenim pojavama, a u tom sklopu i publicistike.

SVI BI LIJEVO JOŠ OD DOBA FRANCUSKE REVOLUCIJE

Lijevi čovjek, lijevi intelektualac, lijevi pokret, ljevica, lijevo, to su politički pojmovi koji su se formirali još u doba francuske revolucije i do danas traju i označavaju sve one i sve ono što se zalaže za neke gradansko-liberalne,

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

67

socijalističke, komunističke i općenito najprogresivnije društvene ideje i odnose. A, dakako, u realnim situacijama u društvu često je vrlo teško odvojiti stvarnog ljevičara, lijevog čovjeka, lijevog intelektualca od onog koji je desno, jer danas u pravilu nema ljudi koji se vole izdavati za desničare i otvoreno opredjeljivati za desno. Svi se prikrivaju i pozivaju na lijeve parole. Tu su kriteriji razdvajanja vrlo suptilni i treba ih praktično primjenjivati od situacije do situacije...

**AKO SKJ NIJE LIJEVO, NE MOŽE TO BITI NI
BILO KAKVA »LJEVICA«**

Ljevicu koja je frontalno suprotstavljena Savezu komunista ne smatram ljevicom. Ona nije neki organizirani subjekt, s kojim SK ulazi u prešutne sporazume. Ako, pak, sam Savez komunista ne stoji lijevo, onda ni sva ljevica u nas nije lijeva. Jer, oni koji se posebno i u SK i izvan njega eksponiraju kao ljevičari doista nemaju bitno različite pozicije u odnosu na Program SKJ; i oni su za samoupravljanje i humanistički socijalizam. Sporovi su oko konkretnih tokova društvene stvarnosti. Kritizirajući sve postojeće »ljevičari« ne moraju više ni činiti, a SK kao organizirani pokret ne može iskočiti iz vlastitog prostora i vremena, on je nužno realan i realističan, pa i institucionalan, sa sklonosću peticioniranju vlastitih trenutnih dostignuća. Ljevičarstvo je u smisao noj sferi pronošenje utopije, a u društvenoj praksi mukotrpno primicanje nikad dostižnom utopijskom. Na tome niču sukobi i nesporazumi između Partije, odnosno njezinih »struktura« i »foruma« i pojedinih naših lijevih intelektualaca. Uostalom, nije u nas baš neko veliko stradalništvo i herojstvo istražavati u zanosu lijeve fraze, pa i lijeve teorijske kritike, iako i sam mislim i tvrdim da je još zbog cijelokupnog stanja duha i duhova u ovim našim južnoslavenskim, balkanskim i perifernoevropskim prostorima, pa i zbog praktičnog ponašanja političkih i kulturnih elita, lakše i manje rizično i mnogo probitacnije biti desničar i eksponirati se u desno.

»NOVA LJEVICA« I STARE ISTINE

U našem je društvu posljednjih godina, kao uostalom i u svijetu, na djelu i ideologija »nove ljevice«. Usprkos heterogenosti redova »nove ljevice« i svoj različitosti njezinih inspiracija i pobuda, činjenica je da se ona javlja kao reakcija na određenu posustalost, nedosljednost, pa i sklerozu tradicionalnih organizacija ljevice, njihovom sporom prilagodavanju revolucionarnim potencijalima današnjice. Na drugoj strani, tragajući za novim revolucionar-

*Stipe
Suvar*

68 nim snagama, »nova ljevica« traži svojevrsne odgovore na pitanja koja muče i »staru« ljevicu.

Pojedine formacije »nove ljevice« pretežno imaju zajedničko i to da gube vjeru u revolucionarne potencijale, motivacije i sposobnosti radničke klase, smatrajući je definitivno prilagođenom kapitalističkom ili birokratsko-socijalističkom sistemu i na ovaj ili onaj način korumpiranom, klasom čija je svijest dezintegrirana i koja je i sama zaokupljena ambicijom da se pretopi u »srednju klasu«. »Nova ljevica« stoga najčešće propagira oslanjanje na tzv. marginalne društvene slojeve, na radikalne dijelove mlade generacije, na neprilagođenu humanističku inteligenciju i na diskrimimirane rasne i nacionalne manjine. U svjetskim razmjenama, ona se najviše pouzdava u revolucionarnost narodnih masa »trećeg svijeta«.

No mi moramo respektirati i onu »novu ljevicu«, koja je uvrijetistička, antibirokratska, ištinski revolucionarno angažirana, a kojoj pripadaju i neki najugledniji intelektualci i humanisti našeg vremena.

Naša »nova ljevica«, u rasponu od protestnog odbacivanja postojećih institucija i postojeće kulture kroz hipijevsku refleksiju i dokolicu, pa do radikalnih grupica koje borbeno istupaju protiv našeg sadašnjeg političkog potretka s anarhističkih i trockističkih pozicija, ima to zajedničko da priznaje samoupravni socijalizam kao humanističku perspektivu, ali osporava da se u nasa doista ostvaruju, ma i u početnom stupnju, oblici stvarnog radničkog samoupravljanja.

Dakako, mnogo je toga što u nas radi i pokušava »nova ljevica« ili iluzija ili poza. Ne treba precjenjivati njezinu snagu i njezine šanse, ali Savez komunista mora jasno definirati svoj odnos prema njezinom javljanju i djelovanju, pogotovo u svjetlu činjenice da ona može lažnim avangardizmom privući dijelove mlade generacije kao i to da pokazuje tendencije konstituiranja u opozicione centre političke moći, koji Savezu komunista i cijelokupnoj njegovoj politici izriču presude bez priziva.

Savez komunista ne može priznati nikakve tendencije političkog organiziranja mimo njega i protiv njega, pa o ma kako žestokoj revolucionarnosti se radiло. Kao komunisti, dužni smo da djelujemo u duhu spoznaje da oslobođenje radničke klase mora i može biti djelo same klase, a ne nikakvih zavjereničkih grupica koje vjeruju u »nove snage« revolucije.

S druge strane, Savez komunista, u svojoj politici, u svom programu, u svojoj revolucionarnoj dosljednosti i borbenosti mora davati prostora revolucionarnom patosu i nezadovoljstvu i naše stvaralačke inteligencije i naše mlade generacije. On taj patos i to nezadovoljstvo treba i da respektira i da prihvata, ali na liniji svog programa i u sklopu organiziranih socijalističkih snaga koje slijede taj program. Bilo je i ima u Savezku komunista dosta sektaštva i olakog diskvalificiranja ljudi i pojava koje opravdano ili neopravdano vežemo za »novu ljeviciu«.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

69

Istupajući protiv lažnog avangardizma, komunisti će biti uspješni jedno ako priznaju istinski avangardizam i ako su prije svega oni sami istinski avanguardisti. Opasna je tendencija da se svaka kritika i svako nezadovoljstvo Savezom komunista, a pogotovo postupcima, pa i odlukama njegovih pojedinih rukovodilaca, pa i cijelih rukovodstava, guši kao neprijateljska, opoziciona, tobože lažna i zlonamjerna s tobože lijevih ekstremističkih pozicija, kao i da se u lažne avanguardiste i smutljivce trpa i ozbiljne i marksizmu privržene ljude.

Uopće, moramo imati mnogo više sluha za sve što je ljevo, za ljevu misao, za ljevo u kulturi, za ljevu inteligenciju pa i za »novu ljevicu« u našim prilikama. Primitivni antiintelektualizam i sklonost beznadnih konzervativaca, kojih u našem komunističkom pokretu na žalost ima dosta, da na toj osnovi love vještice, ako bi ih Savez komunista tolerirao, mogli bi namijetiti neprocjenjive štete našoj komunističkoj akciji protiv političke i intelektualne desnice, koja je i jača i opasnija od svakog ljevičarenja. Ali, mi moramo držati jasnu demarkacionu liniju i prema ljevoj frazi i ljevoj poziciji, prema nastojanjima da nam se neodgovorni politički pamfleti podastiru kao vrhunski dometi marksističke misli.

O »PRAXISU« I O ONOME ŠTO JE (BILO) OKO NJEGA

»Praxis« se kao časopis jedne grupe ljudi na našim filozofskim i sociološkim katedrama pojavio u onom razdoblju kada je u našem društvu vladala osobita teorijska životnost postoji donošenja Programa SKJ. I u ovih deset godina — bez obzira da li će dalje izlaziti ili ne — »Praxis« je dao određeni teorijski doprinos kritici staljinizma. Taj doprinos »Praxisa«, dakako, ne bi bio moguć, da naš komunistički pokret nije ušao u praktično-politički i idejno-duhovni sukob sa staljinizmom kao organiziranom snagom u svijetu i u nas.

Prema tome, »Praxisa« i duhovnih orijentacija na njegovom tragu ne bi bilo, ne bi bili ni mogući, da naša revolucija nije izvršila praktičnu političku kritiku staljinizma. Na tome je onda i izrasla naša duhovna potreba da analiziramo što je to staljinizam. I krug ljudi, koji je pokrenuo »Praxis« i oko njega djelovao, u to se uključio i dao određeni doprinos. I na tome je stao, nikamo više nije uspio ni znao ići i onda je dolazio, sve više, u sukob s određenom partijskom politikom. Kritike su se namnažale, nepovjerenje raslo, izolacija povećavala i rasplet je na vidiku. Osobno mogu za tim samo žaliti.

Iznio bih i ovdje opaske, koje sam na račun »Praxisa« inače iznosio i na sastancima partijske organizacije kojoj pripadam i gdje »Praxis« izlazi. Ne kod svih, nego kod dijela tekstova i jednog broja suradnika u »Praxisu« — a i jedna opća urednička nit ipak je u tome dolazila do izražaja — u najmanju ruku bile su sporne i jesu ove teze:

*Stipe
Suvar*

70 prvo, samoupravljanje je manje-više u nas još uvijek manipulacija; drugo, Partija je, naša Partija, još staljinistička; treće, vlast je, naša vlast, kamizmatska; četvrtu, u nas je na vlasti i dalje buržoazija, ako ne ona prava, a ono neka koja je tu nanovo stvorena, naša se birokracija pretvorila u buržoazu, itd.;

peto, stvaralački marksizam to smo mi, jedna oaza u Jugoslaviji, nas nekoliko, ovaj naš časopis, kao posljednji i jedini pastir; a imamo i nešto prijatelja u svijetu, uglavnom na Zapadu i nekolicinu na Istoku, koji su također maltretirani i šikanirani. Dakle, stvaralački marksizam, to smo mi, nas malo u »Praxis« i oko njega, a ne ono što Partija čini u ovoj zemlji već više od 50 godina, uz sva lutanja, lomove i promašaje;

šesto, akademска sloboda je nekažnjiva.

Dao bih letimicu kritiku upravo ove posljednje teze.

Svaka bi sloboda zapravo morala biti nekažnjiva, osim naravno slobode da ubiješ drugog čoveka i da gaziš moralni integritet drugih, da ih socijalno i duhovno eksploriraš.

Ali, mi dobro znamo da u realnim historijskim uvjetima u Jugoslaviji ponekad i akademска sloboda mora biti kažnjiva. Primjer je slučaj prof. Đurića. Tu se na jednom detalju pokazala čvrsta grupna, da ne kažem grupaška solidarnost. Meni je osobno žao što je Đurić išao u zatvor. Ali on je na Pravnome fakultetu u Beogradu, pred velikim auditorijem, a u situaciji koja je u Jugoslaviji inače bila zatrovana, kad smo se plašili pomalo i ekscesa na liniji bratobuilačkog rata, otprilike rekao: Srbi su pedeset godina ginuli za druge, umjesto da su se orijentirali na stvaranje svoje nacionalne države.

To može biti akademска sloboda, ali iza te akademске slobode vrebaju ustaške i četničke kame. Nismo se mi još posve udaljili ni od mogućih bratobuilačkih ratova. Kad bi zemlja došla u dublja društvena iskušenja, opet bi sav ~~mrač prošlosti izbio na površinu~~, ne možda u tako eruptivnom vidu kao 1941, jer mnogo je tu socijalizam promijenio, ali snaga mraka i primitivnog mentaliteta još imamo dosta.

Mislim da su to teze i pojave, u kojima je »Praxis« politički grijeo, da upotrebim najblažu kvalifikaciju. Rekao sam svojedobno i od toga ne odstupam, da bi štošta što je u »Praxis« izlazio i sam potpisao. Ali radi se o ovim tezama, tekstovima i o njihovim autorima, koji ne samo da se ne mogu podržavati već se moraju i oštro osuditi.

Spor, dakle, može biti samo u povodu određenih teza koje su našle mjesto u »Praxisu«, a imaju izrazito idejno i političko značenje. Savez komu-

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

nista ne samo da ih ne može prihvati, već mora odlučno odbaciti. I teoretički sposobni komunisti morali bi se angažirati na tome. 71

Na žalost, zbog mnogih okolnosti, nije došlo do angažmana najjačih naših pera u tome. Neki, kao politički autoriteti ne mogu baš ići na to. Drugi pak, koji su više intelektualni autoriteti, došli su u razne škare, zapali u razne oportunizme, opteretiti se različitim obzirima.

Misljam da prave idejno-teorijske diskusije o »Praxisu« i oko »Praxisa« nije ni bilo. Bilo je, doduše, kvalifikacija ovih teza, ali ne i ubitačnog izvođenja svih konzekvenci. Umjesto toga išli smo na sporadične zabrane ovog ili onog. I, evo, sada se više nazad ne može.

Ljudi iz »Praxisa« se brane: »Praxis« se nikad nije bavio politikom. Misljam da je »Praxis« krahirao upravo zbog toga što se bavio politikom, dajući prostora spomenutim tezama, pa se sve više svodio na nivo političke pamphletistike. I tu je promašio. On nije imao istraživačke snage. Ti ljudi nisu orijentirani kao istraživači. »Praxis« je u svojoj kritici društva birao incidente pa mu se uzvratačalo prozivanjem z- incidente.

Pojedinci iz »Praxisa« su dokazivali da su dali odlučujući, bitan doprinos marksističkoj filozofiji. Spominjali su u diskusijama: možete sve ugušiti, ali dvadesetač naših knjiga otišlo je na Zapad i po tome je marksizam u Jugoslaviji afirmiran.

Nema sumnje da je »Praxis« dao određeni doprinos i marksističkoj filozofiji, ali bitniji je — to je odnos slona i mušice — doprinos jugoslovenskog komunističkog pokreta izgradnji socijalizma u svijetu i afirmaciji marksizma u svijetu. U najmanju je ruku neskromno tako se postavljati. Bitna je praktična kritika staljinizma, iz koje je proizašao i »Praxis«.

Mi političke publicistike imamo na pretek, ali joj je kvaliteta niska. A to vrijedi i za veći dio tekstova u »Praxisu«. Teorija je i te kako važna, ali mora korespondirati s historijskim realitetom. Jer, radi se o tome da su filozofi svijet različito tumačili, a da ga treba mijenjati. A danas se on u Jugoslaviji u ovom trenutku mijenja stvaranjem osnovne organizacije udruženog rada i izgradnjom elemenata socijalizma i u jednom Obrovcu. Ako se na tome angažirate, onda to nešto znači.

Uzmimo, kako se »Praxis« odnosio prema glavnim političkim i društvenim promjenama u nas. Osim u kritici nacionalizma, pri čemu je došao do izražaja jednostran angažman, u »Praxisu« nije bilo nekog angažmana na liniji raskrinkavanja one društvene stvarnosti koja je rušena Brionskim plenumom. Da su se praksisti u tu kritiku uključili na liniji Partije, bilo bi dobro. Ali ostali su na apstraktnom nivou.

Što se tiče politike u međunarodnim odnosima, »Praxis« je ostao na poziciji: nacija je buržoaska kategorija, a nacionalizam mračno zlo. To nije,

*Stipe
Suvar*

72 a objektivno može ići i na mlin tome da se nova Jugoslavija isčahuri u ono što je bila stara, da je nekome bila dom, a nekome podstanarstvo.

Prema tome, u »Praxisu« nije bilo dovoljno sluha za nove progresivne procese u nas, i možda se radi o jednoj vrsti političke sljepoće.

Ne može se tvrditi da postoji sukob Partija — »Praxis«, već postoji odnos »Praxisa« prema Partiji i odnos možda pojedinih ljudi iz foruma prema »Praxisu«. Uopće se ne može postavljati rešenje Partija — »Praxis«.

»Praxis« i orijentacija dijela naših filozofa i sociologa oko njega izražavaju jednu duhovnu poziciju koja je meni ljudski razumljiva. Radi se o ogorčenju jednog broja naših intelektualaca koji su došli u elitnu poziciju kao intelektualci, što društvo nije idealno. A to je jedna vrsta naivnog idealizma, koji može imati i ima i reakcionarne posljedice.

»Praxis« je u određenom smislu stršio i zato što su drugi previše bili pasivni u nekim stvarima. Nije imao protuteže.

On je grijeo i u tome što je gajio određeni stil generalizacija.

Nadalje, bio je opsjednut i političkim vodstvom. Od toga, doduše, svi pomalo patimo. Mislimo da je ključ stanja u društvu i razvoja društva u nekoliko ličnosti koje njime rukovode ili uopće u kompoziciji rukovodećeg kadra.

U »Praxisu« je njegovana i pozicija ezoteričnog čistunstva, a na to se nadovezivala i tendencija homogenosti grupe pod svaku cijenu. I to je onda i pozicija da budeš arbitar sa strane, čistih ruku.

Ukratko, radi se o grupi intelektualaca koja je ponikla u našem komunističkom pokretu, koja je bila pretežno u partizanima, koja je bila skojevska, a došla je u poziciju elitičnih katedarskih marksista, koji stalno dijele bespričivne ocjene i presude društvu, pokretu, Partiji.

Iz te je onda pozicije proizišla i pamfletistica, umjesto svestrane analize činjenica, proizišli su elementi socijalne demagogije, proizišao je stav da je »Praxis« uvijek u pravu, a Partija i društvo protiv njega, proizišla je određena obuzetost obrambenim stavom, itd.

Time sam rekao o grijesima »Praxis«.

A sada bih rekao da je, po mojem mišljenju, na strani partijske politike bilo ozbiljnih pnomušaja i da sve to nije trebalo završiti ovako kako će završiti.

Da preciziram: u čemu smo grijesili?

Nije sa »Praxism« provedena prava diskusija i nije se pravovremeno pokušalo metodom da se ljudi za pokret privlače, a ne da ih se sve dublje i dublje tjeru u izolaciju. I, evo, rasplet je za grupu profesora iz Beograda onaj koji jest.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

73

Ne bih htio da dijelim lekcije ali bi bilo dobro da rasplet ne bude jednostran, nego da se i na Beogradskom univerzitetu komunisti mnogo jače uhvate u koštač sa tamošnjom tradicionalnom svetosavskom i vidovdanskom desnicom, koja je tamo jaka jednako kao što je u nas na Zagrebačkom sveučilištu jaka naša nacionalističko-malograđanska desnica i jedan dio masonske desnice.

Ne smijemo zaboraviti na jače i važnije protivnike.

NIJE SVE LIJEVO STA SE LIJEVO KRSTI

U prenesenom smislu, u smislu koji u nas upotrebljavaju i politička žurnalistika i politička propaganda, a koji je, uostalom, tradicija iz prijeratnog vremena, mi možemo govoriti da lijevoj inteligenciji pripadaju ne samo oni koji su u pokretu organizirani na ovim pozicijama, nego i oni koji su mu na određeni način suputnici i simpatizeri.

U drugim historijskim okolnostima borbe za socijalizam, recimo u uvjetima ilegalne borbe za socijalizam u nerazvijenoj zemlji, ta lijeva pozicija suputnika i simpatizera znači jedno, a u današnjoj našoj situaciji drugo. Danas nema potrebe da se bude suputnik i simpatizer, treba biti »unutra«. Time nisam rekao da obavezno treba biti u našoj Partiji. Za nas bi bilo loše kada bismo marksističko i komunističko u našoj zemlji poistovetili s organizacionim dosegom Saveza komunista, s njegovim članovima i onim što oni čine. U tom smislu ima danas mnogo »lijevih« ljudi koji djeluju sa socijalističkim pozicijama, koje možemo smatrati i marksistima i borcima za socijalizam, a da nisu članovi Saveza komunista Jugoslavije.

Ukoliko oni imaju aktivnu poziciju na kursu revolucije, onda čine onu lijevu inteligenciju za koju sam rekao da je jedino smatram lijevom. Ako se igraju suputnici — a jedan dio se igra — onda to znači otprilike ovo: osnovna je preokupacija tih ljudi, a ujedno ih to i dovodi u poziciju blisku onoj duhovne desnice (vi znate da pojami »ljevica« i »desnica« potiče iz francuske revolucije i da se u svakoj zemlji i svakoj historijskoj etapi drukčije upotrebljavao) tradicionalnog shvaćanja pozicije intelektualca i inteligencije. To je onaj osjećaj da si intelektualac, da ti već zbog toga neće biti dobro, da će te uvijek netko progoniti, da će te napadati i da moraš stradati.

Kada ljevičar to zastupa i ima takvu svijest, mi ga u uvjetima građanskog društva možemo smatrati ljevičarem, a u uvjetima našeg društva on je imitacija lijevog buržoaskog intelektualca. I na toj osnovi događaju se i »kratki spojevi«, greške i pojedinačne sudbine da se netko zaputi putem od previše kategoričkog ljevičara do nekakvog našeg malog Solženjićina ili slično.

*Stipe
Suvar*

74 Nama je potrebna suptilnija kritika i suptilnije raščlanjivanje. Ne može se sve — premda se često radi o lijevoj poziciji frazi — što omladina u sebi nosi, a uzela je kao lijevu fazu i parolu, proglašiti za desničarsko. Tu mi, u najmanju ruku, povređujemo jedan dio omladine, koliko god on bio značajan ili ne. A i jedan dio ljudi bez potrebe odbacujemo od Partije.

NEŠTO SE KRIJE IZA LIJEVIH FRAZA

Iza lijevih fraza i pozivanja na tezu o kritici svega postojećeg kriju se elitički interesi i ambicije, težnje da se steknu i održe privilegije i položaj pravednih advokata socijalizma i radničke klase, slobode i demokracije za sve i svakoga, bez obzira na klasne razlike i interese. Savez komunista mora u idejnoj borbi i idejno-političkoj konfrontaciji razgoličavati ne samo himeričnost već i antisocijalističku i antikomunističku suštinu sličnih »desnih« i »lijevih« kritika u ime i s pozicija intelektualističkog elitizma i apstraktne slobode mišljenja.

DVIJE »LJEVICE« I INTELEKTUALNA OMLADINA

Danas u nas susrećemo zapravo dvije vrste ljevice, u kojima ima mnogo toga devijantnog. Jednu bismo uvjetno mogli zvati »nova ljevica«, a ona je u određenom duhovnom srodstvu s takvom »novom ljevicom« na Zapadu, i drugu »stara ljevica«, a ona je zapravo ostala u duhovnoj vezi sa staljinističkom logikom i praksom socijalizma, i u svojoj je biti dogmatiskobirokratska. Rekao bih da je prva zastupljena među tzv. humanističkom inteligencijom i među studentskom omladinom, a drugi i u redovima, kako današnjih, tako još više nekadašnjih članova Saveza komunista. »Nova« i »stara« ljevica su pretežno dijаметрално suprotnih nazora, ali imaju i dodirne tačke u gledanju na socijalizam, kao na društvo u kojem je odmah moguće ostvariti socijalnu jednakost i kao na društvo koje partija ili, štoviše, neko rukovodstvo, pa čak i jedan ili nekoliko najodgovornijih rukovodećih ljudi, može uređivati po svojoj volji i želji.

Mislim da se na račun tih »ljevica« loje, dakako, nisu neke organizirane formacije, iako pojedinci i grupice mogu djelovati i organizirano, može uputiti mnogo oštih kritičkih riječi. I njih se može i treba idejno razobličavati ako ne zbog drugog, a ono barem zbog ponanjanja smisla za ono što je Lenjin, dajući kritiku ljevičarenja u mlađom komunističkom pokretu iz Oktobra, označio kao revolucionarni realizam.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

75

Za »novu ljevicu« često je vođenje računa o zakomitostima društvenog razvijatka, o tome da se društvo ne može volontaristički preuređivati naprsto jedna slijepa i pokvarena »real-politička«, pa u tom smislu navoljevičari s velikim prezirom i govore o »real-političarima«, zagovaraajući pri tome a priori antiinstitucionalizam, antibirokratizam, čistoću spontanih gibanja i sl. A staloljevičari u nas mnogo toga što sadrži partijska politika jednostavno odbacuju kao oportunizam i kao odstupanja od socijalizma, zapravo od fikcija u njihovim glavama o društvu reda i pravde, koje, eto, mi nemamo, a u nekim drugim zemljama tybože postoji.

Politički smisao ekscesnog ljevičarenja precizno je naznačio drug Kardej, kada je komšatirao da se ono »obično završava i mora završiti jednim ili drugim oblikom birokratskog despotizma«. Takvo ljevičarenje i u našem društvu može izazvati određene ekscesne situacije, ali ne predstavlja i realnu snagu koja samostalno ugrožava ili uzima vlast; ono nije nikakva konzervativna ideologija niti se oslanja na iole homogene klasno-socijalne snage, ono nema uporišta u sferi privrede niti u najvažnijim i najorganiziranijim organizacijama i institucijama društva. Često se radi i o demoralizaciji pojedinaca, nihilizmu, negatorskoj malograđanskoj poziciji i o poziciji elitističke superiornosti, o uživljavanju u ulogu pravednika čistih ruku. A, najzad, radi se i o zbrici u glavama, o eklekticizmu, napabirčenosti, o »smješančijama« marksizma i drugih teorijskih orientacija, o pomodnom prividnom nonkomformizmu i o povici bezopasnih blefera.

Međutim, u iluzornom ljevičarstvu, osobito kod omladine, reflektiraju se i dublji poremećaji u našem društvenom kretanju. Ono je i reakcija na ozbiljne krizne trenutke i promajše u politici organiziranih socijalističkih snaga. U njemu ima i prirodnog nezadovoljstva, osobito mlađih naraštaja, zatećenim stanjem u odnosima i plemenitog revolta protiv tendencija restauracije ili održanja birokratsko-socijalističkih i reakcionarno-građanskih odnosa i oblike svijesti u našem društvenom biću i kretanju. Što je politika Saveza komunista dolazila na veće plićake — a ona je proteklih nekoliko godina stalno dolazila u velike plićake — to je i ovakvom ljevičarenju sigurno pogodovalo, to je i ljevičarsko opozicionarstvo više dolazilo do izražaja.

U krajnjoj liniji sam Savez komunista snosi najveću odgovornost i za one oblike svijesti i ponašanja kod mlađih naraštaja koji predstavljaju ova ili ona zastranjenja. Nesumnjiva je činjenica da je Savez komunista u proteklom razdoblju gubio kontakt s dijelovima omladine, kao i da su nesocijalističke tendencije koje su snažnije počele dolaziti do izražaja u našem društvenom razvoju, a na kojima su politički pali i dijelovi rukovodećih struktura Saveza komunista, snažnije utjecali i na omladinu, stimulirajući i u njezinim redovima pojave dezorientacije, apolitičnost, privatizaciju svijesti. Tehnobirokratske usurpacije ozbiljno su sužavale polje društvenog angažiranja mlađih.

*Stipe
Suvar*

76 Naš razvitak u pravcu »otvorenog« socijalizma, kao i nagomilavanje otpora samoupravljanju, stvarali su vrlo složene i konfliktne situacije i u odnosu na izrastanje i formiranje novih naraštaja, a mnoge su okolnosti vodile i još vode njihovoj potisnutosti u društvenom životu i suočavanju mogućnosti da one pokažu svoje nemirenje postajeći, svoj mladenački nemir i mladima svojstven patos nezadovoljstva u oblicima konstruktivne i odgovorne revolucionarnosti, pa su dolazili do izražaja i momenti desperatetskog kriticizma i naivnog bunta, kao i natruhe otvorenog cinizma. U nas je dolazio do odbacivanja mnogih dogmi i zabluda, kao i do velikih političkih i ideoleskih lomova, što je, i prvo i drugo, utjecalo na svijest mladih generacija, odnosno stvaralo je i stvara veliku konfliktost te svijesti. Nove generacije umnogome danas stječu vrlo fragmentarne predstave o društvu, a i dominacija kritizersrva i u Savezu komunista i u društvu skriva od njih cjelinu pozitivnih transformacija, pa se time kritizerska svijest u novim generacijama multiplicira.

Među intelektualnom omladinom posebno se nepovoljno izražava zaoštajanje cjelokupnog sistema obrazovanja za društvenim potrebama, što dijelove te omladine stavlja u zrakoprazan prostor i stvara kod njih osjećaj besperspektivnosti. To je onda dodatna podloga i neprilagođenom političkom ponašanju.

No, usprkos svim kritičkim ogradama, bilo bi vrlo nesmotreno ne vidjeti ispod svakojakog omladinskog ljevičarstva, kada nam smo i nije po volji, i revolucionarni potencijal i socijalističku usmjerenost većine, na koju Savez komunista može i treba računati.

Omladina je, kao što znamo, seismografski osjetljiva na otvorene društvene probleme, pa je to došlo, usprkos infiltracije i raznih neprijateljskih elemenata, do izražaja i u studentskim zbivanjima 1968. Dovoljno je podsjetiti na ocjenu, koju je tada dao drug Tito, da je ogroman dio studentske omladine, 90 posto studenata, poštena omladina, a i na činjenicu da su poznate Smjernice Predsjedništva i Izvršnog komiteta CK SKJ tada u mnogim svojim formulacijama odrazile zahtjeve koje su studenti postavljali i koje mi sada u realnom kursu partijske politike ugradujemo poslije 21. sjednice Predsjedništva SKJ, a naročito poslije Pisma. Čak su i desničarska manipuliranja dijelom studenata na našem Sveučilištu u 1971. godini zapravo počivala na zloupotrebljavanju zdravih socijalnih i nacionalnih osjećaja, doduše ne kod svih, ali kod mnogih.

Napominjem ovo, da bih naglasio i potrebu da kao marksisti i komunisti suptilno, angažirano i odgovorno pristupamo svim idejnim i političkim strujanjima među studentima i na Sveučilištu uopće i da znamo diferencirati i naše kriterije, taktku, sankcije. Jer, u nas se još uvek više daju opće diskvalifikacije »ljevičarenju«, nego što se poduzima analiza njegovih uzroka, njegovih socijalnih nosilaca i utjecaja, a onda se na toj osnovi ne pronalaze i najbolje, politički najpogodnije metode njihovog suzbijanja.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

77

A mi do takvih analiza, za koje su nužne i debate i slobode konfrontiranja i orijentacija na strpljiv idejni rad, naročito među omladinom, koja prihvata slične nazore i orijentacije, ne možemo doći, ako se reagira zabranama i ostaje naprsto na političkim osudama, koje izriču forumi i rukovodioци. Netešmo, onda, izgraditi ni najispravniju politiku koja uključuje i momenat preodgajanja, pridobijanja, vezanja ljudi za našu Partiju, jer često i najčešće se ne radi ni o kakvim klasnim neprijateljima, posebno među mladim ljudima koji se odaju tom i takvom ljevičarenju.

To, dakako, uključuje i praktičnu toleranciju prema greškama, a bespotrednu teorijsku i idejnu argumentiranu knjižniku.

Ne možemo i ne smijemo težiti da mlađi budu puki poslušnici, naši brojeri, imitacija nas četrdesetogodišnjaka ili šezdesetogodišnjača. I moramo biti strpljivi, moramo razvijati teorijski rad, uporno se boriti za naša uvjerenja argumentima: tako ćemo najlakše izlaziti na kraj i sa tendencijama nepromišljenih zaljetanja i prividnog avangardizma, s pozervtom, pa i salonskom revolucionarnošću na Sveučilištu.

U ČEMU SE DIFERENCIRAMO, MADA LJEVIČARI

Nisam siguran da je u nas danas veći, pa makar bio i elitni kapacitet, onaj intelektualac koji na nekom stranom sveučilištu, recimo na Berkeleyju, Humboldtu, Sorbonni, Columbiji, gdje duduše postoje ljevičarski studenti i profesori, propovijeda da je u Jugoslaviji staljinizam, karizmatska vlast i demokracije, jer nam je historija bila nesretna, a mentalitet nam je još primitivan, od onog intelektualca koji negdje u Obrovcu, Lapcu, Plavu, Derventi, mukotrпno djeluje, pa čak objašnjava čobaninu stvari koje se tiču izgradnje socijalizma. Tu se, mislim, diferenciramo pod parolom lijevog i ljevičarenja. Ne radimo isto i ne ponašamo se isto.

Nema posebnog odnosa Partije i inteligencije. Partija priznaje svaku inteligenciju koja se u tom smislu uključuje u klasu. A ona inteligencija koja hoće voditi bitku s Partijom zbog toga što nije dovoljno priznata na liniji da se održi kao elitna, privilegirana manjina — treba da ima problema! Družnje ne može biti.

ZASTO SUTE I STO RADE NEKI LJUDI?

Neki ljudi koji su nekada znali svojim britkim perom i svojim cjelokupnim opusom vojevati za ono čemu u kulturi teži Partija i to ne u smislu oslobađanja kulture, njezinog ozbiljenja u svakodnevnicu ljudskog mnoštva,

*Stipe
Suvar*

78 postali su, na žalost, salonski komunisti koji svakome dijele prijazne osmijehe, pa onako, u četiri oka, i ohrabruju malograđane u njihovom bijesu na tobožnje gušenje stvaralaštva, na tobožnja proganjanja plejade naših domaćih genija. A drugi su rezignirali, otpali, »skrenuli« zbog glupih nesporazuma, a ne zbog temeljitog duhovnog raskida s idealima našeg komunističkog pokreta, za koji su krvno vezani.

Spomenuo bih i činjenicu, koja mi izgleda neosporna, da je nešto što je tipično u ponašanju dijela intelektualaca, pa i kada ih smatramo partijskim intelektualcima ili intelektualcima koji su duhovnom orijentacijom vezani za naš komunistički pokret, da oni ponekad umišljaju sebi da Partiji mogu prediti sudjenje i da im je to glavni zadatak — mislim na jedno moralno-političko sudjenje — da je okrivljuju za ovo ili ono. A Partija onda reagira tako što ih isključuje iz svojih redova.

A bilo je, dakako, i nepotrebnih nesporazuma, poremećeni su neki sistemi komunikacije između partijskog tkiva i određenih osjetljivih segmenta inteligencije, i osobno smatram da je jedan dio ljudi otpao od Partije na štetu svoju i na štetu Partije i da se to u nizu slučajeva moglo izbjegić i time da je partijska politika u konkretnim momentima i situacijama bila nešto drugačija.

JEDNI VEĆ SUTE, DRUGI NE PRIDOLAZE

Neki su počeli dosta davno šutjeti i uporno šute.

Ima individualnih sudbina, za koje nam može biti žao što se tako dogodilo, ali činjenica je da nam je komunista — kulturni stvaralač, komunista — naučni stvaralač, komunista — sveučilišni profesor, komunista u institutu često neosjetno u poslijeratnom životu dolazio u vlastitu — da se tako izrazim — zamku. Počeo je razmišljati i o Partiji i o društvu i o dnevnoj politici tako kao da to nije njegova stvar, već je njegova stvar da vidi da li je to dobro, pa ako nije dobro da to osudi, a ako mu ne daš da to neprestano osuđuje, onda zašuti.

Postoji i drugi momenat: spopala nas je — da se tako izrazim — finoća. A radi se o ovome: na sastancima i na partijskim zborovima govori se vrlo očtro i načelno o stvarima. Ali dodete u realne društvene situacije, kada reakcioner trebate pokazati da je reakcioner koji se kisti slobodoljubivošću, i potapšat ćete ga po ramenu i kazati: znaš, dobro ti misliš. A na partijskom sastanku ćete ga osuđivati. Neki su ljudi ušli i u te škare. Dakle, privatno tapšu reakcionere a javno ih napadaju.

Dalje, mnogo je grešaka na strani partijskog operativnog dijela.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

79

Među piscima, likovnim umjetnicima, kazališnim radnicima, muzičarima, uzmimo umjetničku inteligenciju u užem smislu, pa i među prosvjetnim radnicima, relativno je malo članova Partije, manje negoli u redovima radničke klase, neposrednih proizvođača, a da se i ne govori o našoj birokratskopolitičkoj strukturi u užem smislu. Od pet zaposlenih u državnoj upravi četiri su u Partiji. Od 13 industrijskih radnika jedan je u Partiji. A došli smo u situaciju da od 100 kulturnih ili naučnih radnika jedan ili dva su u Partiji.

I onda, gledajte starosnu strukturu. U Partiji su iz redova stvaralača pretežno oni koji su još nosili pušku, koji su bili partizani, ili pak oni koji su u članstvo SK primljjeni u prvim poslijeratnim godinama.

Mlade generacije kulturnih stvaralača su navirale, a nisu ulazile u Partiju. Nismo li mi pre malo s njima radili, ali ne u smislu mecenatstva i birokratskog pokroviteljstva? Nisu bili uvlačeni u rad i politiku Partije. Postalo je posve nemormalno da književnik, ili neki drugi umjetnik ide u političkoj funkciji u neku općinu i da tamо tumači politiku Partije. On može doći na književno veće. A zašto bi to bilo nemoguće? Jedan Čangalović zna izvrsno govoriti o stvarima koje nisu samo pjevanje. Nismo ih koristili kao partijske aktiviste, nisu radili ni sudjelovali dovoljno u našoj politici. To se jedino ne odnosi toliko na najveća imena, koja su po principu reprezentacije birana u centralni ili u neki drugi komitet.

Tu je nastalo mnogo kratkih spojeva. Posrijedi je bio slab partijski rad s mladim generacijama stvaralačke inteligencije. Partija ih je ostavljala da budu plijen tradicionalne svijesti i snaga u traženju tradicionalnog položaja i uloge inteligencije.

Neophodan je velik organizatorski rad Partije na okupljanju ljudi, na izgrađivanju povjerenja ljudi. Nekad nam je čovjek na granici: da ga spasite za pokret ili da ga definitivno za pokret »odstrijelite«. I sve zavisi o tome što ćete u tom trenutku učiniti. Ako mu ponudite šansu da se pokaže i iskaže, možete ga spasiti za pokret. Ako u tom trenutku na njega pljucomete, odgurnuli ste ga od pokreta. I otici će u »bivše ljude«, u političko podzemlje, u opoziciju, pa i onda kad šuti, šuti kao razočaran i uvrijeđen. Tu mnogo stvari ne radimo kako bi trebalo. Mi se za kulturnog radnika, stvaraoca, za neki njegov problem zainteresiramo tek ako nešto »sumnjićivo« napiše, idejno »skrene«. Tek onda će nam postati i poznat, ukoliko inače nije afirmiran. Njegovo će se ime pročuti ako ga »prozovete« zbog nekog ekscesa.

Morali bismo se truditi da ih što manje prozivamo za eksceze, a da ih što više uprežemo u kola partijske dnevne politike. Ima na hiljade zadataka na kojima se oni mogu iskazati.

*Stipe
Suvar*

80

NI BEZ PARTIJE, NI BEZ ČOVJEKA

Trocki je malo pretjerao kada je formulirao devizu trockista: »Bez Partije mi smo ništa, sa Partijom mi smo sve«. Partija kao mitska sila, koja ne priznaje pojedince, ne može biti efikasna ni u smislu pomicanja historije kolosijecima progresu, ni u smislu ljudskog oslobođenja. Ali, ukoliko pojedinac sebe ne ugradi u organizirani pokret, ukoliko svoj etos ne stvara iz patosa pokreta, on ostaje sebično zakeralo u zapadiku historije. A ako pojedinac u pokretu nema pravo na svoje mišljenje, i na djelovanje u skladu sa svojim mišljenjem, uključujući i odricanje i samozataju, što onda ostaje od čovjeka i čemu onda taj pokret, ta partija?

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

VI

81

*PROTIV DOGMATIZMA****DOGMATSKI PRISTUP I ŽDANOVISTIČKI POSTUPCI
NISU EFIKASNE METODE***

Nasuprot dogmatskoj tendenciji, imamo na drugoj strani i tradicionalno, tipično građansko, liberalističko shvaćanje slobode stvaralaštva kao slobode pojedinca, kao apstraktnе slobode u smislu: govori i čini što hoćeš u sferi kulture. U svakom slučaju, u kulturi, u kulturnom stvaralaštvu moguće je i te kako raditi vrlo reškcionarne stvari, politički vrlo opasne stvari. Kako to sprečavati?

Dogmatski pristup i ždanovistički postupci nisu efikasne metode. Najefikasnija je metoda ona koju je Program Saveza komunista Jugoslavije odredio, a to je metoda idejne borbe u kulturi.

Što to znači?

Kritičari, komunisti, marksisti, revolucionari, progresivni ljudi, uporno pokazuju i dokazuju što je što. Raščlanjuju, argumentiraju, bore se i zalažu za određene vrednote, za određene kategorije, a ne djeluju kao dogmatski suci koji propisuju škole, stilove, tendencije stvaranja, itd. Analiziraju ljudski smisao kulturnih i umjetničkih tvorevina i zbivanja, utječu na socijalističko javno mnjenje, na svijest ljudi. I onda ta socijalistička masovna svijest ljudi pravi pritisak na kulturno stvaralaštvo, pritisak da se ideje progrusa i kulturne vrednote socijalizma ugrađuju u kulturno stvaralaštvo.

***DOGMATIZAM: DIJETE DNEVNOG POLITIČKOG
PRAGMATIZMA***

Dogmatizam je zapravo izraz težnje da se sve što se u kulturi zbiva podvrgne dnevnom političkom pragmatizmu. A to nije moguće. Jer, ono što želi-

*Stipe
Suvar*

- 82 mo postići u politici ne mora uvijek biti ni idealno ni moguće, pa težiti da se to automatski reflektira u kulturnom stvaralaštvu i kulturi znači zapravo — bar u ponečemu — ugroziti kulturno stvaralaštvo i kulturu.

U tom smislu mi možemo — da odmah spomenem i taj termin — ždanovizam uzeti kao sinonim za strogu dnevnu političku kontrolu nad kulturnom sferom, u smislu prava određenog političkog aparata, političke organizacije da precizno daje opis zadatka i kaže: ovo se smije, ovo se ne smije, a ako to što se ne smije netko ipak učini, onda su sankcije te i te. Sankcije su uglavnom, u tom slučaju, administrativne, represivne, sa napadom na političku slobodu čovjeka, itd.

NIJE, DAKAKO, SAMO INTELIGENCIJA GRESNA

Gоворио сам о poluintelligentu, о intelektualcima, а постоји код нас склонost — то sad objašnjavam, da se i meni ne bi to zamjerilo — da se za sve okrivljuje inteligencija. Međutim, sve se to manifestira i kod drugih. Samo je za one koji ne znaju promatrati naše društvo, vlastito društvo u kojem žive i djeluju, bilo iznenadenje što su i neki naoko vršni, gledajući po formalnim kriterijumima, komunisti, pa i politički rukovodioци, pali na ljepak nacionalističke ideologije, upregli se u takola, počeli joj služiti na ovaj ili onaj način. A to ne bi trebalo biti iznenadenje, jer je tu bio posrijedi momenat osiguranja svoga života kroz zaposjedanje punktova moći na jedan tipično malograđanski način.

Takov misli: postići će i čuvati svoju sitnu karijeru, prisvojiti će uz tu karijeru neke sinekure, neću ništa riskirati da to izgubim, pa ako izbjegne površinu društvenog života neka politička tendencija, kojoj na prvi pogled nismo sklon, iznenadit će se i sam koliko će joj postati privržen baš u toj računici da sačuvam ono što sam stekao ili da postignem ono što nisam postigao u ovoj projekciji sigurne karijere, održanja svog sitnog interesa, njegova branjenja pod svaku cijenu.

A u društvenom životu, pa i u partijskom životu, dnevnom, ima štošta što ide na ruku tome, jer se traži od ljudi često ovaj ili onaj način konformizma i oni se tome prilagođavaju.

Da se razumijemo, možemo u načelu reći da su sve klase i slojevi našeg društva podložni i reakcionarnim tendencijama. Ne smijemo idealizirati ni seljaštvo, ni radništvo! Uzmite činjenicu da je glavnina ustaške vojske i glavnina četništva bila sastavljena od seoskih golja. Ako bismo shematski razmišljali ne shvaćajući dobro Lenjuna, zaključili bismo, da je to seoski proletarijat ili poluproletarijat, koji je trebao biti u socijalističkoj revoluciji. A doista jedan je radio to i bio — mi smo imali i Čavke, i Samog, i besprizorne kojih su dodali u re-

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

83

voluciju i bili heroji — ali imali smo dosta seoskih golja u ustašama i četnicima i njima je onda rukovodilo nešto malo gospode i nešto tih seoskih dlikoša, koji su se također izdikali u zapovjednike, stožernike, političare nacionalističkih pokreta.

Ili, uzmimo radništvo. Ako ne ništa drugo, onda i u redovima radništva — ako postoji određena društvena klima — može doći do nacionalističkih pojava zbog priče koju dugo sluša da mu je loše. A nije mu sjajno. Ako u tu priču ubacite tezu da mu je loše zato što neka druga nacija tlači njegovu naciju i pljačka je, i u radništvu će tinjati i bujati i nacionalizam.

Vidite, uzmimo one koji su politički dolazili na tapet, te su i suđeni kao nacionalisti ili su upadali k nama kao diverzanti — to su često ljudi koji imaju radnička zanimanja. Dakle, ne smijemo nikoga idealizirati.

O ZAR SU SUMNJVJE DRAGOCJENE FRESKE?

Primjerice, podsjetio bih na detalj kada je dignuta uzbuna što su se u našim najutjecajnijim novinama reproducirale srednjovjekovne freske. Ne može se okvalificirati kao reakcionarno to što se reproduciraju lijepo i dragocjene srednjevjekovne freske! Doduše, nije sve to neovisno od konteksta. Jer, ako određene kulturne institucije, pa i novine, u okviru neke naše nacije ne-prestano reproduciraju ili lansiraju ili nameću ono što u knjigu te nacije reproducira samo tradicionalističku svijest, onda je to društveno relevantno pitanje koje spada u sferu idejne borbe u kulturi. A samo za sebe nije. Freske same po sebi za to nisu ni zasluzne ni krive.

TRADICIONALNA SVIJEST I U PARTIZANU GLEDA HAJDUKA

Kada sam spomenuo tradicionalnu svijest, mislio sam i na ovo: da partizane još i u filmu i drugdje tretiramo onako kako smo tretirali i hajduke. To je pristup: uvijek smo mi bili ovđe na ovom prostoru, na vjetrometini, gdje su nas šibale bure i oluje, uvijek smo bili dobri junaci, znali smo se boriti za svoju grudu i bio je prije hajduk, na njegovo mjesto je došao partizan. A kako dalje? Ne može se više doći na pozornicu suvremenosti ni samo pričom o borbi za naš opstanak i razvoj ni sa hajdukom ni sa partizanom prikazanim kao hajduk. I u tome je za mene ključno pitanje relacije revolucije i filma.

*Stipe
Suvar*

84

KAKO NE BI TREBALO OMLADINU »UPOZNAVATI« S NARODNOOSLOBODILAČKOM BORBOM

Danas je u Jugoslaviji oko 60% stanovništva mlađe od trideset godina. Prema tome, rodilo se od svršetka drugog svjetskog rata našvamo. I kada govorimo o NOB-i na bilo koji način, bilo kojim izražajnim sredstvima, mislim da prvenstveno govorimo — njima. Manje govorimo ili manje bismo trebali govoriti onima koji su bili sudionici NOB-e, bilo kao njezini nosioci, bilo kao njezini neprijatelji, jer u starijim generacijama ima i jednih i drugih.

Sada mi više NOB-u prikazujemo tako, da se bojimo da to ne bude u raskoraku sa sjećanjima živih učesnika i da se ne ogriješimo i o njihove ponekad prilično nepouzdane memoare. Više vodimo računa o tome i najviše nas je toga strah. Jer, može onda odmah neki društveno utjecajan pojedinac da nam spočitne antisocijalističko ponašanje, može nas neka društveno-politička organizacija prozvati. Kritičku pažnju, zbog raskoraka između onog što hoćemo i onog što postižemo, u tom smislu, po momu mišljenju, posebno zaslužuju škola i školski udžbenici, spomenici NOB-e, partizanske proslave i filmovi.

Škola i njezini udžbenici svode NOB-u još uvijek, na sedam ofanziva, borbe i diverzije. A ona je bila složeno zbivanje, u kojem je bilo na primjer i u redovima partizana i kukavičluka, uz herojstvo, bilo je i sektaštva, tračićnih zabluda, uz uzlete ljudske svesti i plemenitosti. Ne moramo o tome voditi računa radi malograđanske težnje za »demistifikacijom« NOB-e, već upravo radi privrženosti mlađih naraštaja njezinim tekvincama. Jer, ogoljela slika NOB-e ne uspostavlja kod mlađih stvarni duhovni kontakt s njenim porukama.

Nema srednje statistike o spomenicima NOB-e, ali se procjenjuje da ih je već oko 35.000, od onih velikih i uspjelih, do malih spomen-ploča po ulicama i školama. Mi te spomenike još gradimo. Glavne još nismo sagradili. Petrovu Goru treba pretvoriti u jedan cijeli spomenik. Sutjeska se još izgrađuje, Kožara isto tako treba da bude spomen-park. Ima tih mjesta još, i potrebine su još velike društvene investicije, i nije sporno da to treba učiniti. Mi smo sa zakašnjenjem počeli podizati najveće i najvažnije spomenike, koji neće biti mrtvi i statični, već živjeti svojim životom, memorijalnim, rekreativnim, dopunsko-privrednim. I to je dobro.

Ali, pogledajmo koliko imamo i neuspjelih spomenika, na kojima partizani nalikuju na ukočene kršćanske svece. A najviše se grieši u tome, što mi spomenike ne podizemo kao funkcionalne objekte, koji će nam služiti danas i sutra, recimo kao spomen-dom kulture, spomen-dom omladine, spomen-škola.

Mi moramo slaviti godišnjice i datume iz revolucionarne prošlosti, a kad kažemo »moramo« ne mislim reći da nas netko na to prisiljava. Etika revolu-

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

85

cije nam nalaže da ih slavimo ne samo danas nego i ubuduće i u slijedećem stoljeću. Ali nisam siguran da baš svaka desetina, svaki vod, svaka četa, mora slaviti trideset prvu, pa trideset drugu, trideset treću godinu svog osnutka, i pri tom slaviti itako da to i mnogo stoji, da se na to troše i značajna sredstva. Mogu to ljudski razumjeti sa stajališta onih koji su, kao partizani bili u toj četi, koji su u mjoj krvarili, ratovali. Oni treba da se okupljaju, oni su sada otišli na periferiju života u našem društvu, u penziju, često su i slabog zdravlja, ne baš sjajnih materijalnih prilika — jer imamo 240.000 materijalno ugroženih boraca koji su na nivou sirotinje, iako kod nas neupućeni misle da se za borce previše daje — pa za njih mnogo znači kad dobiju poziv, kad se nađu, itd.

Ali tu se мало pretjeralo. Znam da je proslava godišnjice jedne naše brigade nedavno stajala 240 milijuna dinara. I nije tu u prvom planu čak ni visina iznosa, koliko moralno-odgojni efekat.

Omladini se pri tom mogu nametati čak i određeni kompleksi, nije u to uvučena, ne prepoznaće to kao svoje. Ona mora participirati i u prošlosti samo ako se može u istom času mnogo više iskazati sama kao revolucionarni subjekat danas. Kompleks se nameće putem poruke: bili smo mi heroji, vidite kakvi smo bili, a onda iza toga dolazi ona pouka koja se uvijek otvoreno i ne formulira: a vidite kakvi ste vi danas. A onda je to često i pouka i na razini roditelji i djeoca, gdje roditelj uvijek ispadne protekom godina zاغlupljujući malogradčanin, koji vrši atentat na svijest svoje djece.

I, najzad, tu su i filmovi o NOB-i. Baš zato što ih se gleda masovno — knjige iz NOB-e i pjesme se ipak toliko ne čitaju i ne pjevaju koliko se gledaju filmovi — film je umjetnost koja najviše može sa NOB-om upoznavati nove naraštaje. I to filmu treba da ostane i ubuduće.

Cini mi se da smo dosad imali tri vala filmova o NOB-i. Prvi je val bio romantičarsko-naivni, film »Slavica« i drugi, odmah po izlasku iz revolucije, kad smo svi još bili opjeni tom plebejskom revolucijom i kad se taj njen zagnos ratni, poratni, obnoviteljski, još nije bio stišao.

I onda je došla naša spoznaja da moramo dati kompletniju istinu o NOB-i revoluciji. A zbog snage građanske svijesti i zbog svega onoga što smo u duhovnoj strukturi društva naslijedili, pomolila se malogradčanska teza o »demistifikaciji« NOB-e. I dobili smo, u sklopu malogradčanske duhovne kontrarevolucije, tzv. crni val, u kojem se vršilo i »demistificiranje« NOB-e, da bi se pokazalo da ona nije bila tako herojska i tako pozitivna. Pri tom je u nas i u filmu malogradčanski duh nastojao ispovijedati svoj tradicionalni kompleks, a taj je kompleks da Evropi i cijelom svijetu pokažemo, kako smo mi, eto, još i primitivni i nedemokrata, kako se u nas i ne gradi nekakav socijalizam, kako

*Stipe
Suvar*

86 je i NOB-a bila manje-više hajdučka borba, u kojoj je svako svakog klapo, bez obzira da li je bio četnik, ustaša ili partizan.

I najzad, dobili smo i treći val filmova o NOB-i. Bježeći od takvih tendencija »crnog vala« — a ja nisam za opći napad na sve ono što se podvelo pod crni val — naši filmski stvaraoci sada prave filmove o NOB-i u kojima dobroi ljudi ima i među partizanima i među neprijateljima, a i loših ljudi ima na jednoj i na drugoj strani. Ali pretežno se pravi film-strip o NOB-i, partizanski strip. Daju se i mozaici velikih epopeja, u kojima se glavni efekti očekuju od pirotehničke.

*POPU POP, BOBU BOB, A PRIMITIVCU
PRIMITIVAC!*

Prijete nam opasnosti da neki ljudi i jedna svijest koja i u Partiji ima uporište vrše pritisak — pod firmom borbe za idejnost, za revoluciju, za čuvanje njezinih tekovina, njezinih vrednota, za marksistički odgoj novih naraštaja, za to da se sve stvari i pojave stave na svoje mjesto, da se kaže popu pop, a bobu bob — da nas vraćaju prema postupcima i formulama koje u našem komunističkom pokretu nikad nisu imale neko veće uporište, a koje su u međunarodnom radničkom pokretu poznate pod imenom ždanovizma i staljinizma. Mi moramo biti budni i na tom poprištu. Tim tendencijama ne smijemo ni u jednom trenutku ni u čemu povlađivati.

Svatko u nas ima pravo na društvenu kritiku, pa i na kritiku umjetničkih tvorevina i rezultata. Kritiku može upućivati i bilo koja organizacija Socijalističkog saveza iz bilo kojeg našeg sela, ali da to automatski ne shvaćamo kao autentični izraz interesa i gledanja društvene baze, nego da to uzimamo kao povod za diskusiju, ne povlađujući apriori svakoj takvoj mogućoj kritici da nešto u kulturi i umjetnosti nije u redu.

Ne radi se tu o pitanju stručnosti i kvalificiranosti, nego se radi o društvenom sadržaju: zašto smo i zašto se moramo boriti. I kao što god smo za sve ono što u kulturi afirmaju ljudsko, humanističko, socijalističko, tako smo isto dužni da se borimo za razbijanje primitivne svijesti i mentaliteta, kojih, dakako, ima u obilju i u društvenoj bazi i iznad i izvan nje. Zbog toga je najvažnija javna kritička djelatnost, funkcioniranje javnog socijalističkog mišljenja, u kojem će se javljati i najmisaojiji, kreativno najjači ljudi, a ne stajati po strani i izigravati salonske, fine komuniste, koji, eto, neće da se hvataju u koštač i sa određenim simptomima primitivističkog ponašanja i gledanja.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

**SVI SMO MI, POD ODREĐENIM UVJETIMA, ĆUVARI
REVOLUCIJE**

87

Postoji i kritika neupućenih koji za sebe apriori svojataju pravo čuvara revolucije — a po meni revoluciju čuvaju oni koji je razvijaju, a ne oni koji su na nečem i negdje već zaostali — okreću se prema prošlosti i nužno postaju konzervativni. Svi smo mi, dakle, čuvari revolucije jedino ukoliko je razvijamo dalje. Radi se i o istupima bukača, vikača, »linijaša« koji su na liniji i u svakom trenutku, pa ma o čemu se radilo, i ma koliko stvari razumjeli ili ne razumjeli. Ta bukačka kritika vuče na određene vrste društvene represije, a naš komunistički pokret niti je za to, niti može biti. Mislim da takva kritika daje hrane i malograđanskim optužbama da je staljinizam uskrsmuo, da zbrajanjujemo mnoge stvari. To su, dakako, lažne optužbe. Evo primjera: poslije političkog obraćuna s nacionalizmom, u 1972. godini u Hrvatskoj je izašlo oko šest i po hiljada knjiga i drugih publikacija. A pod udar zakonskih paragrafa došle su dvije takve jedinice, od ukupno, ponavljam, šest i po hiljada. Ipak, u nas je u posljednje vrijeme — ja ću biti iskren — došlo do nekoliko postupaka i poteza, koji se ne mogu uzeti kao pravilo, već više kao izrazi određene nespremnosti organiziranih socijalističkih snaga u našoj zemlji da u svakom trenutku reagiraju onako kako je i u Programu Saveza komunista zapisano... Recimo, ima slučajeva da ljudi traže zabranu određene knjige, skidanje s televizije određene emisije, ili neke emisije za koju se zna da je pripremana, a da oni koji to traže nisu to ni čitali, ni gledali. Moramo, uostalom, imati povjerenja u radnog čovjeka, u mase, u široku javnost. Ne može jedan loš film, jedna loša knjiga skrenuti čovjeka sa socijalističkih pozicija. Biti ili ne biti na socijalističkim pozicijama određeno je mnogo bitnijim stvarima u životu i društvu. Slažem se s time da je to vrlo osjetljivo, naročito s obzirom na nove naraštaje. Ali, baš ako to čime smo nezadovoljni iskoristimo za javnu debatu, pokažemo što je što, i što tu nije u redu, onda smo tek postigli ono za čim težimo i rast će socijalistički utjecaj. Ovako ne postižemo željeni cilj, nego dajemo hranu malograđanskom kulačkom mišljenju i tezama reakcionarnih snaga da, eto, ne razvijamo socijalističku demokratiju, da težimo represijama u kulturi itd... Mi, dakako, ne moramo biti osjetljivi na to što govore malograđani, ali moramo biti osjetljivi na odjek glasina i raspoloženja u masama, u narodu.

**PROTIV BIROKRATSKE SAMOVOLJE, A ZA »MIJEŠANJE«
ARGUMENTIMA**

Moramo biti odlučno protiv birokratske političke kontrole intelektualnog stvaranja. Takva kontrola kao opasnost neprestano drijema u našem društvu, pa se njezini simptomi i danas sporadično javljaju, ali to nije naš glavni

*Stipe
Suvar*

88 problem. Ono što nas najviše ugrožava u kulturi jest reakcionarno nasljeđe, dominacija malograđanskih kriterija. Partija se upravo i prvenstveno zbog toga mora »miješati«. Pojave birokratske samovolje, nadmenosti i hirovitosti u odnosu prema kulturi i umjetnosti ne mogu se poistovjećivati s politikom Partije. Birokrat u nas nije valja sinonim za komunista, on je degenerirani komunista, pa i kad napravi glupi potez i lamsira ga u ime Partije ne dopustimo da malograđanski poluintelligent, proglašavajući sebe žrtvom, a neki birokratski potez samom esencijom partijske politike, diskreditira samu Partiju, ono što je ona već učinila i čini u svrhu stvaranja i razvijanja zbiljskih društvenih uvjeta slobode i procvata duhovnog stvaralaštva u ovom našem podneblju i na ovim našim prostorima.

»Miješanje«, za koje ja i te kako plediram, to su otvorene rasprave o tome što je što. To je strasno i ujedno razložno zalaganje komunista za svoja uvjerenja. To je marksistička kritika i marksistička revalorizacija kulturne baštine. To je borba za poštivanje socijalističkih kriterija. A marksisti u nas i progresivni ljudi često žmire, prave se vrlo učitivi kao da ne razumiju trikove i podmetanja. Ostavljamo same malograđane u uvjerenju da smo tobože glupi i da ne razumijemo stvari, a o čemu se radi mi i te kako razumijemo, jedino što ne djelujemo ili ne djelujemo dovoljno i najprimjerenijim metodama.

IDEJNO-POLITIČKU BORBU NE MOŽE VODITI JAVNI TUŽILAC

Idejno-političku borbu u nas ne može voditi javni tužilac. On će reagirati onda kada nađe da je učinjeno krivično djelo, a ne i onda kada se radi o političkim postupcima i sadržajima javnog života koji nisu u skladu ni sa interesima ni sa političkom organiziranim socijalističkim snaga, ali stvarno ne predstavljaju opasnost za društveni poredak. Isto tako, nitko valjda ne pomislija na to da se partijski komiteti i politička rukovodstva upliču u sastavljanja kazališnog, filmskog ili televizijskog programa, u realizaciju izdavačkih planova, u odluke nadležnih samoupravnih organa o namjeni i visini društvenih sredstava za pojedine potrebe i akcije u oblasti kulture. No, opravданo je da i ona javno reagiraju u slučajevima grubih političkih ekscesa i zloupotreba u sferi kulture, zauzimajući politički stav i dajući političku ocjenu.

Mi komunisti ne smijemo smetnuti s uma da će još dugo u društvu biti politički opozicionih tendencija i da će se one izražavati i u kulturi i umjetnosti. Njih se najbolje i najuspješnije može suzbijati javnim djelovanjem i vlastitim argumentiranim tumačenjima. Marksizam je, usprkos svojoj raznolikosti, pa i smjerovima pragmatičkih dogmatskih osnovašenja, najplodotvorniji i najutjecajniji pogled na svijet naše epohe. I nikad nije bio utjecajniji nego što je danas. Marksistička misaona angažiranost ne traži pomoći uštkivača i har-

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

angera, bučnih a ispraznih frazera. Ako smo marksisti na dostoјном intelektualnom i moralnom nivou, onda smo i u idejnoj borbi jači i najjači.

89

Malograđanski poluinteligent, koji je masovna pojava u našoj kulturi, prvi uživa u atmosferi sitnih afera i raspaljivog politikanstva; on voli da sebe vidi kao žrtvu, stradalnika, prognanika, patničkog slobodoumnika, koji, eto, ne smije slobodno stvarati i čije genijalne tvorbe ne mogu ugledati svjetlo dana.

Naša kulturna politika mora biti lenjinistička. U njoj ne smije dolaziti do manipulacije ljudima u ime kratkonočnih političkih, politikantskih i najrazličitijih grupno-staleških interesa. Na radnog čovjeka, građanina, ne smajemo gledati kao na zbljenjenu ovcu kojom svatko može manipulirati i koja će samim time što čita, gleda i sluša nešto što možda ima antisocijalistički podtekst odmah i prihvati antisocijalističke poruke.

Moramo se protiviti i tendencijama da se s političkim skupova i govornicama vrše prozivke ljudi i djela, a bez prethodne pažljive kritike i ocjene tih djebla od strane onih koji su doista kompetentni u umjetničkoj i znanstvenoj kritici. Sada se susrećemo s pojavama da pojedinci pa čak i grupe u ime foruma i organizacija oštro osuđuju autore i djela, a da nisu upoznati s meritumom stvari, da nisu ni čitali ni slušali, već eto, reagiraju da bi pokazali svoju tobžnju revolucionarnost. Osim toga, ne bismo smjeli podupirati sklonost da se proizvoljna tumačenja nameću kao politički meritorna. Nekome se pričini da je nešto »sumnjivo«, pa na osnovu svog ukusa i umišljene povrijeđenosti proziva, traži zabrane, svojata avangardnost borca za socijalizam. Određenim ljudima i sredinama to može biti i dobro pokriće za inertnost u unapređenju kulturnog života u svojoj sredini i za posvemašnu nebrigu o kulturnim sadržajima u svakidašnjem životu radnog čovjeka. Lakše je priklučiti se, s aferaškim mentalitetom, osudama »deformacija« u tzv. reprezentativnoj kulturi nego u vlastitoj sredini iskorjenjivati analfabetizam, siromaštvo duhovnog života i naslage svih mogućih primitivizama.

Partija mora otvarati mogućnosti za dijaloge. Šutnja je nepoželjnija od govorenja. Mi se nemamo čega ni stidjeti ni bojati. Komunistički je pokret u svega nekoliko desetljeća u našoj zemlji učinio vrlo mnogo na afirmaciji svesti i dostojanstva čovjeka i na prevladavanju atavističkih poriva i primitivnog mentaliteta što su ih namrla stoljeća. Raspravljajmo o svemu što ljudi zakuplja. I sprečavajmo moguća raspretanja slijepih strasti smirenom, humanom politikom, dosljednošću, otvorenosću, misaonom snagom i praktičnom po-duzimljivošću u duhu najboljih tradicija komunističkog pokreta i marksističke misli u nas i u svijetu.

PRAVO I NA CRNE ISTINE

Nitko istinski progresivan u nas ne može biti za lakirovku, uljepšavanje društva u kojem živimo. Društvena stvarnost u nas obiluje i crnim istinama.

*Stipe
Suvar*

- 90 I ne možemo biti ni protiv umjetničkog fiksiranja crnih istina. Ali jedno je to, a drugo pamfletistica i dehumanizirajuća tendencioznost pod firmom umjetnosti.

Bilo bi i vrlo nepoželjno, da ne kažemo težu riječ, kada bi se u nas »raskrinkavao« neki autor zbog rečenica koje npr. izgovara neki junak njegova dje la kao fašista, reakcionar ili primitivac. Dakako da takva »kritika« nema ni šta zajedničko s marksističkom umjetničkom kritikom.

**DA NAM SE ZA SAVEZNIKE NE NAMETNU
MEDIOKRITETI**

Boreći se za mijenjanje odnosa u kulturi i za komunističke vrednote, za stvaralaštvo koje nas obogaćuje ljudskošću, moramo paziti da nam se za saveznike ne nametnu razni mediokriteti koji — što je mediokritetima inače svojstveno — vrebaju na svoje šanse, na svoje trenutke gromoglasnosti i zaklijnjanja u ideale, u čijoj službi već ograničenošću svog nestvaralačkog i ispraznog bića, ne mogu biti. Protiv mediokriteta i mediokritetstva u kulturi ne mogu se boriti sami mediokriteti. Oni su slični bez obzira na zastave. S pravom je, u tom kontekstu, upozorenju da u odnosima kakve u sadašnjem trenutku zatičemo, zapravo u etatističkim odnosima koji u kulturi još dominiraju, sloboda stvaralaštva može da se u mnogo čemu pojavi i kao sloboda mediokriteta, kao sloboda profiterstva i održanja lažnih veličina. Princip slobode stvaralaštva podrazumijeva djelatnost i djelovanje organizirane svijesti društva. Društveni automatizam u historijskim okolnostima neprevladanog klasnog društva podređuje stvaralaštvo robovanju silama kapitala i otudene moći, državnim interesima i elitističkim monopolima. Angažman u širenju društvenog prostora za stvaralaštvo znači ujedno i angažman na razaranju postojećih odnosa u našem društvu i kulturi koji pogoduju diktatu činovnika. Pri tome činovnik može povikati: držite lopova, hineći kao da upravo on nije prvi na udaru. Barjak ideološke hajke — za koju naš komunistički pokret nije i ne može biti, ali om jest i mora biti za otvorenou i principijelnu idejnu borbu — mogli bi spremno preuzeti razni uhlebljenici u kulturi, nosioci nestvaralačkog prosjeka, koji najviše vape za državnom pomoći i mecenatskom zaštitom i koji bi upravo u samoupravnom ugrađivanju kulture u cijelokupan udruženi rad trebali izgubiti svoje zaštićene parazitske pozicije, sagrađene u etatističkim odnosima. Oni bi mogli tražiti za sebe alibi, pozivajući se na svoju političku pravovjernost, a u stvari prirodno težeći obrani i nametanju vlastitih parcijalnih interesa.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

**PROTIV AUTORITETA FORUMA, A ZA AUTORITET
MIŠLJENJA**

91

Osuđujući pojedini pamfletski ispad, koji se tu i tamno krije pod krinkom marksističke analize i pristupa, mi ne bismo, kao komunisti i marksisti, smjeli pribjegavati nedozvoljenim generalizacijama. Jer, ipak ne smijemo smetnuti s uma da je marksistička misao upravo u našoj zemlji i sredini doživjela određenu renesansu i procvat, više no i u jednoj drugoj socijalističkoj zemlji u današnjem trenutku. Kategorije presude u ime foruma, u ime partiskoga aparata, ili pak dnevnih taktičkih potreba političke akcije, ne mogu nadomjestiti argumente, kritičku uvjerljivost, misaonu prodornost, pa i veliki stvaralački trud onih koji hoće da na poprištu marksizma prosuđuju i o njemu samome. Autoritet foruma, mislim da to ne treba dokazivati, pri tom je surrogat autoritetu mišljenja.

Nama, dakako, ne treba onaj i onakav »marksizam« koji se svodi na opravdavanje, pa čak i apologiju i apoteozu svih tokova i mjera dnevne partiske i društvene politike. Jer, taj i takav marksizam je i bez duše i bez uma; on je štetodinski; on razoružava i odbaja i nove naraštaje, budući da oni ne mogu u njemu naći uporište vlastite stvaralačke orientacije u mijenjanju svijeta na principima socijalizma, na principima humanizma koji je historijski moguć i opipljiv.

*Stipe
Suvar*

92

VII

ZA MARXA ILI ZA WEBERA

KAKO SU STVARI S MARKSIZMOM STAJALE I KAKO STOJE?

Vjerojatno je u Hrvatskoj nešto više nego drugdje došla do izražaja težnja da se eliminira marksizam iz sistema odgoja i opće naobrazbe. No, ta je težnja prisutna svuda u Jugoslaviji. Prvi uzrok leži u tome što se dio rukovodećih partijskih struktura po svojem načinu života i po svom intelektualnom formatu udaljuje od marksizma. Dok su se borili za vlast, komunisti su učili, intelektualno se ospozobljavali, djelovali su kao borbena duhovna manjina, koja mora pridobijati mase. Ali kad su došli na vlast, neki su se više posvetili lovu i ribolovu nego marksizmu. Želim reći da se u našem rukovodećem partijskom kadru javlja neko rutinerstvo, pragmatizam, usmjerenost na svakodnevni empirizam. Drugi uzrok leži u tome što u socijalnoj strukturi Partije dominiraju srednjim slojevima, međutim nije nimalo stalo do obnavljanja i afirmiranja marksizma. Treći je uzrok u atmosferi, koju stvara komercijalizacija kulture, poplava kiča i korova, pred kojom ozbiljna misao bježi u rezervat.

U srednjim i na visokim školama još ono malo marksizma što je ostalo reducirano je na predavanja, koja s pravim, istinskim marksizmom imaju malo veze.

Ponavljaju se sheme iz »dijamata«, a ponegdje variraju i pasusi iz četvrtog poglavљa Staljinovog »Kratkog kursa historije SKP(b)« ili pak neki opći sociološki pojmovi, a koji se iznose više mehanički nego marksistički analitički. To mlade generacije ne privlači, već ih odbija. Od takvog marksizma nemaju nikakve koristi. Takav je marksizam direktno štetan, jer u usporedbi s njim postaje privlačniji čak teizam, tj. naivne vjerske predstave koje teolozi i svećenici spretno umotavaju u veo intelektualnosti.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

93

Svemu tome valja također dodati da je prosvjeta u cjelini izgubila na društvenom statusu i ugledu, dok je socijalni i materijalni položaj prosvjetnih radnika prouzrokovao da je među njima napredovala negativna selekcija. Najuspjehniji mladi ljudi nisu se opredijelili za prosvjetu već su iz nje bježali. U najslabijem su položaju upravo društvene nauke, koje su također pastorčad u srednjim školama i na sveučilištu. Na taj način, oni školski predmeti koji mogu najviše djelovati na intelektualni svijet mладог čovjeka, na primjer književnost ili povijest, ostaju u rukama onog dijela inteligencije koja je bila odgojena u tradicionalizmu i intelektualnim horizontima XIX stoljeća.

U nas se sada više radi na obnovi marksizma odnosno marksističkog odgoja. Bilo bi dobro da pametni ljudi napišu dobre udžbenike, da stvore kvalitetnu literaturu za mладог čovjeka koji naše društvo gleda i doživljava otvorenim očima. Ne smijemo mu prikazivati »lakiranu« stvarnost, nego dati kritičku nemilosrdnu analizu, iz koje će lako izvući zaključak, da je taj naš socijalizam, jugoslovenski, balkanski, ili seljački ili kakav već hoćete, u mnogo čemu očajno slab, ali da se zaputio pravcem socijalističkog samoupravljanja i da je to još uvijek neusporedivo bolja perspektiva nego da pristupimo Varšavskom ili Atlanskom paktu. To je naša jedina vertikala. Pa, potrudimo se da je što bolje razvijamo.

Što je najvežnije? Da o tome pišu najbolji marksisti, da poboljšamo sastav kadra koji na srednjim i visokim školama predaje sociologiju, filozofiju i srodne predmete, te da Partija, koliko god je to moguće, utječe na to kako bi te predmete počeli predavati sposobni mladi ljudi.

O »MARKSIZMU« I MARKSIZMU

Danas su u nas prisutna barem tri pristupa, tri orientacije u marksizmu, od kojih onda dvije moramo odbacivati i u tom smislu govoriti o »marksizmu« (nevodnom marksizmu).

Dogmatsko-apologetska marksizam reducira promatranje svijeta i društva na nekoliko ogoljenih kanona i zapravo se srozava na svojevršnu teologiju. Njegove pristaše na naše društvo gledaju kao na savršeni poredak, a u svim pojavama i odnosima u društvu koji ih ne zadovoljavaju ili vide prste imaginarnog neprijatelja ili ih tumače kao propuste subjektivnih snaga. Ta i takva vrsta marksizma na žalost prevladava u našem sistemu javnog odgoja i obrazovanja. Nisam siguran da mnogi i danas ne propagiraju takav marksizam. A naš je posao u tome, da takav »marksizam« zapravo istjeramo iz škola a ne da ga šinimo, jer može samo odbojno djelovati na senzibilitet i tragalačku prirodu novih naraštaja.

*Stipe
Suvar*

94 *Apstraktno-kritički marksizam* reducira se na osudu postojeće stvarnosti zbog toga što ona ne odgovara idejama i idealima. Polazeći od hegelijanske maksime: ako se činjenice ne slažu s idejama, ako se stvarnost ne podudara s mislima, tim gore po stvarnost, nosioci takvog »marksizma« u nas ne samo da padaju u iskušenje da odbace i osude sve socijalističke snage u našem društvu zbog tobožnjeg izdajstva marksističkih idea, nego i da uplove u vode raznih elitičkih obmana o društvu, koje bi se lijepe razvijalo samo onda ako bi njime upravljali mudri i neporočni ljudi, koji su dakako, u velikoj mjeri. Odatle pa do anarhističkog i kvazislobodarskog ponašanja očajnika nije ni korak daleko. A da se i ne govori o tome kako će to utjecati na mlađe: da bježe u rezervate, da izigravaju neprilagođenu elitu, da žmire pred djelovanjem koje je historijski moguće kao progresivno djelovanje, da misaono opovrgavaju društvo a praktički sabotiraju od sudjelovanja u njegovom mukotrpnom mijenjanju.

Marksizam kao kritika svakidašnjeg života, što je jedini sadržaj koji revože osvajati možgove i srca i novih naraštaja, prije svega znači i morao biti značiti analizu, razgoličavanje konkretnog društva, u kojem čovjek živi, analizu i razgoličavanje onog što se čovjeku i što se sa čovjekom svaki dan zbiva, da bi se čovjek svjesno uhvatio u koštac sa društvom i svakidašnjicom, pa i sa samim sobom, i da bi zbilju mijenjao prema humanističkim vizijama, po ljudskoj mjeri, ali u konkretno mogućim historijskim okolnostima. Taj i takav marksizam jedino može biti inspirativno djelatan, i ne može se reducirati niti na uljepšavanje društva, niti na njegovo odbacivanje zbog toga što nije u skladu s našim najčistijim vizijama, s našim idealima koji se već danas ne mogu ozbiljiti, ali mogu sutra pod uvjetom da to danas mijenjamo.

Postoji u nas veliki deficit u marksizmu te vrste, zapravo jedinom istinskom i plodonosnom marksizmu.

Ako je smisao naših nastojanja za širenjem marksizma i u novim generacijama — mada se trebamo kloniti iluzije da će svi ljudi, pa i svi mladi ljudi, pa čak i njihova većina biti marksisti po izgrađenom uvjerenju ne samo u dogledno vrijeme, nego bilo kad ubuduće — u širenju takvog analitičkokritičkog, na konkretno akciono ljudsko djelovanje, na mijenjanju društva i svijeta prema principima socijalizma i komunizma usmjereni mišljenje i razmišljanje, onda, dakako, moramo i u praktičnom i u organizacionom smislu, i u smislu idejne i političke borbe, učiniti sve da krećimo put i njegovom prodoru u nove naraštaje.

BITI OPREZAN PREMA MARKSISTIČKIM ZONGLERIMA

Imamo već dosta, previše pozivanja na marksizam od strane onih koji ne pokazuju i bojim se ne mogu ni pokazati snagu i sposobnost kreativnih

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

marksista. Radi se o žonglerima marksističkom frazeologijom, a čini mi se nerijetko i o onima koji misle da su našli alibi za svoju sterilnost, galameći na druge po onom pravilu: držite lopova! Moramo biti oprezni, veoma oprezni prema navodnim marksistima, koji danas izranjaju iz pomrčine i džu svoj glas patosa i povika: evo, mi smo tu, mi smo oni pravi, ali smo bili potisnuti, diskvalificirani, onemogućeni. A pogledajte ne njih već njihova djela, pa ćete vidjeti da tih djela ili nema ili da su koještarije, kojima se može — kada je na primjer riječ o obrazovanju studenata i učenika — više mlade odbiti od marksizma nego privući njemu.

Morali bismo zavesti jednu vrstu poreza i na svojevrstan marksistički šund, koji se na toj osnovi plasira. U protivnom platit ćemo račun time što ćemo još više zaglušiti uši mlađih generacija i u njihove glave utuvi tek po koju osiromašemu dogmu, kanon, svojevrsam religijsko-patetični kategorijalni aparat, čiji je jedini smisao da marksizam kao pogled na svijet kompromitira.

O BESMISLU »MARKSIZMA« KOJI NE OSJEĆA TLO POD SOBOM

Danas je u nas dosta proširena kritika Partije u ime marksizma. Pojedinci i grupe i u samoj Partiji i izvan nje, koje javno mnjenje smatra marksistima, ili oni barem sebe drže marksistima, dokazuju pomoću Marxa, a i bez njega, da naša Partija, da naš komunistički pokret i nije više marksistički orijentiran, štaviše, da to možda nikad nije ni bio, da je Partija čak i protiv onog pravog, istinskog marksizma, koji je stvaralački, kritički, bespoštedan, te da podupire samo navodni marksizam, onaj zaglupljujući sadržaj ispravnih dogmi, koje jedino služe za propagandni arsenal i za skrivanje stvarnih tokova društva koji tobože znače praktično opovrgavanje marksizma.

Mislim da svođenje marksizma na borbu protiv Partije u našim današnjim uvjetima ipak znači jednu vrstu izdaje samog marksizma.

Koliko god Partija nije bezgrešna i koliko god ona pravi konkretnе promašaje, koliko god su i mnogi njezini članovi najobičniji filistri, koliko god Partiji ne treba tepati, pogotovo jer je ona zapravo organizirani pokret na vlasti, toliko »marksizam« koji ignorira praktična dostignuća naše revolucije, koji dovodi u pitanje njezin osnovni sadržaj i orientaciju, pa i zasluge Partije za taj sadržaj i orientaciju, predstavlja, najblaže rečeno, skolastičku diverziju. Jer, ono što je bilo i jest jezgro samog marksizma: da čovjek može mijenjati društvo; da na vlast treba da dođe radnička klasa i dokine i vlast i klase; da svi ljudi mogu, stvarajući vlastitu povijest, izboriti zajedništvo u upravljanju svojim stvarima, čemu je uvjet da ne vladaju jedni drugima; da ljudska većina najzad može doći do riječi — ne samo da je naš komunistički

**Stipe
Suvar**

96 pokret usvajao kao inspiraciju već je u konkretnim historijskim uvjetima maksimalno učinio na praktičnoj realizaciji marksističkih spoznaja, i to u oružanoj socijalističkoj revoluciji, u samoupravnoj orientaciji i u ljudskom osmisljavanju društvenih tokova u nas, usprkos tome što možemo biti i duboko nezadovoljni mnogim praktičnim tokovima našeg života, za koje smo i mi komunisti prvenstveno odgovorni. Pitam, koji je politički pokret u svijetu, koji se poziva na marksizam, učinio više od našeg?

Takav marksizam, koji odbacuje pokret, u čijem je krilu ponikao, u svakom je slučaju, rekao bih, društveno perverzan i ponešto izražava i mazohističke porive u samom našem pokretu, ali kada posebno u ovoj prilici o tome govorim, mislim na njegovo određeno štetočinsko značenje u odnosu na društvenu svijest i društveno ponašanje novih generacija. Jer, kod tih generacija prvenstveno formira negatorsku, kritizersku, kontemplirajuću svijest umjesto konkretne kritičke i akcionalno usmjerenе društvene svijesti i ponašanja — na tome onda često padaju ljevičari i ljevičarenja, pa se to i u nas događalo i događa.

MARKSIZAM ELITA JE MARKSIZAM ZA ELITE!

Marksizam elita, koliko god bio suptilan, mora uvenuti kao nježna blijeda biljčica. Kao da smo u tom pogledu zaboravili na klasičnu marksističku devizu, da kada ideje ovlađuju masama postaju materijalna snaga. U nas su marksističke ideje, doduše, ovladale masama kroz samoupravljački pokret i svijest, ali se ni samoupravljanje ne može reproducirati spontano i stihijno, i time se i samo može izvitoperiti. Stoga je, čini mi se, bitka za idejnu svijest, za teorijsko osposobljavanje masa, a pogotovo novih generacija, presudna, jer elite ne mogu voditi društvo, a da ne teže da ovjekovječe svoju privilegiju upravljanja.

MALA STETA, A JOŠ MANJA KORIST OD KATEDARSKOG MARKSIZMA

Dakako, mi imamo i katedarski otmjenog marksizma koji vrlo suptilno tumači Marxa, ali ne priznaje ovom društvu iole značajnije socijalističke tekocene i našim se društvom bavi pretežno da bi upozoravao na incidente, deformacije, odstupanja, itd. Tako se inspirira samo novoljevičarski trans dijela mlađih i dijela izolirane humanističke inteligencije. I to je sva šteta i korist od takvog marksizma.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

**MNOGO MARKSOLOGA, SVE VIŠE FUNKCIONALISTA,
JOŠ UVIJEK DOVOLJNO DOGMATIKA, A MALO MARKSISTA**

97

U proteklim desetljećima u nas je došlo i do velikog prodora funkcionalističke metode proučavanja društvenih pojava, posebno u sociologiji, ekonomiji, psihologiji, pa i u filozofiji, što je bilo zakonomjerno, jer kako je i u nas narastao tehnobirokratski monopol, tako je on tražio i sebi primjerenu nauku, efikasan naučni instrumentarij promicanja svojeg pogleda na svijet. Marksisti će u nas morati voditi dosta tešku bitku da suzbiju, ili barem ograniči prodror funkcionalističkog načina mišljenja, koji nema sposobnosti da uđe u dubinu društvenih pojava i da uočava društvene protivvjećnosti.

Kada sam spomenuo da marksologa imamo, a marksista manje, mislio sam i na činjenicu da na sveučilištima i drugdje imamo na hiljadu i hiljadu profesionalnih proizvođača i tumača marksizma, ali da, na primjer, iako se vrlo mnogo sporimo o biću i strukturi naše radničke klase nemamo, ili barem meni nije poznata, niti jednu ozbiljnju empirijsku studiju o tome kako stoji stvar sa radničkom klasom u samom poduzeću i u cijelom društvu. Iako mnogo govorimo o socijalnim nejednakostima, koliko znam nemamo niti jednu ozbiljniju empirijsku studiju o socijalnim nejednakostima.

Da ne spominjem posebno kako je kod nas, što je vrlo važno, veoma nerazvijena politička ekonomija socijalizma, što je u stvari naprimjerenija sociologija socijalističkoga društva.

Kreativni domet mnogih marksista po pozivu je skroman ili nikakav. Imamo na stotine i tisuće socijalističkih doktora nauka i magistara, ali ne i zadovoljavajuću produžidju studija o samoupravljanju. Gotovo da su strandi dali bolje studije od nas.

U naš cvjetaju prave resavske škole prepisivača, prepričavalaca i preživača. Izlazi mnogo knjiga, ali u mnogima se na neki način prosipa prazno u šuplje, i ostaje daleko od zbiljskih problema društva i njegovog razvoja. Radi se često i o puškoj apologetskoj produžidji ili pak o pravno-normativnom egzibicionizmu, koji norme uzima kao stvarnost.

Zabrinjavajuće je i stanje među predavačima društvenih predmeta na nedruštvenim fakultetima i višim školama. Prevladava, čini mi se, dogmatsko ukalupljeno tumačenje bez uvida u naše procese i odnose.

**I NAUKA, BOŽE MOJ, ZNA BITI I SLIJEGA
I GLUHA!**

Kao što dobro znate, postoji slijepa i gluha nauka i tehnokratske nauka, i nauka koja nije u stanju da vidi prst ispred nosa, a pravda se da je nauka.

**Stipe
Suvar**

98 Prema tome, moramo biti oprezni prema tezi koja govori da nauka uvi-jek mora prethoditi politici. Ali ono što je potrebno, za što se potrebno boriti, to je da politika uvi-jek bude osmišljena analizom, naučnom analizom stvarnosti, i to marksističkom naučnom analizom. Nije nam stalo do bilo koje politike. Jer, vi možete dobro voditi pragmatističku politiku, naslonjenu na filozofiju pragmatizma, pozitivističku politiku naslonjenu na filozofiju pozitivizma. A mi hoćemo socijalističku politiku, naslonjenu na filozofiju marksizma. I u tom smislu nauka bi stvarno trebala prožimati politiku.

Bit će otvoren: mislim da se u nas dogodio određeni rascjep, koji nas izbacuje i na neke plićake.

Nauka i politika su se u nekim stvarima — mislim na marksističku nauku — razdvajale. Nauka je sve više bježala na univerzitete, u institute, za katedre i tamo je doživjela sudbinu katedarskog marksizma, koji se upustio u manje-više plitke kritike društva.

A s druge strane, u politici potrebe dnevnog života, teška revolucionarna misija da se održi društveni i politički kurs u novoj Jugoslaviji i da se put sa-moupravljanja nastavi, nije ostavljala dovoljno vremena za razmišljanje.

Bili smo idealisti. Mislimo smo da je dovoljno dobro stvar zamisliti, pa da ćemo je brzo ostvariti. A onda smo bili idealisti u tome što smo smatrali da je svijet starog društva, građanskog društva i u društvenim odnosima i u našim svijestima više iščezao nego što je stvarno iščezao. I zaljetali smo se. Tu je naša nauka, marksistička nauka, mislim podbacivala, nije dovoljno dava-va svoj prilog.

Ali, tu ima još jedan momenat. Analizirajte naš komunistički pokret. Mislim na ljudе u njemu. Kao što je to i V. Bakarić objašnjavao, teorijski nove ideje formulira jedna manjina. Tako mora biti. A važno je u kojim uvjetima i s kojih pozicija se ona izbori za to. Možda mislite da smo kolektivno svi »izmislili« radničke amandmane i OUR-e. To je u najdubljem smislu izšlo iz analize našeg socijalističkog kretanja, ali to je teorijski uboljila jedna ma-njina. Mislim da nam je ta manjina postala pretamka i da se prvenstveno svodi na najbolje i najprogramiše naše revolucionare, koji su bili i jesu, 30 ili 40 godina, u ulozi glavnih teoretičara i praktičara našeg socijalističkog i komunističkog pokreta. A u novim generacijama, u partijski je aparatu ulazi-lo i mnogo ljudi koji ne znaju razmišljati, koji nisu dobro marksistički obrazovani. O tome je jednom govorio drug Dolanc. I tu je onda naš problem. Dok je Lenjin imao prvu socijalističku vladu na kugli zemaljskoj tako sa-stavljenu da je američki komunista Williams napisao: »Ne, buržoazija nikad nije bila u stanju da stvari tako obrazovanu i tako pametnu vladu. Lenjinov je kabinet duhovno jači nego bilo kaška katedra i bilo kakva vlast u svijetu«. Doduše, bilo je to vrijeme Oktobra, ali je činjenica da se od Lenjina naovamo, u politbiroima, u centralnim komitetima i u partijskom aparatu (a on je pri-tom ključan u praktičnoj politici, prema tome ako on grieveši u praktičnoj po-

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

litici može grijesiti i zbog teoriske neizgrađenosti) desilo mnogo nepoželjnog 99
i zbog opadanja prosječne teorijske sposobnosti onih koji su obavljali praktične dužnosti.

Spoj teorije i prakse je vrlo težak. Traži izuzetne ličnosti. Jer, obično netko uđe toliko u teoriju da je nesposoban za mijenjanje praktičnog života. A netko ode u mijenjanje praktičnog života toliko da ne razmišlja, ne stigne razmisiliti o tome što čini. I nama se u Jugoslaviji počelo događati to da smo često, kao komunisti i socijalisti, uvjereni u mnoge stvari da su istinski socijalističke i komunističke, a kad im »uđete pod kožu« pokaže se da nemaju veze s izvornim smisлом marksizma i komunizma i socijalističke ideologije.

U tome je problem odnosa teorije i prakse. Mislim da moramo u onom segmentu Partije, koji je najvažniji u dnevnim bitkama Partije, veoma jačati teorijsku moć, pripremljenost, sposobnost.

Nije, dakaško, problem što u nas član centralnog komiteta ili član politbiroa ili netko tko ima visoku državnu i društvenu funkciju kritizira neki roman ili knjigu. Štoviše, poželjno je da to čini. Samo je pitanje da li to znači i kako to čini. Nikad ne bih postavljao pitanje funkcije. Međutim, ako to činiš samo silom funkcije i daš samo uobičajene političke kvalifikacije iz jednog frazerskog dnevnog repertoara, onda ljude oko sebe preplašiš, a ne razvjeniš. A trebalo bi obnuto: razuvjeri ih, a ne preplašiš.

Mislim da su u svemu tome prisutni naši problemi odnosa teorije i prakse. Nauka se u nas na katedrama, u institutima zatvorila u neki svoj rutinski svijet, odatile često psuje društvo ili prepisuje Ustav i rezolucije, pa ih nezgrapno, još lošije nego mi u dnevnim političkim krugovima, komentira. Nazvao sam to resavskim školama, pa su se pojedinoi ljudili. A ima u nas na stotine socijalističkih doktora nauka koji nisu u stanju objasniti elementarne stvari u društvenoj strukturi i zbiljanjima. Napisali su, doduše, naoko mnogo učenih knjiga. A nama ne treba mnogo bilo kakvih učenih knjiga, nego mnogo knjiga koje plijene intelektualnom snagom i istinskom analizom i našeg društva i svjetske suvremenosti.

O PROCVATU PROFESORIJALNE NAUKE, A TO ZNAČI I O PROCVATU POZITIVIZMA

U nas je došlo do relativno velikog rasta, upravo do bujanja, one naуke koju je Marx pežorativno nazvao profesorijalnom. Ona je još pretežno tradicionalno organizirana i pretežno primjenjuje tradicionalne kriterije vrednovanja i pozitivističku metodu. Ona još preuzima ono što je građansko društvo pružilo, razvijajući nauku. Pri tome je nevažno da li se pojedinci pozivaju na Marxa i marksizam ili ih zaobilaze i prešućuju. For-

*Stipe
Suvar*

100 malno pozivanje na marksizam ne mijenja bit pozitivizma. U toj profesorijalnoj nauci još prevladavaju klanski odnosi, monopolji, privatizacija. Osnovno je za nju da se nekako reproducira i širi svoju institucionalnu mrežu i da stvara šanse za naučnu i akademsku karijeru.

U analizi našeg društva i suvremenog svijeta profesorijalna nauka je uglavnom sterilna. Ona se na to relativno malo orijentira. Ona, doduše, proučava ličnost, organizaciju, ekonomiju, kulturu, itd., ali na provjereni pozitivističko-scientistički način, insistirajući i na provjeravanju notornih sitnih činjenica.

U institutima i drugdje uglavnom prevladava činovnički, mediokritetski mentalitet sveden na logiku: treba preživjeti, treba ponešto i raditi i odraditi, a titule, zvanja, sinekure dolaze protekom vremena, bez obzira da li je pojedinac doista dao doprinos nauci ili je više-manje uspješno simulirao naučnog radnika.

ILI MARX I LENJIN ILI WEBER I DURKHEIM

Mnogi od nas znaju na pamet Lenjinovu definiciju klase, ali strukturu vlastitog društva nismo proučavali ili smo sve manje proučavali. Išli smo ili na teoriju radnog naroda, koja je bijeg od lenjinske teorije klasa ili smo išli na funkcionalističku teoriju stratifikacije, koja je uvezena od američke sociologije, a američka sociologija je opet nadahnuta Weberovim i Durkheimovim, a ne Marxovim pogledima na podjelu rada i na strukturu društva.

NE BI NAS NI FILOZOFOKRATI USREĆILI

Veće korišćenje znanosti u vođenju društva, u planiranju i predviđanju budućnosti svakako je neophodno. Samo, čuvajmo se i znanstvenika, koji sve više podsjećaju na vrače u suvremenim izdanjima. Pitagora je bio vrlo mudar i vrlo znanstven u svojem dobu, pa je zaveo krvavu diktaturu. Ne vjerujem u Platone koji bi najbolje vladali. Treba se boriti za to da vladaju svi ljudi sami sobom, svojom društvenom zajednicom. »Tehnologija« vladanja u društvu je u velikom raskoraku s tehnologijom prerade prirode, koja je pobegla daleko naprijed, pa je upravo taj raskorak najveća opasnost naše epohe. Zbog zao-stalosti društvenog stroja prijeti nam uništenje od dostignuća ljudskog ovla-davanja prirodom! Vlast filozofa i znanstvenika vjerojatno bi bila najopasnija vlast na principu vladavine elita. Jer, pored ostalog, opasan je i sam njihov osjećaj superiornosti. Izlaz, dakle, nije da sve složenijim društвom upravlja jedna sve mudrija manjina, već da se svi ljudi sposobne za zajedničko uprav-ljanje.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

VIII

101

KULTURA U SOCIJALIZMU

**KRATKA REMINENCIJA O HISTORIJSKOJ UZAJAMNOSTI
KULTURE I INTELIGENCIJE**

Pojmovi »elitna« i »aristokratska« kultura nisu istoznačni. To su povijesno sukcesivni tipovi kulture. Aristokratska se kultura preobrazila u elitnu pojavom inteligencije kao jednog sve brojnijeg društvenog međusloja ili sloja, koji više nije identičan sa samom vladajućom klasom. Inteligencija je do pojave građanskog društva, sa vrlo složenom društvenom podjelom rada, bila dio vladajuće klase, ili štoviše poklapala se s tom klasom. To se odnosi i na dvorske budale, kao najkvalitetnije intelektualce u srednjem vijeku, na popove, zvjezdozname i medike. Svi su ti »intelektualci« bili direktno integrirani u vladajuću klasu.

U građanskom društvu javlja se inteligencija, koja je sve brojnija, a nije identična sa samom vladajućom klasom, nego stoji po strani. Doduše, ona je u duhovnoj službi vladajuće klase, a dijelom u nju i uključena, ali je i u otvorenoj opoziciji; dio inteligencije javlja se kao »dezterer« iz vladajuće klase i svu svoju energiju stavlja u službu oslobođenja potlačenih, u službu humanističkog revolucionarnog prevrata.

**OBRAZOVANJE I ZNANOST JOŠ SU U TRADICIONALnim
KOLOTEČINAMA**

Obrazovanje je možda fundament kulture koju hoćemo. A obrazovanje je u nas do dan-danas također ostalo tradicionalno, sa svojim tradicionalnim vrednotama. Rekao bih da prosječna građanska, ljudska svijest u nas uglavnom još uvijek svoja izvorišta ima u 19. stoljeću, kada su konture sistema vrednota na našem tlu izgrađene u građanskom smislu kao potreba nacionalnog roman-tizma. Nacionalni romantizam izgradio je vrednote koje se po sili imerdje do

*Stipe
Suvar*

102 dan-danas reproduciraju, pa na jednoj strani proizvode ili pukog apolitičnog malogradanina ako više nije tradicionalni rodoljub, ili ako je rodoljub na tradicionalnoj osnovi onda od njega proizvode zaslijepljenog nacionalistu. Stoga je reforma obrazovanja ključna sa stajališta vrednotu. Trebalo bi zapravo poštici to, da svijet rada, mukotrpni ljudski svijet rada modelira obrazovanje prema vlastitim potrebama da se humanizira. A to onda provedeno na praktičan jezik znači da se u nas nove generacije ne školiju sa statusom predodređenog gospodina i onog koji bježi iz radničke klase pa dođe najzad u radnu aktivnost i u životnu sredinu s ambicijom gospodskog skorojevića i mesije koji izigrava neku posebnost i nekakvu inteligenciju, već da pobijedi praksa obrazovanja uz rad i iznicanja ljudi u tim stvaralačkim životnim ulogama, bilo u materijalnoj, bilo u duhovnoj sferi ne s ambicijom da se bježi iz klase, iz svijeta rada, nego da se iznutra oni mijenjaju i dokidaju.

Slično vrijedi i za znanost. Znanost je u nas danas opet mješavina tradicionalnog institucionalizma i turističkog globtroterskog hohšapleraja, koji isto tako svoje osnovne inspiracije ne crpi iz svijeta rada i ne udovoljava potrebama svijeta rada. Sve što se zbiva u kulturi ne može biti bez promjena u obrazovanju i nauci temeljiti transformirano. Jer, u najširem smislu i obrazovanje i nauku moramo u tom smislu uključiti u kulturu. Nije, dakako, dovoljno stvoriti interesne zajednice, jer one također mogu biti manipulativni sistemi za privatne monopole, pa to da faktično opet odlučuje o sve-mu jedna formalna uska grupa, elita, a da ljudi iz radničkih sredina samo statiraju i glasaju o raspodjeli sredstava koja se manje-više i dalje pribiru preko budžeta. Tu moramo mnogo više činiti i izvan samog koncepta interesnih zajednica i shvatiti prave zadatke i u interesnim zajednicama, ako ne mislimo da napravimo samo jedan institucionalni promašaj.

NEMA MALO KAZALIŠTA, ALI NEMA NI DEMOKRATIZACIJE KULTURE

Mi smo naslijedili mrežu tradicionalnih kulturnih institucija koja je bila uglavnom koncentrirana u onakve gradske centre kakve smo imali i služila tankim slojevima inteligencije i građanskoj klasi koja u nas nije bila naročito razvijena. Poslije oslobođenja te su se institucije razmnožile. Mi smo zemlja koja u svijetu ima relativno najviše, s obzirom na broj stanovnika, profesionalnih kazališta, opera i filharmonija — ako se ne varam ima ih više od 100; imamo više od 300 muzeja, galerija i drugih ustanova. Ta je mreža, dakle, razmnažana ali je ostala u svojim klasičnim ulogama i statično raspoređena. Za našu kulturu u tom smislu još vrijedi određena metropolitani-zacija, kako se to obično naziva. A većina našeg stanovništva živjela je u tra-

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

dicionalnoj seoskoj, narodnoj kulturi u unutrašnjosti, u tridesetak hiljada naših sela kao malih zatvorenih zajednica. I sada je socijalizam ta sela probudio, svijet je krenuo prema gradovima, prekid s usmenom seoskom kulturom bio je dosta žestok, ali više vanjski i formalan, a tradicionalne institucije nisu se demokratizirale i nisu promijenile svoje sadržaje, ostale su i dalje nedostupne. I u taj vakuum uletjela su sredstva masovnog informiranja kao prenosioци kulturnih tekovina, i to, što je u svijetu zakonomjerno, ne najčešće vrhunskih kulturnih ostvarenja, već njihovih rašećerenih surrogata. A mi nismo imali utvrđen sistem vrednota koje treba prenositi preko sredstava masovnog informiranja u sadržajima masovne kulture, i čini mi se da ni danas ne znamo u tom smislu što hoćemo. Prema tome, ne snalaze se ni oni koji su u ulozi prenosnika i distributera masovne kulture u televizijskim studijama, u radio-studijama, u velikim novinama, malim novinama, na radio-stanicama, od kojih mnoge lokalne na najprimitivniji način inzistiraju na trgovini narodnim i kvazinarodnim pjesmama i »popularnim« gradskim pjesmama.

Nije bilo, dakle, sistema vrednota kojima bi se znali rukovoditi i oni kojima je to profesija, koji to plasiraju. A nije bilo ni utvrđenog društvenog mehanizma koji bi sprečavao vulgarni komercijalizam, u koji na kraju krajeva morajući ići oni koji to plasiraju ako nisu na drugi način materijalno osigurani. To znači potrebne su nam dvije stvari: jasan sistem vrednota i izgrađena društvena politika eliminiranja stihijske tržišta, društvenih dotačija, stvaranja fondova, da se iz društvenih sredstava pokrije ono što se inače ne može pokriti ili se ne smije pokriti kroz vulgarni komercijalizam na tržištu. A jednom i drugom moglo bi služiti kao onaj glavni institucionalni okvir to što u kulturi hoćemo stvaranjem samoupravnih interesnih zajednica.

MASAMA DALEKO, A ELITI I SNOBOVIMA **DOSTUPNO**

Mi smo, čini se, do dan-danas ostali i jesmo još uveliko insuficijentni u tome što nismo dobro razradili sistem socijalističkih vrednota u kulturi i što smo u kulturi više težili širenju i pršavljaju takozvanih tekovina industrijske civilizacije, nego njihovom smještanju i osmišljavanju u mogući sistem socijalističkih kulturnih vrednota.

Zatim, imali smo narastanje mreže kulturnih institucija, ali i nasljeđivanje njihove tradicionalne uloge. Imamo mnogo više kazališta, opera, filharmonija, muzeja nego prije revolucije. Nije, dakle, istina da imamo malo tih institucija. Ali istina je da one još uvijek rade na više-manje tradicionalan način, te da su i dalje pretežno dostupne eliti i snobovima.

*Stipe
Suvar*

104

U NASLIJEĐENOJ JE KULTURI I SAMOUPRAVLJANJE ISPADALO SMIJEŠNO

Naša je kultura, kao sektor, kao djelatnost još uglavnom strukturirana kao naslijedena kultura starog klasnog društva. Još postoji njezina zatvorenost u tradicionalne institucije, koje su prilično nepokretnе, koje pokazuju malo inventivnosti u pravcu vlastite demokratizacije. U tom smislu kultura je dostupna samo užim dijelovima društva, često malograđanskog i snobovskog profila, pa je u takvoj naslijedenoj kulturi i ono što smo do sada pokušavali razvijati kao samoupravljanje ispadalo prilično smiješno. To je onda bilo malo izopačeno samoupravljanje, koje je pogodovalo privatizaciji, klanovima, monopolima, održavanju cehovskog i staleškog mentaliteta u kulturi i općenito zatvorenosti kulture prema cjelini društvenog bića.

Dakako, proces demokratizacije kulture, usprkos svemu, uznapredovao je, ali je više bio rezultat promjena u društvenoj podjeli rada i prodora tzv. industrijske civilizacije nego smisljenog djelovanja socijalističkih snaga u smislu kulturne revolucije, o kojoj je svojedobno Lenjin govorio, u smislu afirmiranja i širenja novih ljudskih vrednota, vrednota koje ostvaruju historijske interese radničke klase.

OTPORI I KLASNE PRIVILEGIJE U KULTURI

Treba spomenuti da smo mi u kulturi postigli veliki napredak kada bi se stvari gledale s aspekta kvantiteta. Međutim, u kvalitativnom smislu naše društvo nije napravilo ništa više do početne korake u transformaciji kulture: da postane način života, svakodnevnost svih pripadnika društvene zajednice. Novi Ustav daje dobru generalnu orientaciju, ali stvar je u tome kako će se organizirati socijalističke snage u našoj zemlji da bi praktično postavile i osztvarile takvu orientaciju.

Dok na toj osnovi ne bude izvršena dubbla transformacija u kulturnoj sferi, prirodno će se pojavljivati otpori socijalističkom programu i postavljenim ciljevima. Njihovi socijalni nosioci bit će, kao što su bili i do sada, oni koji uživaju kulturne privilegije, koje pak proizlaze iz klasne prirode društvene podjele rada. Konkretno to znači da će nosioci tih otpora biti oni koji u kulturnoj sferi posjeduju monopole, cehovsku i stalešku poziciju, mogućnost privatizacije kulturnih institucija, mogućnost da manipuliraju kulturom i kulturnim potrebama i da u kulturi nameću dehumanizatorski sadržaj svojstven preživjeloj građanskoj civilizaciji, sadržaj koja nudi lažno izobilje dobara, no duhovno osiromašuje čovjeka.

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

105

Naš komunistički pokret i socijalističke snage u našoj zemlji nisu uradile dovoljno na planu marksističke revalorizacije kulturnih baština i svih naslijedenih tokova ranijeg klasnog poretku. To nam se osvećuje u trajanju mitološke i mistifikatorske svijesti i u održavanju pa čak i jačanju onih pojava i odnosa u duhovnom životu koje su karakteristične za građansko društvo, odnosno u robovanju pojedinih grupacija, institucijama, provincialnim i konzervativnim kriterijumima i konceptima.

Da bi marksistička kritika doživjela procvat i polet, neophodno je ne samo mnogo više uvažavati sve vrste društvene kritike kao neizostavnu komponentu duhovnog stvaranja, već i postići dublje promjene masovne društvene svijesti koja je još uvijek zarobljena ne samo nataloženim primitivnim mentalitetom i tradicionalnim shvaćanjima, već i stješnjenim prilikama svakodnevnog čovjekovog života. To drugim riječima znači da budemo i kritični i kritičari. Tada će profesionalna kritika imati plodno tlo za svoje stvaralačke i marksističke interpretacije kulturnih pojava, odnosa i kretanja.

Treba reći da smo izgubili dio generacije mladih kritičara koji su, marksistički neobrazovani, lako nasjedali tezi da je marksizam mrtav, da o njemu više nema što da se kaže i da on kao takav ne može biti plodno tlo za bogatu duhovnu orientaciju. Zbog toga su oni većinom bili privrženi tradicionalnog koncepta estetičarskog steriliteta i konfekcijskog pozitivizma u kritici. Zato je borba za formiranje i afirmiranje novih generacija kritičara koji će znati i umjeti da se služe moćnim duhovnim oružjem marksizma jedna od najvažnijih zadaća, iza koje mora stajati i Savez komunista.

KULTURA MANJINE I KULTURA UDRUŽENIH RADNIKA ILI PITANJE O NEGACIJI NEGACIJE

Ukoliko čovjek ne egzistira kao djelomični radnik u Marxovu smislu, kao izolirani proizvođač, izolirani prodavač nečega, izolirani kupac nečega, izolirani konzument kulture već kao društveno biće koje svoju stvaralačku poziciju u svijetu rada izražava u cjelini društva, on time i kulturu koju smo zatekli kao kulturu u građanskom smislu, kao sektor, ukras, tržišnu potrebu i manipulativnu sadržinu mijenja u kulturu udruženih radnika, koja sadrži punoču življenja, dostupnost najdragocjenijih tekovina ljudskog duha i mašte. To onda znači i prisvajanje kulture od udruženih radnika, a znači i dokidanje svake elite u kulturi, svakog posebnog sloja dušebrižnika u kulturi, dokidanje i onakve kulture koja je kao institucionalna, ukraćena, od svijeta rada i cjeline društvene reprodukcije, odvojena sfera, služila društvenoj manjini. To, dakako, ne znači da se »dokidaju« genijalni pjesnici, skladatelji ili kipari, a ne znači ni to da ćemo svi to moći biti.

*Stipe
Suvar*

106

MASOVNA KULTURA — PRIRODAN IZRAZ GRAĐANSKE INTELIGENCIJE

Pojam masovne kulture, zapravo je — i oko toga se bije idejna borba — korelativan pojmovima: masovno društvo, masovna potrošnja, masovna demokracija, masovna potreba, masa u smislu množine ljudi, i indicira pojavljivanje na sceni suvremenosti golemyh ljudskih masa koje je kapitalistički način proizvodnje preveo iz tradicionalnog apatičnog seoskog života i u gradovima još namnožio. Te su mase stavljene u položaj da s jedne strane njihovim potrebama i ljudskim perspektivama komandira kapitalističko tržiste, a na drugoj strani vladajuće klase i uopće društvene manjine na osnovu klasne hijerarhije i moći odlučivanja. Klasna se hijerarhija, naravno, izvodi iz prava prisvajanja, iz nekog vlasništva, a postoji država i sve ono što zovemo organizirano nasilje što tu vladavinu održava.

Masovna kultura je u stvari sadržaj onog što se kroz manipulativne sisteme i preko tržišta nudi toj golemoj, i u takvom položaju, ljudskoj masi, kao njezin duhovni svijet, kao njezina duhovna potreba. Masa traži upravo ono što joj se nudi, jer ono što joj se nudi formira njezine potrebe. Ona nema ljudsku poziciju u kojoj bi sama izgrađivala svoje potrebe u smislu duhovnog života koji bi bio svakidašnji društveni, ljudskošću oplemenjeni život.

Prema tome, u najdubljem smislu, masovna je kultura način života kapitalističke civilizacije. I na koji je način razoriti? (Upozorit ćemo i na drugo značenje masovne kulture, prema tome, uvijek moramo imati na umu njezina dva značenja.)

Ona se može razoriti samo mijenjanjem onih odnosa proizvodnje i društvenog života koji je utemeljuju i dovodenjem ljudske većine u položaj subjekta u svijetu rada, subjekta materijalne i duhovne kreacije, u položaj kreatora vlastitog svakidašnjeg života.

I to je naš kurs. To je smisao socijalizma koji ovdje gradimo.

Nasuprot tako definiranoj masovnoj kulturi egzistira tradicionalna elitsna ili aristokratska kultura, kao kultura ljudske manjine, koja postoji od trenutka nastanka ljudskog društva. To je kultura aristokracije, političke i duhovne. Ona u neku ruku sabire cijelu kulturu društva, pa prema tome i kulturu narodnih masa koje su živele u takozvanoj agrarnoj civilizaciji, ali je dostupna jednoj manjini. Da budem jasniji: to je kultura koju stvara jedna manjina u ulozi intelektualnog stvaraoca u društvenoj podjeli rada. Ta je elitsna kultura onda došla u ruke sloja ili međusloja inteligencije u kapitalističkom društvu, koji se razmnažao kao duhovni poslužitelj građanske klase. Naime, građanska je klasa — time se suočavamo s pitanjem: odakle svoj korijen vuče tradicionalizam intelligencije i čime je njen tradicionalno ponašanje i u

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

našem društvu historijski uvjetovano — umnažala inteligenciju koja će oprav- 107 davati i izgrađivati njene duhovne horizonte.

Inteligencija se u tom smislu u građanskom društvu naslanjala na inteligenciju koja je prije toga bila identična sa samom vladajućom klasom. U srednjem su vijeku najbolji intelektualci bili dvorske lude, svećenici i mislioci koji proučavaju nebo, koji unapređuju matematiku i medicinu, ali intelektualci su bili i vitezovi koji su pjevali pjesme. Feudalna klasa je imala svoje zabave, kazališta, crkve, škole. U tom aristokratskom društvu, inteligencija i politička aristokracija bile su manje-više identične.

U građanskom svijetu tvorničar nije i duhovni stvaralac, jednako kao što radnik nije duhovni stvaralac, već tvorničar preuzima ulogu menece u kulturi.

Inteligencija, sve brojnija u građanskom društvu, našla se onda u projevu između služenja buržoaskoj klasi i vlastitih stvaračkih potreba. Ona više na masovnu kulturu koju na kraju krajeva sama proizvodi i distribuirala u društvu.

Aristokratizam kulturnih institucija i osjećaj izdvojenosti i duhovne superiornosti inteligencije sukobili su se sa masovnom produkcijom kapitalističkog tržišta, što je rezultiralo povikom na masovnu kulturu.

Ali ta tako zvana masovna kultura je i prirodan izraz građanske inteligencije — jedna bez druge ne bi mogle opstojati.

Prema tome, dokidamjem i jedne i druge mi postižemo ono što bismo možda mogli nazvati demokratskom kulturom, ili postižemo kulturnu revoluciju u socijalizmu u onom smislu o kojem je govorio Lenjin.

INTELIGENCIJA U MAKLUANOVSKOM SVJETLU

Mc Luhan nam dočarava svjetsko selo koje stvara televizor. Globus nam se svakog dana useljava u sobu — preko televizijskog ekrana i novinskog stupa. Ali to je ipak svijet posredovan bez našeg izbora, bez naše mogućnosti da drugačije u njemu sudjelujemo osim pasivnim primanjem slika i poruka.

Ono što danas zovemo revolucijom, bilo u kulturnom bilo u socijalnom smislu, nije ništa drugo nego istiskivanje posrednika koji imaju moć manipulacije, jer, napomenuh, vlast više nije direktno glavosječilačka, nego manipulativna, služi se svijetom strojeva, da ljudima uputi svoje poruke, da ih prilagodava sebi, da provede duhovnu dominaciju i da se ovjekovječi. I onda ima i svoj sluganski aparat: slojeve inteligencije, armije novinara, reportera, spikeru, režisera, šminckera i kostimografa. Doduše, S. M. Lipset samo ponekog novinara svrstava među intelektualce, ali nije ovdje riječ o kreativnom već o poslužnom: velika većina svekolike inteligencije nema danas drugu ulogu do one uslužnika u manipulativnim sistemima, zapravo prastaru ulogu u klasnom društvu — sluge vlastodršca.

*Stipe
Švar*

108

O MASOVNOJ KULTURI I O UVJETIMA NJEZINA DOKIDANJA

Tradicionalne elitiste, aristokrate duha užasava i sam sklop riječi koji sadrži u sebi pojam mase. Imate bijes Ortega y Gasseta u »Pobuni masa«, imate na drugoj strani sociopsihološku visekciju »Usamljene gomile« Davida Riesmama. Masa je shvaćena kao neorganizirano ljudsko mnoštvo, s kojim se manipulira preko kapitalističkog tržišta. Tačka masa traži masovnu kulturu.

Prema tome, ako nam je do dokidanja kulture u smislu masovne kulture, onda je to zapravo potreba da se dokinu manjupulativni sistemi manjina koji toj amorfnoj masi nude kao tobože njene autentične potrebe ono što žele plasirati radi širenja i održanja kapitalističkog tržišta.

Socijalizam je tu situaciju naslijedio i ne može iskočiti iz svoje kože, jer, najzad, i ovđe postoji tržište, višak vrijednosti i višak rada. Prema tome, mijenjanje ljudskih proizvodnih odnosa, mijenjanje odnosa u svijetu ljudske proizvodnje, ljudskog rada, revolucioniranje te društvene »base« u smislu da udruženi radnici počinju upravljati prije svega svijetom svog rada, uvjetima svog svakidašnjeg života, plodovima tog rada, da ih počinju kontrolirati, samo iz sebe izaziva preobrazbu i u sferi kulturnih potreba, utoliko što onda čovjek nije više izgubljeni pripadnik amorfnih ljudskih gomila, već subjekt sa svojim ljudskim individualitetom koji se onda udružuje, društveno pokazuje i nije ni neki izolirani proizvođač, izolirani prodavač nečega, izolirani kupac nečega, izolirani konzument kulture, već društveno biće koje se od te svoje stvaralačke pozicije u svijetu rada izražava u cjelini društva i time i tu kulturu koju smo zatekli u građanskom smislu kao masovnu kulturu mijenja u kulturu koja je dostupna svima, a koja sadrži sve najdragocjenije ljudske tekovine od pradavne povjesti čovjeka pa preko svega onog što su srednjevekovni vitezovi stvarali, do svih tekovina u kulturi koje možemo s jedne strane smatrati destrukcijom klasnog društva, a s druge strane afirmacijom humanog kao cjeline. I to onda znači prisvajanje kulture od udruženih radnika, i to onda znači »likvidirati« poseban sloj dušebržnika u kulturi, a i kulturu shvaćenu kao institucionalmu, ukrćenu, od svijeta rada i cjeline društvene reprodukcije odvojenu sferu koja služi samo jednoj društvenoj manjini.

AKO NAM JE DO UKIDANJA LAŽNE MASOVNE KULTURE...

U vakuumu na jednoj strani iščezavala je stara seoska kultura a na drugoj nije dovoljno izgrađivana nova civilizacijska kultura koja bi bila prožeta socijalističkim vrednotama — došlo je do širenja »masovne kulture« kao uni-

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

verzalnog surogata stvarnog kulturnog života ljudi koji je korespondentan 109 tržištu proizvođenja umjetnih potreba.

Prenosnici i distributeri takve masovne kulture i u nas, u radio i televizijskim studijima, u velikotiražnim i malotiražnim novinama, u filmskim i diskografskim kućama, u cijeloj tzv. industriji kulture bili su dezorientirani i prepustali su se tobоžnjem diktatu tržišta kulturnih usluga, koje su sami stvarali. Zapostavili smo bitku za nove, socijalističke kulturne potrebe i vrednote, a nije bilo ni izgrađenog društvenog mehanizma, kojim bi se suzbijao vulgarni komercijalizam, na koji — na kraju krajeva — morajući oni koji kulturu »plasiraju«.

To nije bio put ni zasnivanja nove socijalističke kulture, ni demokratizacije kulture. Prava, autentična kultura i dalje je ostajala u sjajnoj izolaciji, rezervirana za manjinu.

Ako nam je do dokidanja lažne masovne kulture, one kulture koja čovjeka tobоže čini kulturnim a osiromašuje ga — a do toga nam jest i mora biti — onda je neophodna politika istinske demokratizacije kulture u smislu radnikovog ovladavanja i kulturom i reprodukcijom kulture kao svojim svakidašnjim životom.

Radi se o historijskom zadatku da se u uvjetima socijalizma i u kulturi dokinu manipulativni sistemi u rukama manjine, koja amorfnoj masi u sferi proizvodnog i rutinskog rada nudi kao tobоže njezine autentične potrebe ono što se želi plasirati radi održavanja kapitalističkog tržišta.

NASA JE REVOLUCIJA BILA NAJKULTURNIJA REVOLUCIJA SA STAJALIŠTA LJUDSKE VIZIJE

Kako je moguće izvesti neku revoluciju, a da ta revolucija u najdubljem smislu nije neka kultura i nije materijalizacija određenog pogleda na svijet, određene ljudske vizije?

Ako sa tog stanovišta promatramo našu revoluciju, možemo s punim pravom reći da je ona bila najkulturnija revolucija sa stajališta ljudske vizije. Težnja k ljudskijem životu koja je u nju bila ugrađena, koja se pretvarala u akcije masa, koja je stvarala Nikoletinu Bursaću i Jovicu Ježu, to je bila srž revolucije. Radilo se o promjeni duhovnog horizonta milijunskih masa u revoluciji.

I, sada je važno, da li mi tom trasom revolucije dosljedno nastavljamo. A uporedio s tim, naravno, imamo mnogo pojavnog što nije dobro, gdje mi pravimo promašaje i propuste. Bilo je mnogo smiješnih stvari i ima ih, mnogo konflikata, mnogo nesporazuma. To nije nebitno, ali nije ni ključno da bi potkri-

*Stipe
Suvar*

110 jepilo tvrdnju da postoji tobože rascjep i nepomirljivost između revolucije i kulture. Ne može biti revolucije na djelu ako ona nije kulturna. U tom smislu mi danas moramo u našoj zemlji razjašnjavati sve ove stvari. U nas idejna bitka protiv kontrarevolucije u kulturni mora biti izvedena iz te i takve revolucionarne vizije.

A kontrarevolucija je na djelu i onda kada se naziva revolucijom, ukoliko teži za povratkom prošlosti u društvenim odnosima i društvenoj svijesti. To bi mogla biti najšira definicija kontrarevolucije. Revolucija je, naprotiv, uvijek okrenuta prema budućnosti, preuzimajući iz prošlosti ono što je ljudsko, ali odbacujući okove prošlosti koji nisu ljudski. U tome je ta razlika između revolucije i kontrarevolucije.

Sa tog stajališta imamo i u razdobljima revolucije mnogo tih, po svojoj biti, kontrarevolucionarnih manifestacija i u umjetnosti i kulturi, i u redovima revolucionarnih snaga.

Mi smo imali pod firmom obrane "stvaralaštva proširenu i jednu kontrarevolucionarnu tezu, objektivno kontrarevolucionarnu.

Partija je žinjistirala svojedobno, nije važno da li 1939, 1940. ili 1947. ili 1948. na nekakvim timofjevskim pravilima u kulturi. I onda su i neki značajni ljudi u našem pokretu počeli iz toga izvlačiti zaključak da je Partija gušila umjetnost i kulturu, ne shvaćajući zapravo da je sama revolucija značila afirmaciju kulture i revolucionarni kulturni preobrt.

KOMUNIZAM JE SVRHA I KULTURNE POLITIKE!

Danas nas građanski mislioci — a to je ozbiljna tema i za marksiste, premda mnogi marksisti to potcjenjuju — plaše ekološkom katastrofom. Zapravo, radi se o lomljivosti svijeta bogatstva, koji proizvodi građansko društvo.

Građanska filozofija progrusa, koja u biti još zarobljava i socijalističko društvo, temelji se na nagomilavanju dobara koja će čovjek posjedovati. A socijalistička filozofija progrusa, koja još nije dovoljno izgrađena, treba da se temeljiti na antibogatstvu, na bogatstvu koje ne gomilate radi privatnog posjedovanja i radi postvarenja, radi toga da vam stvari određuju vaš ljudski značaj, vašu veličinu, da novac dovodi do onog što bi Marx nazvao bratimljenjem nemogućnosti, da od lažnog čovjeka stvara pravog čovjeka, itd.

Prema tome, čovjek mora spoznati da ga gomilanje stvari vodi u bespuće i da se na tome filozofija ljudskog progrusa ne može graditi. Čovjek mora spoznati, naprotiv, da je za njegovu budućnost i opstanak bitno gomilanje mogućnosti da se potvrđuje kao kreativna ličnost u ljudskim odnosima, u pro-

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

izvođenju svijeta materijalnih i duhovnih dobara i za sebe i za druge, a pod uvjetima u kojima on prema drugome ne istupa kao neprijatelj u tom takmičenju za gomilanje stvari.

I, revolucioniranje ljudskog društva na toj osnovi nije ništa drugo nego ostvarivanje ideala komunizma. Komunizam je, prema mnogima, religija koja umjesto viđenja zagrobnog života i božanstava na nebu, vidi ljudsku harmoniju i savršenstvo na zemlji i u budućnosti. Na toj je osnovi, na primjer, i Bertrand Russell uspoređivao kršćanstvo i komunizam, »Komunistički manifest« i »Bibliju«, apostole i politbiroe, božje zapovijedi i direktive i rezolucije, jer se tu zaista mogu praviti neke analogije.

Međutim, čovjek mora prema komunizmu stremiti i njegova povijest nije ništa drugo nego mukotrpno koračanje prema tome.

Ako čovjek ne bi imao tu jednu viziju pred sobom, pitanje je što bi ga održalo kao čovjeka. U tom smislu ideja komunizma svakako je jedna ljudska zamjena za religiju, jer je i ona bila jedna vizija, jedno viđenje čovjeka kako da sebe potvrđuje, ali kroz onaj fantastični, izokrenuti svijet, antropomorfoziranje svemira u sfeni misli i mašte.

Sada čovjek teži da taj kozmos sebi podredi (to je opet jedan posjednički izraz) kroz svoju sve veću produktivnu moć, i da onda uredi ljudski svijet tako da ljudske stvari ne komandiraju ljudima, nego da ljudi zajednički upravljaju ljudskim stvarima. I tu je, u toj dubini perspektive ljudske, glavno prema čemu i u našem kulturnom razvoju i kulturnoj politici moramo stremiti.

*Stipe
Suvar*

S A D R Z A J

UVODNA BILJEŠKA

1

IDEJNA BORBA I TUĐE IDEOLOGIJE

3

Socijalističko samoupravljanje i tuđe ideologije
 Ne nalazi se Savez komunista pod staklenim
 zvojom već je glavno poprište idejne borbe
 Dvije linije »skretanja« u SKJ
 O tri bloka opozicione svijesti u SKJ
 Otvoreni socijalizam i otimanje za naše duše
 Između birokratske represije i idejne borbe izbor se ne postavlja
 Tehnokratska ideologija i naš bijeg iz opanaka
 Ideologija etatizma i njezine eventualne šanse
 Staljinizam je u određenim uvjetima politički izraz etatizma
 Stranputice »zlatne mladeži« i pitanje o sistemu vrednota
 Tko je puhalo u jedra liberalne demokracije?

NASĀ REVOLUCIJA I LENJINSKO NASLJEĐE

12

Riječ je o historijsko-praktičnoj vjernosti Lenjinu
 O četari pristupa Lenjinu i o aktualnosti povratka Lenjinu
 Dvije riječi o dijalektičkoj vezi
 Lenjinski smisao naše politike nesvrstanosti,
 ali insuficijencija Lenjinskih interpretacija
 Diktaturu proletarijata sagledavamo na Lenjinskom tragu
 Lenjinski kurs SKJ u dvije ključne domene
 i — pitanje dosljednosti

O INTELIGENCIJI JE RIJEĆ

16

Ponešto o antiintelektualizmu . . .
 . . . I nešto više o intelektualizmu
 Korjeni antiintelektualizma su starodrevni

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

Improvizirana klasifikacija naše inteligencije
ili o karakterističnim profilima
Na tragu Vladimira Dvornikovića ili o sintetičkom
profilu našeg intelektualca
Stvarnost inteligencije u proizvodnji:
Između paternaliste i lumpenproletera
Intelektualna omladina čezne za privilegijama!
Inteligencija i radnička klasa: O stapanju ili možda utapanju

STARE IDEJE I DESNE ORIJENTACIJE

28

Bili bismo loši marksisti, kada ne bismo bili svjesni snage starih ideja
Obračun sa svijetom starih ideja ostaje konstanta
Duh srednjovjekovlja još je oko nas
Desnica se posvuda kiti lijevim parolama
Ni tučena, ni potučena
Malogradanski je poluintelligent još u većini
Malogradansko sa socijalističkom fazom kao zastavom
O desnicici kao lojalnom slugi i o ljevici
kao sektaškom stradalniku
Desnica je snažnija, što se duhovnog utjecaja tiče
Štoviše, vrhunski su stvaraoci plemenita bića
O književniku malog naroda kao mesiji i o inerciji svijesti
Možda inteligencija pripada radničkoj klasi,
ali u njezinim se redovima još reproduciraju
i svetosavski i domagojevsko-klerikalni profili
O čišćenju mitova u nacionalnim kulturama
i o radničkom ovladavanju nacijom
O sukobu je riječ — s kime i oko čega
U ime slobode stvaralaštva . . .
O ždanovizmu kao istočnom grijehu, odnosno o
dvije antipartijske i antisodijalističke teze
Početni nonkonformizam generacije mladih ubrzo su plaćale kruhoborstvom
Sa slobodom duha ide se i u kontrarevoluciju
I zabrane su dokazi demokracije!
Savez komunista i sloboda stvaralaštva

*Stipe
Suvar*

O NACIJI, O JEZIKU I O STRASTIMA

42

SKJ i borba protiv ideologije nacionalizma

Nacionalizam je i duhovna snaga, koju još nismo kako treba analizirali

Socijalizam ne izriče smrtnu presudu nacijama

Staljinističko nasljeđe u nacionalnom pitanju

O postepenom usvajanju Lenjinskog programa

Nacionalistička svijest ima još plodno tlo

Nacionalizam je još odrednica prosječne svijesti

»Maspok« je zapravo značio tendenciju izdizanja nacionalne elite

A na što li se malograđanin može osloniti doli na »svoju« naciju?

Nijedna naša nadja još nije bez nacionalnih strasti!

Kod svih je historija magistra pristrana ...

Jedan od mitova, s kojim se nismo obračunali: Mit slavenstva

Ipak se u spoznajama o našim nacionalnim realitetima napredujalo

Još djejuju mnogi naši raskolnici

O jeziku, rode, da ti pojem

Pitanje jezika najdraže je pitanje naših nacionalističkih desnica

O jezičkom šovinizmu većine

Otkuda prinove nacionalističkih kavalkada?

Nacionalizmi su »utihнули« ...

Nacionalizam još jest naša sudbina, ali nije neizbjegna

U ĆEMU SE RAZLIKUJEMO, MADA LJEVIČARI

59

Gdje su najkreativnije snage naše kulture,

a gdje duhovno mrtva inteligencija?

Cotovo sve što je u našoj kulturi i umjetnosti

u pola stoljeća bilo stvaralačko vezano je za

nastupanje našeg komunističkog pokreta

Revolucija je bila i jest na djelu, usprkos salonskim ocjenama

Nisu u NOB-i kultura i umjetnost bili ukras

Našu kulturnu politiku ugrožavaju naplavine historijski mrtve svijesti

Komunistička inteligencija u nas bila je četa mala, ali odabrana

Komunistički se pokret sukobljava sa vlastitom inteligencijom!

Lijeva bi inteligencija doista bila fantom da nije komunističkog pokreta

Ponešto o preprekama »lijevoj« publicistici

Ljevo i desno
ili desno i ljevo

Svi bi lijevo još od doba Francuske revolucije
 Ako SKJ nije lijevo, ne može to biti ni bilo kakva »ljevica«
 »Nova ljevica« i stare istine
 O »praxisu« i o onome što je (bilo) oko njega
 Nije sve lijevo šta se lijevo krsti
 Nešto se krije iza ljevih fraza
 Dvije »ljevice« i intelektualna omladina
 U čemu se diferenciramo, mada ljevičari
 Zašto šute i što rade neki ljudi?
 Jedni već šute, drugi ne pridolaze
 Ni bez partie, ni bez čovjeka

PROTIV DOGMATIZMA

81

Dogmatski pristup i ždanovistički postupci nisu efikasne metode
 Dogmatizam: dijete dnevnog političkog pragmatizma
 Nije, dakako, samo inteligencija grešna
 O zar su sumnjive dragocjene freske?
 Tradicionalna svijest i u partizanu gleda hajduka
 Kako ne bi trebalo omladinu »upoznavati« s narodnooslobodilačkom borbom
 Popu pop, bobu bob, a primitivcu primitivac!
 Svi smo mi pod određenim uvjetima, čuvari revolucije
 Protiv birokratske samovolje, a za »miješanje« argumentima
 Idejno-političku borbu ne može voditi javni tužilac
 Pravo i na crne istine
 Da nam se za saveznike ne nametnu mediokriteti
 Protiv autoriteta foruma, a za autoritet mišljenja

ZA MARXA ILI ZA WEBERA

92

Kako su stvari s marksizmom stajale? i kako stoje
 O »Marksizmu« i marksizmu
 Biti oprezan prema marksističkim žonglerima
 O besmislu »marksizma« koji ne osjeća tlo pod sobom
 Marksizam elita je marksizam za elite!
 Mala šteta, a još manja korist od katedarskog marksizma
 Mnogo marksologa, sve više funkcionalista,

*Stipe
Suvar*

još uvijek dovoljno dogmatika, a malo marksista
 I nauka, bože moj, zna biti i slijepa i gluha!
 O procvatu profesionalne nauke, a to znači
 i o procvatu pozitivizma
 Ili Marx i Lenjin ili Weber i Durkheim
 Ne bi nas ni filozofokrati usrećili

KULTURA U SOCIJALIZMU

101

Kratka reminencija o historijskoj uzajamnosti kulture i inteligencije
 Obrazovanje i znanost još su u tradicionalnim koloteđinama
 Nema malo kazališta, ali nema ni demokratizacije kulture
 Masama daleko, a eliti i snobovima dostupno
 U naslijedenoj je kulturi i samoupravljanje ispadalo smiješno
 Otpori i klasne privilegije u kulturi
 Kultura manjine i kultura udruženih radnika ili pitanje o negaciji negacije
 Masovna kultura — prirodan izraz građanske inteligenoije
 Inteligencaja u maklujanovskom svjetlu
 O masovnoj kulturi i o uvjetima njezina dokidanja
 Ako nam je do ukidanja lažne masovne kulture . . .
 Naša je revolucija bila najkulturnija revolucija
 sa stajališta ljudske vizije
 Komunizam je svrha i kulturne politike!

